

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 131 2010

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Bengt Landgren, Torsten Pettersson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Otto Fischer (uppsatser) och Petra Söderlund (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se.
Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 15 juni 2011 och för recensioner 1 september 2011. Den som sänder in material till *Samlaren* anses medge digital publicering.

Uppsatsförfattarna erhåller digitalt underlag för särtryck i form av en pdf-fil.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978-91-87666-28-5

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2011

”Kung och bonde äro bröder”

Schillers tidigaste reception i Sverige (1790–1794)

AV HARALD GRAF

I. Inledning

Det skulle här bli alltför vidlyftigt att redogöra för den väckelse vår poetiska litteratur i en förgången period erhållit genom Schillers verk; det är nog att säga, att det icke varit utan ett väsentligt inflytande på det nya lif, som för ett halft århundrade sedan väcktes inom vår vitterhet. Ännu i denna stund är ingen af Tysklands många skalder så populär i Sverige som Schiller. Hans dikter anslå ännu alltid mäktigt den bildningssökande svenska ungdomen, och hans rena och ädla poetiska individualitet tilltalar hvarje sinne, som är öppet för poesien. (*Aftonbladet*, 10.11.1859)

Att studera hur olika sidor av en utländsk författares skapande realiserar i en annan nations litteratur, tills han förvandlas till en naturaliserad andlig makt som förmår påverka livsinställningen på det mest olika plan, kan vara en angelägen uppgift för forskningen. Bara de största diktarna har denna förmåga till påverkan. Processen tar lång tid och förutsätter skiftande historiska miljöer för att lyckas. Till dem hör Schiller i förbindelse med Sverige. (Kurt Aspelin, ”Schiller i Sverige”, *Clarté*, nr 3, 1955)

Trots sådana akademiska vitsord har Friedrich Schiller, som utgjorde den klassiska tyska duon tillsammans med Johann Wolfgang von Goethe, aldrig blivit föremål för en gedigen undersökning, som skulle kartlägga hur han ”naturaliserades till en andlig makt” i det svenska kulturlivet. Enligt en gängse bild av Schillerreceptionen har Schiller haft sitt största inflytande under den svenska romantiken – i synnerhet under ”Böök-eran” har Schiller framställts som föregångare till ”Tegnér och hans samtida”.

Med romantikens insteg hos oss blef förståelsen af Goethe och Schiller en annan. Många af den gamla skolans mest frigjorda män tilldelade visserligen de båda skalderna en framskjuten plats, men nyromantikens företogo en radikal omplacering: Goethe och Schiller blifva för dem stjärnor af första ordningen. Deras namn får auktoritativt anseende. Goethes och Schillers diktning är ju också en af de hufvudkällor, hvarifrån den nya strömningen leder sitt ursprung.¹

Liten förståelse hade man däremot för inledningen av Schillerreceptionen i Sverige: ”Egendomligt nog kan Leopold, denne den gustavianska klassicismens ’konglige secre-

terare, göra anspråk på att nämnas först” ansåg Kurt Aspelin beträffande den svenska Schillerreceptionens förmenta begynnelse.² Carl Gustaf af Leopold hade efter kungamordet dragit sig tillbaka till Linköping, där han som medarbetare i den nya tidningen *Extra Posten* inte bara ägnade sig åt sin egen poetiska verksamhet utan också åt översättningar. Hans översättningar av Schillers dikter ”An die Freude” och ”Resignation” – publicerade 1793 respektive 1794 i *Extra Posten* – hör till dennes viktigaste och anses i litteraturforskningen vara början på den svenska Schillerreceptionen. Leopold, denne ”kungliga sekreterare” och torra upplysningskribent, och Schiller, phosphorismens och orphismens vapenbärare – detta har ansetts vara egendomligt. Till denna egendomlighet återkommer jag inom kort.

Föreliggande uppsats handlar om den allra första början av Schillerreceptionen 1790–1794, som i princip negligerats i den svenska litteraturhistorien. Nya fakta visar inte bara att den svenska Schillerreceptionen inte började med Leopold, utan också att tyngdpunkten av denna reception snarast ligger på 1790-talet och inte på perioden efter 1809.

Tyngdpunkten ligger därmed med andra ord inte på romantiken utan på upplysningsperioden. Den svenska upplysningen har, så vitt man inte förnekat dess existens överhuvudtaget, vanligtvis sammankopplats helt och hållet med franska förebilder³ – en uppfattning som föranleder revidering. Till en sådan revidering vill föreliggande uppsats vara ett bidrag.

II. Schiller i Cleves lånbibliotek

Schillerreceptionen i Sverige börjar i själva verket vare sig med gustavianen Leopold eller med romantikerna, utan snarare med den tidens ”normala läsare”. Dessa kan spåras redan från 1790 via lånbiblioteken. De kommersiella lånbiblioteken uppstod under 1780-talet som en följd av sociala, kulturella och ekonomiska förändringar, som kan sammanfattas i termer av det som Jürgen Habermas talade om som en ”Strukturwandel der Öffentlichkeit”.⁴ Denna utveckling var särskilt kraftig under 1780- och 90-talen, och därmed alltså några decennier senare än i England och på kontinenten. Såväl Swederus, som från år 1784 inrättade det första registrerade kommersiella biblioteket, som den tyske invandraren Friedrich August Cleve, som redan 1783 förestod ett lånbibliotek, om än inte registrerat, gjorde senare anspråk på äran att ha etablerat det första kommersiella lånbiblioteket i Sverige. Hur det nu mår vara med den saken: från och med 1790 ägde Cleve i flera år det enda lånbiblioteket i Stockholm, och detta i en tid, då kundkretsen alltmånga efterfrågade skönlitteratur. I hans lånbibliotek fanns även de första påvisbara verken av Schiller i Sverige. Vilka var då låntagarna?

Margareta Björkman har gjort en sammanställning av låntagarna hos Swederus un-

der åren 1785–1787 och kommit fram till att de primärt utgjordes av civila ämbetsmän, militärer, hovfolk, lärde samt privata näringsidkare.⁵ En av litteraturhistoriens truismer är antagandet att kvinnliga läsare spelade en allt viktigare roll under andra halvan av 1700-talet, men när det gäller Swederus abonnemangslistor har Björkman enbart hittat 33 kvinnor av 286 låntagare.⁶ Därför drar hon slutsatsen, att kvinnorna under detta lånbibliotekens första skede inte utgjorde någon dominerande grupp.⁷ Samtidigt är det mycket sannolikt att det fanns ett stort antal ”dolda” kvinnliga läsare. Tyvärr kunde Björkman inte göra samma typ av sammanställning när det gäller Cleves bibliotek; detta uppenbarligen på grund av bristande material.⁸ Vi måste dock anta att Cleves klientel skiljde sig nämnvärt från Swederus klientel, vilket erbjöds fler lärda böcker och fler på franska än hos Cleve, där fiktionslitteraturen, och då särskilt den tyska, dominerade. Redan vid en första jämförelse av Cleves och Swederus lånbibliotekslistor är det tydligt att den förre redan representerar en annan epok: den borgerliga och sentimentala. Att Cleves utbud av böcker var mera tidsenligt framgår också av det faktum, att hans lånbibliotek redan 1787 överträffade Swederus lånbibliotek i antal abonnenter. Att detta enbart var ett utslag av de lägre avgifterna hos Cleve, som Björkman tror, känns inte helt trovärdigt.⁹ I själva verket torde det ha varit så att folk var benägna att betala mer för det som var modernt just för tillfället, och på 1790-talet kom den tyska litteraturen och den tyska dramatiken att dominera det litterära systemet bara inom några år. Cleves böcker passade helt enkelt den nya smaken.¹⁰

Friedrich August Cleve, som sedan 1773 var lärare vid Tyska skolan i Stockholm, där han knöt förbindelser med den tyska bokhandeln, importerade på så sätt böcker som han erbjöd i sitt lånbibliotek. Fastän det var Cleves uttalade önskan att göra det tyska språket och litteraturen mer kända, får man inte tro att Cleve, som alltid hade finansiella svårigheter, skulle bygga upp sitt bokbestånd av ren idealism och i strid med kundernas smak. Hans lånbibliotekslistor ger därför i kanske högre grad än de bokförteckningar som redovisas i t.ex. bouppteckningar en inblick i den tidens läsvanor.

I enlighet med marknadslagarna om tillgång och efterfrågan utvidgade Cleve, vars första katalog från 1784 bara innehöll tyska böcker, efter några år sitt sortiment med franska och svenska böcker, men alltjämt dominerade det tyska utbudet.¹¹ De tysk- och franskspråkiga böckerna stod mellan 1790–1792 för 90 % av det svenska bibliotekets bokbestånd. 57 % av alla volymer var tyskspråkiga, 51 % av skönlitteraturen var tyskspråkig.¹²

I samband med sin granskning av det tyska sortimentet i Cleves bibliotek 1790–1792 har Björkman pekat på att beteckningen ”Goethezeit” säger lika litet om den svenska allmänhetens litterära vanor som om den den tyska allmänhetens.¹³ Av Goethe skulle hos Cleve bara ha funnits *Die Leiden des jungen Werther* (på tyska, svenska och franska), *Iphigenie* och *Götz von Berlichingen*, de båda sista i enskilda utgåvor. För den

tyska bokmarknaden i Sverige skulle enligt Björkman alltså gälla detsamma som Haase fann om de nordtyska länbiblioteken under samma period: ”Quantitativ fällt dagegen Goethe weit zurück. [...], insgesamt kann sich Goethe an Leserbeliebtheit mit Wieland und manchen anderen offensichtlich nicht messen.”¹⁴ Björkman har i sin undersökning av läsvanorna i Sverige vid 1700-talets slut fokuserat på just romanlitteraturen i Cleves sortiment, vilket var ”under 1700-talet den mest debatterade, ifrågasatta och lästa genren”.¹⁵ Detta är orsaken till att klassikern Wieland som i första hand var romanförfattare, hamnade i fokus för Björkmans uppmärksamhet. Intresset för Wieland (1733–1813), som vid det här laget var nästan 60 år gammal, var dock av ett äldre datum,¹⁶ medan det nya stjärnskottet på den litterära himlen inte var någon romanförfattare utan dramatikern och historikern Schiller. Schiller blev visserligen efter 1798 också en populär romanförfattare i Sverige i och med utgivningen av hans *Geisterseher*-roman, som publicerades i 6 delar under en följd av år, men han var alltså ett uppmärksammat namn långt tidigare.

Den allra första titeln av Schiller finns redan i en boklista från år 1790: *Don Carlos* med tryckorten angiven som ”Carlsruhe 1788”.¹⁷ Egendomligt nog stod titeln utan angivande av författaren, vilket kan tyda på att denne ännu inte var känd i Sverige och hans namn därför ännu inte kunde fungera som varumärke. *Don Carlos* var vid tidpunkten Schillers senaste drama: det uruppfördes den 29 augusti 1787 i Hamburg av Friedrich Ludwig Schröder och blev en stor framgång. Det är sannolikt att nyheten om denna framgång nådde Stockholm genom de tyskspråkiga tidningar som fanns i Sverige. Den första utgåvan i bokform publicerades i Leipzig av Georg Joachim Göschen. Den utgåva som fanns i Cleves länbibliotek verkar däremot vara en piratupplaga av den dåvarande illa beryktade Christian Gottlieb Schmieder.¹⁸

Boken verkar också ha blivit en framgång i Sverige, för redan ett år senare (1791) finns i Cleves länbibliotek flera nya titlar av Schiller, nu med författarens namn. Så t.ex. *Geschichte des Abfalls der vereinigten Niederlande von der spanischen Regierung* med tillägget: ”herausgegeben von Friedrich Schiller, gr. 8:o, 1.ster Band, Leipzig 1788”.¹⁹ Den första delen av Schillers historiska verk trycktes i början av år 1788 i Wielands *Teutscher Merkur*, en tidskrift som även fanns hos Cleve. Bokutgåvan kom i slutet av oktober 1788, under de sista dagarna av höstmässan i Leipzig, i början av 1789 kom de första recensionerna i de ledande tidskrifterna och senast 1791 finns det historiografiska verket till låns hos Cleve. Verket utkom alltså ursprungligen strax före den franska revolutionen, och i Schillers inledning till denna skildring av den första borgerliga revolutionen i Europa, kan man märka ett tydligt eko av den revolutionära förväntan som rådde i vissa intellektuella kretsar i Europa. Schiller talar helt öppet om hur läsningen av Watsons skildring av skeendena försatt honom i begeistring: ”Als ich vor einigen Jahren die Geschichte der niederländischen Revolution unter Philipp II. in Watsons

vortrefflicher Beschreibung las, fühlte ich mich dadurch in eine Begeisterung gesetzt, zu welcher Staatsaktionen nur selten erheben." Här talas det inte längre om "Abfall", utan om "revolution", "rebellion" och "uppror" emot den spanska "despotismen". Schiller slår också fast: "Ein Name entscheidet den ganzen Ausgang der Dinge. Man nannte Rebellion in Madrid, was in Brüssel nur eine gesetzliche Handlung hieß [...]"²⁰

Samma år inköpte Cleve till sitt bibliotek dessutom Schillers båda äldsta dramatiska verk: *Kabale und Liebe, ein bürgerliches Trauerspiel in 5 Aufzügen von Friedrich Schiller, neue Original-Auflage, gr. 8:o, Mannheim 1786*,²¹ – samt *Die Räuber, ein Trauerspiel von Friedrich Schiller, neue für die Mannheimer Bühne verbesserte Originalausgabe, gr. 8:o, Mannheim 1788*,²² som 1781 till att börja med trycktes utan angivande av författare och uruppfördes och gavs ut 1782. Båda dessa verk var utan tvivel såväl modernare som radikalare till sitt innehåll än *Don Carlos*, som visserligen på grund av sin svärmiska idealitet också kunde sägas motsvarade de nya borgerliga idealen.

Andelen periodiska tidskrifter var särskilt stor hos Cleve: av 20 tillgängliga tidningar var 15 tyskspråkiga (endast en svensk, en fransk och tre engelska),²³ däribland Wielands *Der neue teutsche Merkur*, Nicolais *Allgemeine deutsche Bibliothek* – och från och med 1793 *Thalia, herausgegeben von Schiller 1–12:s Heft, gr. 8:o, Leipzig 1791*.²⁴ Beståndet av *Thalia* respektive *Neue Thalia* utökades ständigt under de följande åren vilket tyder på tidskriftens popularitet. Av Cleves inköp kan man utan tvivel dra den slutsatsen, att Schiller var en populär författare: i snabb takt har Cleve byggt upp en samling av Schillers verk och i och med inköpet av *Thalia* stod ett mer eller mindre komplett utbud av hans arbeten till den svenska publikens förfogande. Schiller hade själv under årens lopp (1785–1795) gjort sin egen tidskrift under olika namn *Rheinische Thalia*, *Thalia* och *Neue Thalia* till ett forum för att publicera sina egna verk och där nästan publicerat allt som han skrivit under den här tiden, varför i det stora hela Schillers samlade verk fanns tillgängliga i Stockholm. Att Cleves lånbibliotek var välbesökt och att Schillers verk inklusive *Thalia* var mycket lästa, visar rabulisternas och Leopolds Schillerreception.

III. Rabulisternas Schillerreception

Den 6 september 1792 införde Pehr af Lund en översättning av stycket över Inkvisitionsdomstolen (*Inquisitionsgesicht*) ur *Abfall der Niederlande* i sin tidskrift *Dagbladet Välsignade Tryckfriheten och Tryckfriheten den Välsignade* med titeln "Målning på spanska inquisitionen" försedd med en anmärkning: "Av Schiller, en berömd Auctor, som nu skrifver 30 åra Kriget." Samma månad den 29 september 1792 kunde allmänheten i *Werlds-Borgaren* läsa några rader av Schiller som motto: "Den Flug des Denkers hemme ferner keine Schranke, / Als die Bedingung endlicher Naturen!" Under

de få men mycket turbulenta månaderna (från 18 augusti till 22 december) när raderna publicerades, hade utgivaren Johan Samuel Ekmanson dessutom i sin tidskrift *Werlds-Borgaren* gett ut både skildringen av Wilhelm av Oranien ur *Abfall der Niederlande* (17 oktober 1792) och utdrag ur *Philosophische Briefe* (1 december 1792), men utan att ange författaren.²⁵

Möjligheten och den direkta anledningen till att ge ut *Werlds-Borgaren* och *Dagbladet Välsignade Tryckfriheten och Tryckfriheten den Välsignade* och därmed också översättningar och publiceringar av utdrag av Schillers texter har först och främst politiska förklaringar: mordet på Gustav III, tillsättningen av kungens gamla fiende, Gustav Adolf Reuterholm, samt den nya tryckfrihetsförordningen, vilken ledde till (inledningsvis berättigad) optimism när det gällde friheten att uttrycka sig i tal och skrift. I de nästan fem månader som förordningen gällde utan förbehåll, grundades som en direkt följd av denna liberalisering inte bara ett stort antal av nya tidningar utan det uppstod också en frispråkighet som dittills var okänd i Sverige. Pehr af Lunds *Dagbladet Välsignade Tryckfriheten och Tryckfriheten den Välsignade* (23.07.1792–21.02.1793) och Carl Fredrik Nordenskiölds *Medborgaren* (6.10.1792–3.04.1793) gavs ut som nyutgåvor av redan existerande tidningar, som tidigare dragits in på grund av de skärpta censurreglerna under Gustav III. Däremot var *Patrioten* (17.08.1792–1794) av Lorenz Münther Philipson, Johan Samuel Ekmansons *Werlds-Borgaren* (18.08.1792–22.12.1792), Carl-Johan Dahleskölds *Människjo-Wänneren* (30.11.1792–6.05.1793) och Carl Deleens *Democritus* (1.02.1793–19.07.1793) helt nya tidningar, och de representerade en ny, radikal fas av upplysningen. I den här uppsatsen kommer jag att tala om dessa radikala, upplysningsorienterade tidningsmän som ”rabulisterna”.²⁶

PEHR AF LUND: ”MÅLNING PÅ DEN SPANSKA INQUISITIONEN”

Den första publicerade Schilleröversättningen i Sverige skedde i en tidskrift av Pehr af Lund (1736–1809), veteranen bland de mer rabulistiska upplysningsmännen. Efter en respektabel karriär inom armén, där han avancerade till major, obstruerade han 1778 emot översten Jacob Gerners befäl och flydde till ryskt territorium.²⁷ Lund var bara en av många radikala officerare som under 1770 och 1780-talet skrev kritiskt i olika publikationer, men han var den mest provocativa av dem.²⁸ Till följd av en uppseendeväckande process, där Gustav III själv verkar ha ingripit till Lunds nackdel, avstängdes Lund från sin tjänst som kungen i stället gav åt en av sina gunstlingar. Lund etablerade sig 1781 som utgivare av en tidskrift med det provocativa namnet *Dagbladet Välsignade Tryckfriheten och Tryckfriheten den Välsignade*. Lund skrev de flesta bidragen själv, men också Lidner och Thorild – en gång till och med Kellgren – bidrog med texter. Lund publicerade bland annat översättningar av poesi, något han redan skrivit under sin officerstid. För övrigt ägnade han sig med sin tidskrift framför allt åt att kritisera kungen,

vars politik och person han hatade. Magnus von Platen beskriver hans rabulistiska författarskap på följande vis:

L visade sig vara en skicklig satiriker och utvecklade en försåtlig teknik, som gjorde honom svåråtkomlig för myndigheterna. Han arbetade med ironiska allusioner, insinueranta citat och falskt beröm åt kungen. En rad porträtt av antika tyranner inbjöd till aktuella analogier. Allvarsord om en regents plikter och råd till tronarvingar, hämtade ur klassisk litteratur eller påstådda österländska källor, har inte heller missförståtts av samtida läsare. Kungens överdrivna teaterintresse och dyrbara utlandsresor, pastoratshandeln och ämbetsköpen, brännvinsregalet och gunstlingsystemet, allt som kritiserats av de oppositionella passerade satirisk revy hos L.²⁹

Lunds tidning, som lästes mycket i början av 1780-talet, lovordades av Thorild för sin djärvhet, kvickhet, rentav ondska, men också för sin ”starka och träffande sanning”.

Ansträngningarna från kungens sida att tysta ner Lunds skrivande lyckades 1784: för en viss summa pengar verkar Lund ha avstått från sina kritiska publikationer. Men när han 1790 stod inför sin ekonomiska ruin, ägnade han sig 1792 till 1801 ånyo åt några kortlivade och oförargliga tidningar – däribland *Dagbladet Välsignade Tryckfriheten och Tryckfriheten den Välsignade* (23.07.1792–21.02.1793), där den ovan nämnda Schillertexten publicerades. Jämfört med *Dagbladet: Välsignade Tryck-Friheten* (1781–1784) var *Dagbladet Välsignade Tryckfriheten och Tryckfriheten den Välsignade* (23.07.1792–21.02.1793) en lam och för staten mindre farlig tidning, även om tidningen – som antagligen levde på sitt tidigare goda rykte – enligt Christensson nådde upp till den för tiden enorma upplagan av 1 000 exemplar. Om denna siffra är korrekt, så skulle i september 1792 varje tidning och tidskrift nå flera tusen svenska läsare med ett kapitel ur *Abfall der Niederlande* och i en fotnot fått följande upplysning: ”Av Schiller, en berömd Auctor, som nu skrifver 30 åra Kriget”.³⁰ Denna upplysning är intressant ur flera avseenden. Dels visar omnämmandet av Schiller som en berömd tysk författare på att Lund inte tog för givet att hans läsare kände till honom. Dels pekar detta faktum än en gång på att – eftersom Cleves listor för sitt lånbibliotek under åren 1790–1792 inte innehöll *Historischer Calender für Damen für das Jahr 1791 von Friedrich Schiller*, där de två första böckerna av *Der Dreißigjährige Krieg* publicerades – att det uppenbarligen fanns andra kanaler för den svenska Schillerreceptionen.

Pehr af Lund valde för denna text ett motto: det rör sig om strof 19 av Leopolds ”Et Tilkommande”, som är en skildring av helvetet, där alla de dväljas som kränkt ”Dygdens rätt” (strof 11): ”Se där en afgrund; full af lågor, / Bebodd af plågo-andars här, / Och kringhvälfd af den flodens våror, / Hvars återfart förnekad är. / Där ryta, kring de heta Stränder, / De vilddjur, utan undanflykt, / Som genombloodat Jordens Länder, / Och de som kyst de bödlars händer, / Som Mensklighetns rätt förtryckt. Le –”³¹ Detta

citat är desto märkligare då det är allmänt känt att det fanns minst sagt spänningar mellan det Kellgrenska/Leopoldska ”lägret” och Thorild/rabulisterna. Och inte minst Christenssons tolkning av rabulisternas alster går huvudsakligen ut på att deras huvudintention var att polemisera mot gustavianerna:

”[...] när 1790-talet bröt in kunde alla se hur de [t.ex. Kellgren, Leopold] hade lyckats. De var etablerade, och deras *juste milieu* närmast allhärskande när så en dramatisk omkastning skedde. Som genom ett trollslag fick dessa vittra fixstjärnor året 1792 uppleva hur de ifrågasattes av allt annat än mållöst beundrande kolleger. Deras poetiska piruetter parodierades illvilligt och deras nyss firade namn släpades i smutsen. Varför? Kanske för att de hade lyckats bara allt för väl när de hårdhänt slagit ner på rimkopplare och brödskrivare. Med sina pennor hade de kortat karriären för jämnåriga medtävlare och stäckt den i sin linda för ett antal yngre talanger. Därtill hörde de till etablissemangen och förbands direkt med Gustav III:s allt mer auktoritära regeringskonst. Var inte Svenska Akademien ett kungens lydig ämbetsverk, och var inte deras uppdrag att förgylla en despoti? Åtminstone var det åsikter som med tiden kom att ventileras av allt härsknare litterära motståndare. Det akademiska lägrets representanter kallades i tidningarna med ens smickrare och lakejer.”³²

Är gränsen mellan rabulisterna och gustavianerna kanske ändå inte så tydlig som Christensson ville göra gällande? Denna fråga är inte lätt att svara på och jag har inget slutgiltigt svar på den, men jag skall återkomma till både denna fråga och till Christenssons tolkning av den.³³

Detta historiska verk, som utgavs på tyska först 1791, blev alltså redan året därpå publicerat i utdrag på svenska. Återigen kan det konstateras att den svenska receptionen här följer Schillers publikation på tyska tätt i spåren. Schiller är – och det skiljer honom från alla andra betydande tyska författare som var kända i Sverige på den här tiden – en samtida, ett faktum som även gäller Schillerreceptionen hos den så kallade Juntan.³⁴

Den text som trycktes i Lunds tidning med den svenska titeln *Målning på Spanska Inquisitionen* utgörs alltså av kapitlet ”Das Inquisitionsgericht” i den första boken i originalet. Den utomordentligt detaljerade beskrivningen av hur inkquisitionen fungerade och genomfördes utgör ett av de mest briljanta textavsnitten i Schillers första historiska arbete.³⁵ Den beskriver en sådan stats grundprincip, nämligen att ”sönderkrossa” individens ”Moraliska Characte[r]” genom att lösa ”i själens hemligaste djup” det ”finaste band”, genom att ”alla spår efter den ur hemlefnadens och medborgerlighetens krets utplånas”, och genom att upplösa banden mellan ”Fädernesland och blodsband, samvete och åtrå, Naturens och Samhällets heliga känslor” och deras band med religionen, för att kunna ”rycka från hjertat” den gamla Religionen, även om ”denna inkräkting ej skulle kunna ske utan at begå nidingsverk på det heligaste i naturen.”³⁶

Naturligtvis kan vi tänka oss en viss behaglig vällust hos den protestantiska läsaren i Sverige vid läsningen av beskrivningen av den katolska kyrkans demoniska ondska. Men inkquisitionen var för Schiller och i Schillers beskrivning inte en intressant händelse bland andra. Inkquisitionen var och är den raka motsatsen till upplysningen och sätter denna helt ur kraft³⁷ – det rör sig om funktionssättet hos en totalitär stat i största allmänhet. Och som en beskrivning av ett sådant funktionssätt är denna bok inte endast ett historiografiskt verk, utan ett bidrag till upplysningen om sådana förhållanden. Att af Lund valde just Leopolds helvetes-skildring i ”Et Tilkommande” som motto styrker antagandet att Lund var helt medveten om inkquisitionens allmängiltighet när det gäller dess motsatsställning till upplysningen: upplysningen står för ljuset och helvetet för mörkret. Att texten alltså valdes helt medvetet för att den också kan återspegla vissa ”totalitära” drag i den gustavianska regimen verkar uppenbart – och att detta var intentionen är sannolikt, i synnerhet med tanke på af Lunds förflutna. Att rabulisterna eller åtminstone några av dem upplevde det gustavianska systemet i någon mån som ett inkquisitionssystem, framgår av Ekmansons Schillerreception.

JOHAN S. EKMANSON: ”DEN FLUG /
DES DENKERS HEMME FERNER KEINE SCHRANKE”

Kring Johan Samuel Ekman, den person, som valde Schillers rader ”Den Flug / des Denkers hemme ferner keine Schranke, / Als die Bedingung endlicher Naturen!” till motto för sin tidskrift *Werlds-Borgaren* den 29 september 1792, råder en viss dunkelhet.³⁸

Ekman hade som sjuttonårig prästson kommit till Uppsala och fick 1780 fast anställning som kanslist i kammarrevisionen, där han till att börja med arbetade utan lön, vilket tvingade honom att skaffa andra möjligheter till inkomst, något som fick honom att börja ägna sig åt översättningsverksamhet. Ett gott val för honom som okänd översättare var *La famille verteuse* av Restif de la Bretonne, en bok som på grund av sin titel och sitt tema måste ha fallit kritikerna i smaken. Det är ingalunda ovidkommande att påpeka, att förutom den ekonomiska sidan av denna inkomstkälla, var översättningsverksamheten, som på den tiden kunde jämföras med författarskap, även en form av meritering för den ämbetsmannabana som Ekman tänkte sig som yrke i framtiden.³⁹ Att denna sida av översättarverksamheten på intet sätt var irrelevant, framkommer av dedikationen, som var skriven till Wilhelm von Düben, presidenten för kammarrevisionen, alltså den högste chefen i det ämbetsverk där Ekman strävade efter en högre tjänst. Den fasta anställningen lät inte vänta på sig. Ekman fortsatte med fler översättningar, vilka han tillägnade de personer han ansåg vara till hjälp i hans karriärsträvanden och han kunde ända till 1786 fullfölja denna strävan. Ett år efter en ny befordran 1786 avskedades han – antagligen i samband med en omorganisation

av kammarrevisionen. Därmed blev Ekmanson mot sin vilja fri skribent och utvecklade stor aktivitet som översättare, bokhandlare, boktryckare och utgivare av tidskrifter. Sökandet efter en ny inkomstkälla för att kunna försörja sin växande familj verkar ha tvingat honom – liksom bokhandlare Cleve – till rastlös verksamhet tills han 1801 efter sin konkurs blev anställd som ombudsman för bokhandeln och boktryckerierna. Som sådan fick han befogenheter som censor och verkar ha utnyttjat sin ställning mot sina före detta kollegor. Det kan ha sin orsak i att han fick en procentuell del av böterna som han tilldelade dem, det kan också bero på att han hämnades sin ekonomiska förlust på sina före detta kollegor.⁴⁰ År 1805 frångavs han sin tjänst och år 1809 verkar han ha övergivit fru och barn och begivit sig utomlands. Enligt osäker uppgift skall han ha slutat sina dagar i galgen i Hamburg.⁴¹ Hans dödsår är inte känt.

Förutom *Werlds-Borgaren* gav Ekmanson ut två ytterligare tidskrifter: *Colportören* och *Magazin för Litteraturen, Historien och Statskunskapen*. I sina tidskrifter, i synnerhet *Werlds-Borgaren*, skrev Ekmanson egna artiklar och tog dessutom in översättningar från framför allt tyskan. Medan han i sina romanöversättningar rättat sig efter läsarnas smak, så verkar han i *Werlds-Borgaren* ha vänt sig till en mer avancerad smak, d.v.s. till en sann ”världsborgare”, ett uttryck som måste uppfattas som programmatisk och polemisk: ”Ich schreibe als Weltbürger, der keinem Fürsten dient”, skrev Schiller i sitt företal till *Rheinische Thalia* 1784.⁴² Som helt och hållet nydanande måste åtminstone de utdrag ur Schillers *Philosophische Briefe* ha mottagits, vilka Ekmanson publicerade i *Werlds-Borgaren*. Ännu tydligare är Ekmanson före sin tids litterära smak i de motto som han sätter före de flesta artiklarna. Här finns bl.a. Thorild, Shakespeare, Montaigne, Wieland, Klopstock, Goethe och Schiller – alltså författare som knappast motsvarar Akademiens smak. I synnerhet verkar Ekmanson ha hyst en förkärlek till Johann Kaspar Lavater, av vilken han publicerade aforismer och korta textutdrag, helt enligt Thorilds smak, vilken i sin kända dikt *Passionerna* lovordade Klopstock, Gessner, Goethe och Lavater – och i och med detta ställde sig i direkt motsats till Leopold. Utan tvivel kände Ekmanson till den s.k. Lavater-polemiken från år 1785, då Leopold, som under sin vistelse i Tyskland hade brevväxlat med den schweiziska pietisten och tydligen fått ett dåligt intryck av denne, kungjorde sin mening om denne – enligt Leopold – lille författare, som bl.a. översatte Apostlagärningarna till tyskt rim. Detta föranledde en mindre polemik,⁴³ i vilken Leopold gjorde sin första uppvisning i Voltaires ironiska upplysningsstil, som han sedermera skulle komma att behärska till fullo. Ekmansons positiva hållning till Lavater, denna ”Theologe des Sturm und Drang”,⁴⁴ var i högsta grad en positionering mot den franskinspirerade upplysningsfalangen representerad av Kellgren och Leopold.

I ett dubbelnummer av *Werlds-Borgaren* publicerade Ekmanson en av sina längsta artiklar med titeln ”Om Samhällets Fördärf; och om Uplysningen, första medlet till

deras räddning”.⁴⁵ Som motto uppsattes, som redan nämnts, följande rader av Schiller:

”Den Flug
Des Denkers hemme ferner keine Schranke,
Als die Bedingung endlicher Naturen!”

Detta citat handlar om världsmedborgaren Marquis Posas ord till kungen i scen 10 akt 3 rad 3896–3898 i den första utgåvan år 1787 med titeln *Dom Karlos*,⁴⁶ en textversion som inte kunde spelas på grund av sin längd med sina 6282 verser. För att kunna uppföra dramat har Schiller starkt skurit ner och tagit bort bl.a. de rader som Ekmanson citerat.⁴⁷

Vilken betydelse kan man tillmäta ett motto? Enligt Gérard Genette är ett motto – liksom ett förord, en titel, en dedikation o.s.v. – en ”paratext”, en ”tröskel” (*seuil*), som förbinder och skiljer texten och recipienten.⁴⁸ Paratextens samtidiga närhet och avstånd till den ”egentliga” texten är mest iögonfallande när det gäller mottot, vilket, när det kommer från en annan författare, valts ut och blivit en del av den egna texten, samtidigt som den pekar på något annat. Ett citat som motto användes i Frankrike för första gången i *Caractères* (1688) av La Rouchefoucauld men blev populärt först under 1700-talet.⁴⁹ Mottots historik i Sverige har ännu inte utforskats, men en systematisk och frekvent användning verkar ha funnits i slutet av 1780-talet och sedan huvudsakligen under 1790-talet; då framför allt i dikter som inlämnats från och med 1786 till den *Svenska Akademien* som bidrag till pristävlingar. Sättet att använda motton hos Ekmanson, vilken började varje utgåva med ett motto, var ett typiskt kännetecken för de moraliska veckotidskrifterna alltsedan *The Spectator* i England under 1710-talet.⁵⁰

Mångfalden av motton i en polemisk tidskrift bör först och främst uppfattas som ett ställningstagande som signalerar ett tydligt avståndstagande från den gustavianska smaken. Hos Ekmanson hämtas motton hos Thorild, Leopold, Hertig Carl, tre gånger Pope, Shakespeare, Gibbon, Montaigne, Condorcet, Gresset, Brissot, Chavron, Virgilius, Ovidius, Wieland, Klopstock, Lavater, Eckhartshausen, Blumauer, två gånger Goethe och Schiller. Ekmansons litteratursmak präglas som synes av en böjelse för tysk litteratur och är påfallande modern. Bredvid den dominerande gruppen av citat från den tyska litteraturen figurerar franskspråkiga författare, utan förankring i tidens erkända kanon. Majoriteten av mottona är snarast ”kommentarer” till de texter i samband med vilka de figurerar.⁵¹

I sin artikel ”Om samhällets fördärf”, som inleds med det ovan nämnda mottot, skisserar Ekmanson framför allt tyranniets följd och funktion, som förespeglar individen falska löften vad beträffar hans natur, hans rättigheter och skyldigheter och till följd härav även hans sällhet. Den som föds i ett sådant samhälle som inte styrs av ”Naturens

ordning” smittas av ”oordningens gift”, dumhet och fördomar ”inplanteras” i honom och ”Religions-Lärare” förbjuder honom att tänka fritt, så att han i slutet ”bedrag[er] sig själ[f]”. Att det här talas om det gustavianska systemet råder det inget tvivel om: ”En bedragande, äregirig och Tyrannisk Konung förursaker Statshvälfningar, men icke ärligt och godt Folk.”⁵² Denna beskrivning visar ända ned på ordvalets nivå tydliga spår av den moderna skildringen av Philip II:s system i *Abfall der Niederlande*:

die verschlagene Politik der Krone hatte neue Güter der Einbildung erschaffen, von denen sie allein die Verteilerin war. Neue Leidenschaften und neue Meinungen von Glück verdrängten endlich die rohe Einfalt republikanischer Tugend. Stolz wich der Eitelkeit, Freiheit der Ehre, dürftige Unabhängigkeit einer wohlüstigen lachenden Sklaverei.⁵³

I detta scenario, fortsätter Schiller, har ”die Geistlichkeit als Stütze der königlichen Macht” sin ”goldene Zeit” som alltid föll ”in die Gefangenschaft des menschlichen Geistes”.⁵⁴ Kyrkans mål är att krossa ”die ganze Form des sittlichen Charakters”, i fortsättningen förgiftar ett ”ansteckendes Mißtrauen” hela samhället (”gesellige Leben”).⁵⁵ Denna analys måste särskilt ha behagat rabulisterna⁵⁶ – det gustavianska systemet var rabulisternas uttalade fiende, och drivkraften bakom detta system var ”äran” och ”äregirigheten”, som både Schiller i *Abfall der Niederlande* och Ekmanson i Artikeln ”Om samhällets fördärf” påpekar.⁵⁷

Enligt Ekmanson kan en sådan despotism, som lever på lögn och bedrägeri, bara ”störtas” genom upplysningen.

Okunnighet och villfarelse äro allmänna källorna till alla verdens olyckor. Människorne äro illfundige och lastbare, blott emedan de hafva falska begrepp om sin sällhet, och deras förbättring kan endast åstadkommas, igenom en modig storsinnig strid emot *Lögnen*; genom meddelande av sanna begrepp; och genom upeldande af de *Rena* och *Naturliga* känslor, som alltid gifva en verkelig och beständig *Sällhet*. Man möter Uplysningens vänner med det inkast: att *allt är sagdt* – att man icke mera kan *säga något nytt* och gör därpå den slutsats, att ingen ting är onyttigare än Moralen och hvad man behagar kalla den nya Philosophien; det vill säga: de Eviga Sanningar om Människans och Samhällets rättigheter [...].⁵⁸

Ekmanson håller med om, att det inte finns nya sanningar – men ”tillämpningen” av dessa ”eviga sanningar”, vilka tyranniets anhängare betecknar som ”platoniska”, ”metafysiska” och ”svärmiska”, är ”af en förunderlig *Nyhet* i verlden, och för *Almänheten* har Den i själfva verket icke hittills funnits.” Bara ”rena”, ”uppriktiga”, ”rättskaffens” och ”kärleksfulla” ”hjärtan” skulle vara i stånd att sätta sig över ”det djupt rotade bedrägeriet”, ”lasterna” och ”svagheten” och förkunna sanningen. Men just dessa, de ”mest ädelmodiga försvararna av mänskligheten”, ”de fria själarna” anklagas alltid av tyran-

nera och slaverna för att vara ”oroliga naturer” och för att ”förakta varje regeringsform”. Förnuftet har hittills gjort så få framsteg, eftersom de lärda och prästerna själva var tyranner och slavar och har polerat” och ”förgyllt människornas kedjor”.

Betoningen av det ”rena hjärtat” och dess motsatsställning till bedrägeriet och tyrannerna i den här kontexten markerar en viktig punkt inom upplysningen: ”Der Aufbruch der bürgerlichen Intelligenz erfolgte aus dem privaten Innenraum, auf den der Staat seine Untertanen beschränkt hatte. Jeder Schritt nach außen ist ein Schritt ans Licht, ein Akt der Aufklärung.”⁵⁹ Med andra ord: den borgerliga känslsamheten, som är kopplad till en borgerlig moral, överskrider tröskeln från det privata till det offentliga rummet, där den ställer politiska krav på offentligheten. Ungefär på samma sätt uttrycker sig Mikael Alm för Sveriges vidkommande och i samband med att frihetsbegreppet utvecklades i slutet av 1700-talet:

Nya föreställningar knöts till friheten, och nya definitioner av vad frihet bestod i formulerades. Dess omvandlingar var intimt förknippade med medborgarbegreppet och den ”nye” medborgarens inmarsch i offentligheten. Som påpekats var det nya medborgerliga idealet en frihetens och jämlikhetens medborgerlighet. Den självständiga och ansvarstagande medborgaren krävde utrymme – han krävde frihet.⁶⁰

Schillers popularitet i Sverige under denna tid ligger sannolikt just däri, att han i högsta mått är hjärtats diktare, samtidigt som han problematiserar denna ”Innerlichkeit”: hans figurer, i synnerhet i de tidiga dramerna *Kabale und Liebe*, *Don Carlos* och *Wallenstein*, kan sägas pendla mellan hjärtat och förnuftet, mellan *Innerlichkeit* och *Öffentlichkeit*, mellan *vita activa* och *vita passiva* (eller de representerar det ena eller det andra).⁶¹ Schiller markerar därmed, med Kosellecks ord, en avgörande punkt inom upplysningens utveckling: ”die Krise wird manifest.”

”Mit diesen Lasterhaften, diesen Toren müssen wir leben”, ruft Schiller aus. Aber mit ihrer Entlarvung allein sei es nicht getan. Die kritischen Urteile fordern vielmehr zur Aktion heraus: ”Wir müssen ihnen ausweichen oder begegnen, wir müssen sie untergraben oder ihnen unterliegen.” Herrscht weiterhin der absolutistische Staat? Oder siegt die neue Gesellschaft? Diese Frage wird hier beschworen. Das indirekte Verhalten allein reicht nicht mehr hin. Der kritische Prozess steht vor seinem Ende, eine Entscheidung ist unentrinnbar, aber noch nicht gefallen.⁶²

Don Carlos, huvudfiguren i det drama som Ekmanson valde sitt motto ifrån, ådagar lägger ett sådant beteende, nämligen ett ”indirekte[s] Verhalten”, som Koselleck talar om. Don Carlos ordar om frihet, men han gör ingenting, eller rättare sagt, han blir kär. Han behöver en upplysningens mentor, Marquis Posa, som påminner honom om att denna frihet också måste förverkligas. ”Die flandrischen Provinzen sollen demonstrie-

ren, dass es sich hier nicht nur um einen sprituellen Aufklärungsprozess handelt. Eine Aufklärung ohne die Tat wäre geradezu ein Widerspruch in sich”, menar Koopmann avslutningsvis om Schillers pjäs.⁶³

NYTTAN AV HISTORIEN OCH STORA MÄN

Den 17 oktober 1792 publicerar Ekmanson i *Werlds-Borgaren* skildringen av ”Vilhelm af Oranien, Nederländernas Befriare”, en översättning ur Schillers *Abfall der Niederlande*. Bortsett från Lavaters aforismer, som förekommer i vartannat nummer, är den litterär-historiska genren med karaktärsskildringar den vanligaste i denna publikation. I den senare inbundna utgåvan hittar man i registret under rubriken ”Karacterer” kejsar Julianus, Aristides, Fridrik II., Alcibiades, Leopold II., Con fou-the, Hindrik IV, Sully och Wilhelm af Oranien.

Debatten om medborgarskapets och upplysningens sanna väsen, som dominerade i pressen efter kungamordet, fördes i en mer eller mindre kodifierad form som Pehr af Lund hade provat ut redan under början av 1780-talet.⁶⁴ Detta inlindade sätt att skriva var ingalunda något nytt, tvärtom hade man under hela 1700-talet begagnat sig av olika former av täckmantlar, i form av fabel, mytologi, reseskildring och historia, för att kunna framföra tankar vilka annars knappast skulle ha tillåtits av censuren. Vad beträffar rabulisterna kan man t.ex. se en förkärlek för Amerika och Franklin, som de hänvisade till när det gällde att legitimera strävandena efter lika rättigheter i Sverige.⁶⁵ Det vanligaste sättet att skydda sin rabulistiska verksamhet och att uttrycka obekväma åsikter var dock att använda den antika kulturen som täckmantel: talades det om Nero, menade man Gustav III; talades det om romerska dygder, så pekade man på det som kungen och hovfolket saknade etc. Den antika kulturen användes av alla: Gustav III speglade sig i Caesar, Augustus eller Marcus Aurelius, aristokraterna i Cicero eller Catullus, och rabulisterna och de franska revolutionärerna i Catilina eller Brutus.⁶⁶

Rabulisterna och gustavianerna tävlade om begrepp och definitioner som ”frihet”, ”jämlighet”, ”filosof” och – detta begrepp står i centrum – ”medborgare”.⁶⁷ I synnerhet under Gustav III hade man kopplat medborgarbegreppet till patriotismen: en bra medborgare är en bra patriot, och en bra patriot lyder kungen, även om denne börjar ett krig⁶⁸ – och bindemedlet mellan medborgaren och patriotismen var äran. Enligt Christensson hade rabulisterna börjat demaskera denna den gustavianska tidens perverterade ideal för medborgarna, där den fria och självständiga medborgaren blev degraderad till undersåte med förespeglningar om en ny augustinsk epok och äran som lockbete.⁶⁹ I motsats till den gustavianska epokens hedersbegrepp, som enligt kritiken speglade samtidens egoism och äregirighet, så framhöll rabulisterna dygderna människokärlek, barmhärtighet och mänsklighet: ”Den nye, frie och jämlike medborgaren lyssnade i sitt handlande till sitt hjärta”.⁷⁰

Polemiken kring medborgarbegreppet och dess omdefiniering framfördes ”under ständiga hänvisningar till Lykurgos och Solons Grekland liksom Numas och Catos Rom”, vad som föranledde parnassisterna att ”söka desarmera antiken”, att ”döda antiken, dess betydelse.”⁷¹ Men det är ingalunda så enkelt – som Christensson vill göra gällande – att gustavianerna attackerade antiken i sin helhet och rabulisterna använde den som förebild. Frontlinjen är hårfin och liknar ibland hårklyveri, vilket syns tydligt i de båda grupperingarnas polemiska användning av Schiller.

Den 3 juni 1792 publicerade Leopold i *Extra-Posten* uppsatsen ”Öfwer den moderna Storheten”, en översättning av Ludwig Ferdinand Hubers text ”Über moderne Größe” i det *Thalia*-häftet, som Leopold fått av Ehrenheim (se vidare i nästa avsnitt om Leopold).⁷² För Christensson är just den här uppsatsen ett av de viktigaste exemplen på gustavianernas strävan att neutralisera antiken. Där finns nämligen följande meningar som inledning:

Men man löper fara att förlora tålmodet när man hör Ynglingar, nyss undankomne Scholeferlan, lycksökare, som slingrat sig med en slafwisk föraktelighet, de nedrigaste vägar till en liten befördran; Sibariter, flämtande under tyngden af en Sardanapalisk wällefmad, och aftackade half-Gubbar, hos hwilka alt, intil minnet af en skamlig lefnad ändteligen utslocknat; när man hör, säger jag, dessa och dylika, bitterligen klaga, at all storhet och styrka, all dygd och sinneshögd, äro bland menniskor förlorade. Et wisst fantastiskt Fordom, som war från urminnes tid en ibland Poeternas floskler, blir oss från barnåren intil afsmak uprepadt. Menniskor med svärmande hufvuden och isiga hjertan; kall medborgare, men hetsiga declamationer, pråla med förflutna tider, med århundraden, som ej skola återkomma.⁷³

Christensson ansåg översättningen och publikationen av denna förment antik-fientliga text vara en beundransvärd fräckhet,⁷⁴ men Huber (och Leopold i sin översättning) ger i sin uppsats ingalunda uttryck för en allmän nedvärdering av antiken. Tvärtom kan en ”wirklich erhabene Seele”, en ”männliche[r] und reife[r] Denker” inte ”ohne einen heimlichen Seufzer auf die glänzende Epoche der bürgerlichen Größe Griechenlands und Roms blicken”,⁷⁵ som Huber och med honom Leopold fortsätter efter de meningar, som Christensson citerar. Huber verkar bara vilja göra upp med ett ohälsosamt sätt att förhålla sig till det antika. De gamla dygderna har sin motsvarighet i den nyare historien, menar Huber, och anser därmed inte huvudskillnaden mellan det nya och det gamla ligga hos själva människorna utan vara mer beroende av de yttre omständigheterna, vilka hindrar eller gynnar storhet. Författaren fortsätter att utveckla tankar om nutiden, vilka på intet sätt är smickrande och kan jämföras med Schillers kritik av nutiden i ”Die Götter Griechenlands” eller i *Ästhetische Erziehung*.⁷⁶ ”Kalte, ermüdende Untersuchungen” av de karaktärssegenskaper som en gång sporrade till ädla

gärningar har enligt Huber upplöst desamma genom analys och ”Spitzfindigkeiten” så till den grad att ingen längre kan nå upp till den tidigare entusiasmen. ”Alles ist Wissenschaft geworden” och hjärtat ”ist entmutigt”.⁷⁷ Helt oväntat tar alltså Hubers text en vändning, som borde ha välkomnats av rabulisterna – detta gäller inte minst betoningen av ”hjärtat”, som är ett lösenord för rabulisterna i efterföljd av ”Sturm und Drang” och ”Empfindsamkeit”.

Men även Ekmansons Schillerreception genom översättningen av avsnittet Wilhelm av Oranien från *Abfall der Niederlande* och den framförställda reflexionen om ”Historiens nytta” visar tydligt att skiljelinjen mellan parterna i själva verket inte var så skarp och att konflikten mellan dem snarare kan ses som en polemisk iscensättning. Texten ”Historiens nytta” publicerades den 10 oktober 1792, d.v.s. en vecka innan ”Wilhelm af Oranien, Nederländernas befriare” (17 oktober 1792) och det är mycket troligt att den var tänkt som ett slags förberedelse för textutdraget, eftersom det slutar på följande sätt:

Historien, som genomletar nyare tiders häfder, riktar äfven sina läsare icke sällan med en ärfarenhet, hvilken samlad hos folkslag och i Sekler med oss närmare förenade, bör väcka en ännu större omtänka att undvika deras felsteg, och att hinna, om icke öfverträffa, deras dygder.⁷⁸

Visserligen döljer inte Ekmanson, att de äldre tiderna frambringat fler karaktärer, vilka måste tjäna som hjältar även i en svagare tidsålder, men i princip är värdet av den nyare historien lika betydande när det gäller ”de historiska händelserna” och ”de tecknade karaktärerna”. Vad beträffar framställningen av de karaktärer som Ekmanson publicerar i sin tidskrift, så framgår det även där tydligt att han inte alls fokuserat på den äldre tiden. Där ställer han nämligen de ”antika” karaktärsskildringarna av Aristides, Alcibiades och kejsar Julianus bredvid de ”nyare” av Fredrik II, Leopold II, Heinrich IV samt Sully och Wilhelm av Oranien.

Schillers intresse för ”Abfall der Niederlande” berodde inte på det ”Außerordentliche” och ”Heroische” i denna händelse, vilket han också påpekar för läsaren i inledningen. När det gäller dessa egenskaper så skulle det i världshistoriens annaler finnas mycket större handlingar:

Auch erwarte man hier keine hervorragende, kolossalische Menschen, keine der erstauenswürdigen Taten, die uns die Geschichte vergangener Zeiten in so reichlicher Fülle darbietet. Jene Zeiten sind vorbei, jene Menschen sind nicht mehr. Im weichlichen Schoß der Verfeinerung haben wir die Kräfte erschlaffen lassen, die jene Zeitalter übten und notwendig machten [...] Das Volk, welches wir hier auftreten sehen, war das friedfertigste dieses Weltteils und weniger als alle seine Nachbarn jenes Heldengeistes fähig. [...] Der Drang der Umstände überraschte es mit seiner eigenen Kraft und nötigte ihm eine

vorübergehende Größe auf, die es nie haben sollte, und vielleicht nie wieder haben wird. Es war also gerade der Mangel an heroischer Größe, was diese Begebenheit eigentümlich und unterrichtend macht.⁷⁹

Schillers uppfattning beträffande de förgångna heroiska tiderna motsvarar Hubers analys av sin samtid i ”Über moderne Größe”. Här finns som synes en parallell till Ekmansons översättning av Schiller och Leopolds Schillerreception genom Huber. De båda positionernas ofrivilliga närmande till varandra motsvarar Schillers kluvenhet i skildringen av huvudpersonerna i de historiska texterna, vilka inte längre vare sig kan eller skall motsvara Senecas eller Plutarchos uppfattning om det antikt-heroiska, men i förbigående likväl förbinds med denna uppfattning, vilket framgår av följande exempel: ”Wilhelm von Oranien gehörte zu den hagnern und blassen Menschen, wie Cäsar sie nennt, die des Nachts nicht schlafen und zu viel denken, von denen das furchtloseste aller Gemüter gewankt hat.”⁸⁰ Wilhelm von Oranien jämförs här alltså med tyrannmördaren Catilina, som utan tvivel blivit en av hjältarna för rabulisterna: den moderna historien visar sig alltså här, med andra ord, vara värdig en jämförelse med antikens heroiska och kolossala gestalter.

De båda positionernas närhet till varandra i fråga om det antika och det moderna kunde lätt leda till slutsatsen att det egentligen inte fanns några substantiella skillnader mellan gustavianer och rabulister.⁸¹ Men som jag kommer att visa i det fortsatta vore det snarare riktigt att tala om en viktig kulturhistorisk brytning mellan två upplysningsfraktioner, som var och en uppfattar sig själv som företrädare för den ”sanna” upplysningen.

DEN SANNA OCH DEN FALSKA UPPLYSNINGEN

Den mest överraskande Schilleröversättningen i rabulisternas tidskrifter är brevromanen *Philosophische Briefe*, som trycktes i utdrag i Ekmansons *Werlds-Borgaren* utan någon referens till Schiller. Denna (utom i Schillerforskningen) relativt okända text, som kanske är den mest utpräglade upplysningstexten av Schiller,⁸² publicerades 1786 som fragment i *Thalia*.⁸³ Medan den rabulisternas Schillerreception som hittills behandlats är del av en politisk-oppositionell kontext, så måste Ekmansons översättning och publicering av Schillers *Philosophische Briefe* ses som del av en bredare och mera kulturell och social omvälvning, som möjliggjorde denna ”känslamma roman” och dess reception i Sverige. Det rör sig om receptionen i en kontext av en ”Empfindsamkeit”, som håller på att etableras och som såväl tidsmässigt som ideologiskt är parallell med Kellgrens och Leopolds Voltaireinfluerade upplysningsdiskurs.⁸⁴ Romanen *A Sentimental Journey through Italy and France* 1768 av Laurence Sterne anses i allmänhet vara ”Känslomhetens” genombrott som mode – och översättaren var just Johan S. Ekmanson. Denna engelska romans ”Bestseller-Erfolg” har ansetts vara ett ”Missverständnis”:

Die bei Sterne zwischen raison und sentiment, head und heart, Witz und Empfindsamkeit schwankende und zur relativierenden Toleranz neigende epische Figurenkonstellation wurde in Deutschland von den Verfechtern einer modischen Gefühlswillkür vereinnahmt, die dem frühaufklärerischen moraldidaktischen Zweckdenken ablehnend gegenüberstanden. Damit kritisierten die Angehörigen der zweiten Generation des Jahrhunderts, vornehmlich die Stürmer und Dränger [...], aber auch – wengleich in anderer Weise – die Spätaufklärer [...].⁸⁵

Även för Sveriges vidkommande har Martin Lamm konstaterat: ”Här liksom i utlandet var det huvudsakligen den Sterneska sentimentaliteten, som 1700-talet beundrade.”⁸⁶ Av Sternes humor märker man därför – tillägger Lamm – hos Sterneimitatorerna föga spår.⁸⁷ Först 1791 översattes Sternes roman till svenska med titeln *Yoricks känslösamma resa igenom Frankrike och Italien*: Ekmanson skapade ordet ”känslösam” i stället för det importerade ”sentimental”. Att denna roman som var en stor framgång i hela Europa först nu översattes till svenska visar tydligt att den sentimentala känslösamheten (i likhet med andra djupgående förändringar i det litterära systemet, såsom lånbibliotek, kritiska journaler och mer eller mindre professionella fria författare) slog igenom senare i Sverige än i andra länder, och inte skedde tidigare än under 1780–1790-talet.

Kellgren recenserade Ekmansons översättning av *Yorick* kritiskt i *Stockholms Posten*,⁸⁸ en kritik som dock hade föregripits och förespåtts av Ekmanson själv i översättarens företal: ”Men – vare det sagt utan anstötighet – ensidiga stympade recensioner, myndiga obeskedliga omdömen, förtjäna väl intet annat svar än ett stillatigande förakt.” Om ett sådant ”bitterfint smidigt recensent-väsande” utropar ”sitt” vanliga magt-språk: ’det duger ej – det är dumt’ och detta just där en ”känslöfull, öm och god själ finner skönhet, tillfredställelse och nöje”, så hade den bättre tigit.⁸⁹ Thorild tog i sin skrift *Critik öfver Critiker* som riktats mot Kellgren parti för Ekmanson och Sterne (Del 3):

En annan vittor medborgare gaf oss derpå et snilles-verk af STERNE, hvilken Engländerne kalla *the Inimitable*, och af hvars *Sentimental Journey* jag anser en öfversättning för det finaste konststycke. Ni, fejade strax ihop ur denna täcka boning en liten sophög af fel; och såg ej en skymt af alt det vackra och underbara som blänkte omkring er, då ni fejade! Låga litenhet i sinne och själ! Är icke al välmening, är icke al förtjenst, helig, och dyrbar för oss alla? Huru skall det som är godt, det som är ädelt i Nationen, någonsin upstiga, om vi så låte oss evigt irras af desse från all gudomlig Rättvisa förkastade små andar, som kunna se en fläck i solen, men aldrig solen.⁹⁰

Denna lilla dispyt visar också tydligt att rabulisterna och Thorild stod på samma sida inte bara i sina krav på frihet och jämlikhet utan även i smakfrågor: det handlar om ett nytt kulturellt paradigm, som rör politiken, religionen, etiken och estetiken, och som

ofta Thorild och Lidner får företräda ensamma i den svenska litteraturhistorien. Det har visserligen talats (polemiskt) om den ”thorildska sekten”, ställts frågan (sakligt) om det funnits en ”thorildsk skola” och beteckningen ”thorildian” har använts. Stellan Arvidson, som mest noggrant har undersökt denna fråga, anser att det funnits en sådan skola om man definierar denna som ”riktning” eller ”strömning”.⁹¹ Var rabulisterna ”thorildianer”? Det är allmänt känt, att Philipson var starkt influerad av Thorild; det har tidigare i denna uppsats påpekats, att Thorild uttalade sig uppskattande om Pehr af Lunds tidskrift, att han rentav publicerade sig i denna; vidare har det understrukits, att Thorild kritiserade Kellgren för dennes kritik av Ekmansons översättning av *Yoricks känslösama resa*. Det handlar om en ”strömning”, som både Thorild och rabulisterna är en del av – det är dock förmodligen missvisande, att döpa denna riktning efter Thorild endast därför att han är den mest betydande gestalten i detta litterära fält. Denna strömning fanns och hade funnits även utan Thorild, och när liberaliseringen av tryckfriheten lyfte locket av den så fanns den plötsligen i det offentliga rummet.

Rabulisterna och Thorild tog ställning inom olika områden mot den etablerade förnuftsbetonade upplysningsdiskurs, som kom att ersättas av en annan diskurs som kompletterades av känslan: hjärtats språk.⁹² Denna ”Empfindsamkeit” och ”Innerlichkeit” har en tredubbel betydelse och funktion: för det första tjänar denna självstilisering som ”god själ” till en polemisk avgränsning från den gustavianska förnuftsbetonade diskursen; för det andra definierar denna betoning av ”Innerlichkeit” en markant punkt inom upplysningens framåtskridande (detta enligt Koselleck, som ovan redan påpekats), och för det tredje handlar det om en antropologisk landvinning, d.v.s. människan ses inte bara som en förnuftig, utan också som en känslösam varelse.⁹³

I slutet av 1792 publicerade Ekmanson alltså några utdrag ur Schillers *Philosophische Briefe*, vilka fyller två dubbelnummer av *Werlds Borgaren*. Det handlar här om författarens företal (”Vorerinnerung”) samt de båda första breven från Julius till Raphael.⁹⁴ Det länge underskattade verket – som först 1985 ställdes i sitt idéhistoriska sammanhang av Wolfgang Riedel i *Die Anthropologie des jungen Schiller*⁹⁵ – anses idag inom forskningen ha en ”integrative Funktion” inom Schillers tidiga verk,⁹⁶ d.v.s. att dessa brev förenar tankegods från hans ungdom, där han fortfarande var troende kristen, fram tills publikationen 1786, alltså efter att han redan publicerat *Die Räuber* och *Kabale und Liebe*. Denna ”integrative Funktion” av olika världsåskådningar som Schiller själv genomgått dessa år, återspeglas av de båda figurerna i breven, som i viss mån står för olika utvecklingsstadier, både kulturhistoriskt och biografiskt. Det är just det som Schiller (och Ekmanson i sin översättning) i sitt företal syftar på:

Förståndet har sina Epoquer, sina öden, likasom hjertat, men man skrifver sällan dess historia. [...] Den allmänaste orsaken till all moralisk försämring, är en ensidig och vack-

lande Philosophie; hvilken är så mycket skadeligare, som den förblandar det dunkla förståndet genom ett sken af rättmätighet, sanning och öfvertygelse – och äfven därför så mycket mindre kan tyglas af den medfödda men svaga Moraliska känslan. Ett upplyst förstånd däremot förädlar äfven känslorna; – hufvudet måste bilda hjertat. Uti en Epoque som denna, då en mångfaldig och lätt utspridd lecture, till en så förunderlig grad ökar den tänkande delen af Allmänheten; då okunnighetens lyckliga undergifvenhet börjar lemna rum åt en *half* upplysning, och då några ändå synas vilja blifva stående på samma ställe dit födselns tillfällighet kastat dem, – torde det icke vara så utan vigt att väcka allmänna upmärksamheten på vissa perioder af det upvaknade och fortgående förnuftet [...]”⁹⁷

Schiller använder sig redan i denna tidiga text, som alltså översattes av Ekmanson, av den dialektik, som skulle präglade hans senare estetiska skrifter: i början var människan ovetande men lycklig, därefter bildades huvudet genom upplysningen och böcker; men detta är endast en ”half upplysning”, eftersom förnuftet har förlorat den medfödda moraliska känslan, något som förnuftet inte kan ersätta. Företrädare för den halva upplysningen är för Ekmanson och rabulisterna uppenbarligen Kellgren och Leopold. Upplysningen fullbordas i det ögonblick när förståndet bildar hjertat – när alltså förståndet och hjertat närmar sig varandra.

Denna dialektik personifieras i brevromanen av protagonisten Julius, som verkar ha varit kristen, och Raphael, som är en kritiker av den naiva fromheten. Julius utveckling leddes av Raphael – det får läsaren veta genom tillbakablickande och resumerande brev från Julius sida – till att bli en myndig, upplyst fritänkare. Julius, som förlorat sin naiva gudstro, har lämnats av Raphael och beklagar nu, ensam som han är, den förlorade lyckan – den naiva trons förlorade paradiset – i det första brevet till Raphael:

Jag *kände* och var lycklig. Raphaël har lärt mig tänka, och jag är på vägen att begråta min skapelse [...] Din vishet ärsätter icke hvad hon mig ifråntagit. När du icke hade någon nyckel till himmelen, hvarföre förde du mig bort ifrån jorden? Om du viste förut att vägen til visheten går genom tvivelsmålets förskräckeliga afgrund, huru kunde du våga att utsätta din väns stilla oskuld för ett så betänkligt fall? Du har nedrifvit en bebodd och treflig hydda, för att på dess lämningar grunda et prägtigt men tomt Palats.⁹⁸

Breven som Julius nu skickar till denne vittnar alltså om hur reflexionen leder till ”Skeptizismus”, ”Freidenkereri” (s. 108) och ”Resignation” (s. 107), för att slutligen hamna i ”Krankheit” (s. 108) och ”Kris” (s. 113). Denna ”sjukdom” och denna ”kris” har dock ingenting – åtminstone inte direkt – att göra med Kosellecks politiska kris: snarare handlar det om en existentiell kris baserad på en världsåskådning som är otillfredställande. Världsåskådningen, som det här talas om, är ”Materialismus” (s. 115), som har bestulit protagonisten på hans ”Glauben” utan att ge någon ”Frieden” (s. 110).

Detta är ett uttryck för ett djupt krisläge som ett resultat av en ”halbe Aufklärung” (s. 107), ett tecken på en misslyckad upplysning och markerar därmed kravet på en verklig upplysning.

Schillers *Philosophische Briefe* är naturligtvis skrivna i en helt annan ton än Sternes reseroman *Sentimental Journey*: medan Julius uttalar sig dels i idealistiska för att inte säga svärmiskt-överspända ordalag, dels djupt nedslaget för att inte säga depressivt, så verkar Yorick, hur känslös han än må vara, i grunden vara en oberörd kåsör som ingen och inget kan rubba. Medan Yorick reser i den yttre världen, reser Julius i den inre världen och söker efter en ”entflohen[e] Seligkeit” (s. 109) och en ”seelig[e] paradiesisch[e] Zeit” (s. 109). Men för Yorick är resan inte målet, utan medlet: ”die Reise als der Weg, der über die Verfremdung und Enttäuschung an der Welt zur Aufgeklärtheit des Ich-Selbst hinführt.”⁹⁹ Schillers i företalet (se ovan) i *Philosophische Briefe* förklarade mål var att återförena hjärta och förstånd, detta kan också sägas om Sternes intention: ”Yoricks wichtigstes Erkenntnisinstrument ist die Sensibilität, das ‚große Sensorium der Welt‘, jene komplexe Mischung aus Emotion und Vernunft, die das Zeitalter der Empfindsamkeit prägte.”¹⁰⁰ Och *last but not least*, Sternes text kan som Schillers text betraktas som ett bidrag och ett ställningstagande till tidens antropologiska debatt om ”människans bestämelse”:

Als anglikanischer Geistlicher und als Sympathisant der Ideen des Earl of Shaftesbury ist es ihm wichtig, die in seiner Sichtweise verheerend materialistische Philosophie La Mettries, Denis Diderots oder des Baron d’Holbachs sowie ihre Vorstellung vom Menschen als ‚Maschine‘ durch die Betonung von Philanthropie und Sentimentalität entschieden zurückzuweisen.”¹⁰¹

Ännu tydligare än Sterne markerar Schiller – och med honom även Ekmanson som översätter begreppet ”halbe Aufklärung” – här en punkt inom upplysningen, där denna delar sig i en sann och en falsk upplysning. Den falska upplysningen innebär enligt denna läsart den fransk-materialistiska, den kritisk-rationella, medan den sanna är den som utgår från hjärtat och riktar sig till hela människan – något den tyska upplysningen ansågs representera.

IV. Leopolds Schilleröversättning i Extra-Posten

Den 10 maj 1793 publicerades översättningen av ”An die Freude” och den 21 januari 1794 även av dikten ”Resignation” i *Extra-Posten*. I den svenska litteraturhistorien anses det ”egendomligt” (Kurt Aspelin), ja till och med ”paradoxalt” (Herbert Salu) att Leopold kan göra anspråk på att vara den förste att nämnas inom den svenska Schillerreceptionen.¹⁰² Som emellertid redan framgått så fanns Schillers verk sedan 1790 i Cle-

ves lånbibliotek, vilket redan märktes 1792 i Ekmansons *Werlds-Borgaren* och Lunds *Dagbladet Välsignade Tryckfriheten och Tryckfriheten den Välsignade*. Detta innebär därmed att Leopold på intet sätt kan ta åt sig äran att ha introducerat Schiller i det svenska kulturlivet.

Men därmed har man inte tagit udden av den egendomlighet som, åtminstone med den traditionella litteraturhistorieskrivningens perspektiv, tycks ligga i Leopolds intresse för Schiller. I denna litteraturhistorieskrivning tenderar man att betona kontrasten mellan upplysningsmannen Leopold och Schiller som förment förgrundsgehalt för romantiken. Redan romantikernas självmytologisering efter 1809 levde på den oförsonliga motsatsen mellan sin egen gruppering och den gustavianska klassicismen, och i den konflikten fick Leopold spela rollen av den senares främste representant.

LEOPOLD OCH TYSKLAND

Carl Gustaf Leopold, som genom sin böjelse och sin valfrändskap var knuten till den fransk-klassicistiska litteraturen, kom mer på grund av tillfälligheter i sitt liv att bli en av de svenska diktare som hade möjlighet att lära känna den nyare tyska litteraturen under en längre period och på ort och ställe. Han hade också den språkliga förmåga som krävdes för att översätta poetiska texter från tyska till svenska.¹⁰³ Leopold hade bara studerat ett år i Uppsala, då han råkade ut för samma öde som andra akademiskt-litterära samtida (t.ex. Kellgren och Thorild) och tvingades avbryta sina studier och ta tjänst som reformator. Efter faderns plötsliga död hade han ekonomiska medel att avsluta sina studier, begav sig till Greifswald, som på den tiden tillhörde Sverige, och avslutade där sina studier och fick 1782 en tjänst som docent.¹⁰⁴ Efter det att han arbetat som bibliotekarie i Stralsund återvände han 1784 till Uppsala, där han utnämndes till Lidéns bibliotekarie. Väl tillbaka i Sverige gällde det att ta ställning i den pågående konflikten mellan hovpoeten Kellgren och den yngre Thorild. Den alltid försiktige och karriärsugne Leopold valde, efter en kort brevväxling med Thorild, som han kände sig mer vänligt inställd till efter den tidigare fiendskapen med Kellgren, trots allt att ta parti för Kellgren. Denne som inte var långsint såg här en möjlighet att bli av med sina plikter som hovpoet och rekommenderade därför Leopold till kungen med så goda vitsord, att Leopold inom kort fick en officiell anställning som hovpoet (1786).

Litteraturhistoriker har spekulerat i hur intensivt Leopold ägnat sig åt tysk litteratur under de fyra åren i Greifswald och Stralsund. Å den ena sidan ansåg man att Leopold under den här tiden framför allt ägnat sig åt vetenskapens historia, och inte alls åt den tyska litteraturen. ”Hans smak var och förblev fransk, även om han fann den tyska litteraturen ’respektabel nog’”, heter det t.ex. hos Schück och Warburg.¹⁰⁵ Holmberg däremot bedömer Leopolds förhållande till den tyska litteraturen annorlunda: Leopold tillhörde i mitten av 1780-talet det fåtal i Sverige som talade om tysk litte-

ratur; han berömmar Lessings litteraturbrev, han beundrar Klopstock, han försvarar Goethe. Under sin tid i Greifswald hade Leopold antagligen läst Möllers *Neueste Critische Nachrichten*, där det finns en utförlig beskrivning av Lessings *Nathan der Weise*, Herders *Vom Geist der Ebräischen Poesie*, Klopstocks *Messias*, Lavaters skrifter och Kants *Grundlegung der Metaphysik der Sitten* och *Prologomena zu einer jeden künftigen Metaphysik* samt de tyska Ossian- och Shakespeareöversättningarna. Att Leopold, som umgicks i studentkretsar, inte skulle ha hört talats om författaren till *Die Räuber* som var den unga generationens kultbok, är knappast troligt.

Leopolds brevväxling från den här tiden visar klart att han var intresserad av att lära känna den tyska litteraturen: ”Denna vinter ämnar jag mästadels använda uppå tyska litteraturen som synes mig respectable nog”, skriver han till Lindblom den 2 november 1783 i ett brev.¹⁰⁶ Den 4 mars 1784 meddelar han strax innan han återvänder till Sverige:

Vore mitt kära fädernesland så beskaffadt at man såsom Scribent kunde förtjena något, så tordes jag hoppas at jag åtminstone icke skulle sakna min utkomst. Jag vill försöka vid min hemkomst med at utgifva ett slags Utkast till Lärdomshistorien, och en afhandling om Tyska litteraturen. Jag har utom dess några öfversättningar i förslag som torde löna mödan. Tyska lärdomen är i allmennhet alt för litet bekant hos oss.¹⁰⁷

Det är troligt att Leopold efter sin hemkomst måste ägna sig åt ett mer akut problem, nämligen att hitta en inkomstkälla. Eftersom man i Sverige inte kunde försörja sig på att vara skribent – som Leopold i brevet ovan formulerade – tog han uppdraget som hovpoet 1786 (–1792) när han fick chansen. En gång hovpoet, var han antagligen för sysselsatt för att hinna med projektet att skriva en avhandling om den tyska litteraturen. I ett brev till Leopold, den 9 juni 1792, yttrar sig det svenska sändebudet i Köpenhamn, Fredrik Wilhelm Ehrenheim, om mordet på kungen och de förändringar som var en följd av detta. Han berör särskilt den berättelse som Leopold skickat honom:

Jag har fått ihop en stor hop munteliga och skrifteliga efterrättelser om vår skräckliga hälvning hemma; men ingen så utvecklade berättelse som den som H. K. S. mig gifvit. Den visar att H.K.S. läst Schiller med uppmärksamhet och bifall, ty jag känner igen här och där hans manér i det sätt hvarpå H. K. S. utredt sammanhanget. Jag skickar härjämte hans första del om sammangaddningar, det är det enda som utkommit.¹⁰⁸

Ehrenheim verkar i sitt brev – som märkligt nog inte beaktats i forskningen – att utgå från att Leopold läst Schiller och att denna läsning skulle ha påverkat Leopolds stil vid skildringen av de politiska händelserna i Stockholm.¹⁰⁹ Om Ehrenheims förmodan är riktig, så innebär det att Leopold måste ha läst något av Schillers historiska arbeten i original, då några Schilleröversättningar ännu inte förelåg. Som redan nämnts, fanns

Schillers *Abfall der Niederlande* i Cleves länbibliotek sedan 1791 – om Leopold skulle ha läst en historisk text vid den här tidpunkten, vilket Ehrenheims brev verkar antyda, så skulle det med största sannolikhet röra sig om denna text. I samma brev meddelar Ehrenheim att han vill bifoga några ”Tyska piecer” från den senaste marknaden i Leipzig. Samtidigt skickar också Ehrenheim en bok av Schiller med den danska titeln *Sammangaddningar*. Här handlar det uppenbarligen om den första danska Schilleröversättningen av skriften *Geschichte der merkwürdigsten Rebellionen und Verschwörungen aus den mittlern und neuern Zeiten* (som inte översattes till svenska förrän 1808 med titeln *Historisk underrättelse om de märkvärdigaste revolutioner och sammansvärjningar uti medelåldern och senare tider*). Ehrenheim betraktar arbetet som ett föredömligt mönster för författandet av en historia om kungamordet i Sverige. Leopold skulle nämligen enligt Ehrenheim ”samla mundtl. trovärda underrättelser” om kungamordet och skriva en historia ”om denna sammangaddning, med jämförelse emellan characterer och planer. En sådan samtida piece, jag kan ej dölja det, skall öfverlefva alla andra vitterhetsstycken och läsas så länge Svensk historia läses.”¹¹⁰ Tyvärr finns inget brev från Leopold till Ehrenheim bevarat, som skulle kunna kasta närmare ljus över förhållandena.

I det ovan citerade brevet lovar Ehrenheim att han ska skicka Leopold *Thalia*-häftet, om han kan få tag på det, och ber redan i förväg om Leopolds åsikt om dikten ”Resignation”. *Thalia*-häftet som skickades 23.06.1792,¹¹¹ innehöll dikterna ”Resignation” och ”An die Freude”, samt essän ”Über moderne Größe” (se ovan).¹¹² Ehrenheim som tydligt tyckte om dikten ”Resignation” uppmuntrade Leopold att översätta den till svenska, vilket emellertid dröjde något år. Det verkar troligt att den före detta hovpoeten hade stora problem med att förtjäna sitt levebröd. Den 15.10.1792 inledde han sitt medarbetarskap i *Extra Posten* med en rad dikter som han nu publicerade. Ett halvt år senare, den 10 maj 1793, utkom i samma tidning en anonym översättning av ”An die Freude” med titeln ”Sång till glädjen”.

LEOPOLD SOM FRI SKRIBENT

När Leopold publicerade sin översättning av ”An die Freude” i *Extra Posten* den 10 maj 1793, hade han själv ingen anledning till att känna glädje. Rabulisterna missunnade och var avundsjuka på den hatade hovmannen och förment lyckade karriäristen, men i själva verket hade Leopold nästan ställts på bar backe, eftersom hans ekonomiska trygghet nu ryckts undan för honom. Leopolds Schilleröversättningar infaller alltså under en tid, när han var tvungen att försörja sig som författare och skaffa sig en ny position både samhälleligt och ideologiskt. Leopold hade beslutat att lämna den svenska huvudstaden och flyttade 1793 till Linköping. Brevet från den här tiden berättar framför allt om de ekonomiska fördelarna med en sådan förändring.¹¹³ Men det är dess-

utom högst troligt att den politiska situationen i Stockholm förändrats efter kungamordet och att han som kungens förra gunstling ville lämna Stockholm av säkerhetsskäl, nu när Gustav III:s gamla fiender hade tagit makten. Den officiella versionen till sitt tillbakadragande kungjorde han i ett brev till den egentlige regenten Gustaf Adolf Reuterholm. Hans avsikt var, skrev Leopold ordagrant, att översätta de äldre författarna som ännu inte fanns på svenska.¹¹⁴

I stället för att få den lugn och ro som han önskade med översättningsarbetet, fick han göra det dagliga arbete som en tidning kräver. Från rabulisternas vilda dagar var *Extra Posten* den enda av de nya tidningarna som överlevt den skärpta censuren. Tidningens viktigaste medarbetare var Leopold, vars programförklaring var tryckt i den första utgåvan. Liksom den poetiska kalendern *Sommar-Promenaden* (1792–1801), där Leopold publicerade ett flertal dikter på 1790-talet, signalerade *Extra Posten* ett tydligt närmande till tysk litteratur. Under de tre år som tidningen utgavs publicerades inte mindre än tio samtida tyska författare (t.ex. Herder, Pfeffel, H. von Kleist, Blumauer, Gleim och Salis) i svensk översättning.¹¹⁵

Leopolds bidrag skiljer sig markant från hans tidigare verksamhet som författare. Som hovpoet hade han huvudsakligen skrivit repertoardikter med en konkret adressat – kungen, höga ståndspersoner inom hovet, och för den Svenska Akademien. Som medarbetare i *Extra Posten* fick Leopold ta hänsyn till allmänhetens välvilja – d.v.s. till en anonym borgerlig publik. Den fria marknaden och inte hovets gunst bestämde över en författares popularitet. Hans publikationer måste nu rätta sig efter nya produktionsvillkor. Detta gjordes å ena sidan genom att öka utbudet för att öka efterfrågan – å andra sidan genom att anpassa sig till publikens smak. Denna avgjordes dels av aristokratiska kretsar, dels av de borgerliga skikten, men eftersom de aristokratiska kretsarna inte längre var knutna till det ritualiserade litterära livet vid det gustavianiska hovet, är det troligt att man även i dessa kretsar kan skönja en anpassning till den borgerliga smaken. Versnovellen ”Den vackra Bedjerskan” kan till exempel räknas som underhållning, dikten ”Hjeltedigt”, publicerad i början av 1794, är däremot en skarp adelssatir, där en adelsmans onyttiga liv karikeras. Dikten visar tydligt på en borgerlig position. Den bitande satiren och kritiken motsvarade knappast den mycket måttfulle Leopolds karaktär, och i den verkutgåva från 1800–1802 som Leopold själv utgav bad han läsarna att inte förväxla dikten med de symptom på politiska svärmerier som var populära i Europa vid tiden för dess författande. Den för Leopold karakteristiska lyriska genren är tankelyriken som visar sig i dikterna ”Försynen”, ”Årets flykt”, ”Prädikaren” samt Schiller- och Popeöversättningarna under 1790-talet. Dessutom odlade Leopold i *Extra Posten* den även för honom nya genren med reflexionsprosa och essäer, där han tog upp de mest vitt skilda teman: sorg, självmord, ära, jakt, bara för att nämna några enstaka. Med andra ord blev hans verksamhet som författare bredare och mer

demokratisk.¹¹⁶ Under den här perioden skapade Leopold sitt huvudsakliga litterära verk i form av dikter, essäer och estetik. Höjdpunkten på Leopolds litterära skapande inleds med översättningen av Schillerdikterna och betecknar början på Leopolds period som fri skribent.¹¹⁷

ÖVERSÄTTNINGEN AV ”AN DIE FREUDE” (10.05.1793)

Av de båda motsatta känslöstämningarna som kompletterar varandra – i det ena fallet entusiasm och i det andra melankoli – i dikterna ”An die Freude” och ”Resignation” har den förstnämnda ett innehåll som verkar oproblematiskt vid ett första ögonkast.¹¹⁸ Men vid ett närmare studium visar sig de båda dikterna vara komplementära på grund av deras kritiska potential. Till att börja med handlar ”An die Freude” enligt sin titel om glädjen, ett motiv från den tidiga upplysningen.¹¹⁹ Sedan den engelska filosofen Shaftesbury slagit an motivet med glädjen i sitt brev om entusiasmen, *Letter Concerning Enthusiasm* (1708), spreds det vidare till den tyska litteraturen av Friedrich Hagedorn 1744 med dikten ”An die Freude”, alltså samma titel som Schiller senare använde. Johann Peter Uz publicerade 1768 en dikt med samma namn. I linjen återfinns också Friedrich Klopstock som lyckades ge dikten en ny form. Både Hagedorn och Uz använde ett fyrfotat trokéiskt versmått, vilket även Schiller gjorde. I traditionen från Shaftesbury ända till Schiller förstås glädjen som en kosmisk händelse, som en process som spränger individens gränser. Schiller överträffar visserligen sina föregångare med ett extatiskt jubel, som redan slås an genom orden *Götterfunken, Elisium, feuertrunken, Himmlische* och *Heiligthum*.

Låt oss nu titta närmare på Leopolds översättning.¹²⁰

1 Sällhets-skapande förmåga!
Alla Väsens Harmoni!
Glädje! Druckne af din låga,
Kring ditt Altar samloms vi.
All den skillnad Flården föder,
Göms för dig i stoft och skam;
Kung och Bonde äro bröder,
Hvar din vinge fläcktar fram!

Chor.
Er, vårt famntag, Myriader!
Dig, vår kyss, du verldars Här!
Bröder, – öfver Stjernor, der,
Var förvist en mildrik Fader!

2. Hvem som til sitt hjertas lycka,
För en vän det öppna får,

1. Freude, schöner Götterfunken,
Tochter aus Elisium,
Wir betreten feuertrunken
Himmlische, dein Heiligthum.
Deine Zauber binden wieder,
was der Mode Schwert getheilt;
Bettler werden Fürstenbrüder,
wo dein sanfter Flügel weilt.

Chor
Seid umschlungen, Millionen!
Diesen Kuß der ganzen Welt!
Brüder – überm Sternenzelt
muß ein lieber Vater wohnen.

2. Wem der große Wurf gelungen,
eines Freundes Freund zu seyn;

Och en Makas dertil trycka,
Blande han sin sång med vår!
Men den af ett enda hjerta,
Ej får tröst på jordens rund,
Slite sig, med vaknad smärta,
Gråtande ur vårt förbund!

Chor.
Alt hvad kring naturen hvimlar,
Hylle Sympatiens bud!
Up til Stjernorna, – til Gud,
För hon, genom rymd och Himlar.

3. Glädjen – kraft och ungdom gifver,
Åt den alstrande Natur;
Glädjen, glädjen hjulen drifver
I det stora världens ur.
Blomman hon ur brådden skjuter,
Fästet hon med stjernor sår,
Hvälfver Spherer, Solar gjuter,
Fler, än skådarns fjerr-glas når.

Chor.
Oförskräckt som *Sege-Hjelten*,
Fyllen, Bröder, edert lopp!
Gladt, – som Ljusets gyllne kropp
Genomstörtar Himla-Fälten.

4. Med den kunskap forskarn vinner
Glädjens ljus hans öga rör;
Mensko-vänner henne finner
Hos den lycklige han gör;
Hjelten, som för äran strider,

wer ein holdes Weib errungen,
mische seinen Jubel ein!
Ja – wer auch nur *eine* Seele
sein nennt auf dem Erdenrund!
Und wer's nie gekonnt, der stehle
weinend sich aus diesem Bund!

Chor
Was den großen Ring bewohnt,
huldige der Simpathie!
Zu den Sternen leitet sie,
Wo der *Unbekannte* thronet.

3. Freude trinken alle Wesen
an den Brüsten der Natur,
Alle Guten, alle Bösen
folgen ihrer Rosenspur.
Küsse gab sie *uns* und *Reben*,
einen Freund, geprüft im Tod.
Wollust ward dem Wurm gegeben,
und der Cherub steht vor Gott.

Chor
Ihr stürzt nieder, Millionen?
Abndest du den Schöpfer, Welt?
Such' ihn überm Sternenzelt,
über Sternen muß er wohnen.

4. Freude heißt die starke Feder
in der ewigen Natur.
Freude, Freude treibt die Räder
in der großen Weltenuhr.
Blumen lockt sie aus den Keimen,
Sonnen aus dem Firmament,
Sphären rollt sie in den Räumen,
die des Sehers Rohr nicht kennt.

Chor
Froh, wie seine Sonnen fliegen,
durch des Himmels prächtigen Plan,
Laufet, Brüder, eure Bahn,
freudig wie ein *Held* zum Siegen.

5. Aus der Wahrheit Feuerspiegel
lächelt *sie* den Forscher an.
Zu der Tugend steilem Hügel
leitet *sie* des Dulders Bahn.
Auf des Glaubens Sonnenberge

Möter hon med Ryktets röst;
Men den dygdige som lider,
Åger henne, i sitt bröst.

Chor.

För det *Sanna*, för det *Sköna*,
Vågen, liden, Dödlige!
Uppe, der, bland Himlarne,
Sitter HAN, som skall belöna!

5. Gudars nåd kan ej betalas,
Likna dem är Dygdens höjd.
Må, den usle, då hugsvalas!
Må den Sorgsne, känna fröjd!
Flyg, din Ovän att förlåta,
Dränk hans fel i Glömskans haf:
Ingen blodstår må han gråta,
Ingen ånger frätas af!

Chor.

Låt oss Likars svaghet glömma!
Lefve de, med oss tilfreds!
Bröder, – öfver Stjernors krets;
Dömmet Gud oss, som vi dömma!

6. Fröjd i hjertan och Pocaler!
Nu, – i gyllne drufvors blod,
Dricken mildhet, Kannibaler!
Och du, Svaghet! Hjeltemod. –
Tron ej Himlens ära kränkas
Af ett offer från er bål;
Må til skyn des safter skänkas;
Gode Ande! – Dig, vår Skål!

Chor.

Honom, som med Himla-banden,
Sammanhåller verldars Här. –
Bröder, – öfver Stjernor, der,
Detta glas, *den gode Anden!*

7. Kraft i motgång; helgd af Seder;
Dygdens, Sanningens försvar;
Flärdens afsky, hjertats heder;
Slut på verldens barndoms dar;
Manlig Stolthet, inför Kungar;
Åt Förtjensten, Lagrens lott;
Ingen Gud, som blixten slungar;
Ingen tråldom, – ordning blott!!!

sieht man *ihre* Fahnen wehn,
Durch den Riß gesprengter Särge
sie im Chor der Engel stehn.

Chor

Duldet mutig, Millionen!
Duldet für die beßre Welt!
Droben überm Sternenzelt
wird ein großer Gott belohnen.

6. Göttern kann man nicht vergelten,
schön ists, ihnen gleich zu seyn.
Gram und Armut soll sich melden,
mit den Frohen sich erfreun.
Groll und Rache sei vergessen,
unserm Todfeind sei verziehn,
Keine Thräne soll ihn pressen,
keine Reue nahe ihn.

Chor

Unser Schuldbuch sei vernichtet!
ausgesöhnt die ganze Welt!
Brüder – überm Sternenzelt
richtet Gott, wie wir gerichtet.

7. *Freude* sprudelt in Pokalen,
in der Traube goldnem Blut
Trinken Sanftmut Kannibalen,
Die Verzweiflung Heldenmut – –
Brüder, fliegt von euren Sitzen,
wenn der volle Römer kreißt,
Laßt den Schaum zum Himmel sprützen:
Dieses Glas dem guten Geist.

Chor

Den der Sterne Wirbel loben,
den des Seraphs Hymne preist,
Dieses Glas dem guten Geist
überm Sternenzelt dort oben!

Festen Mut in schwerem Leiden,
Hülfe, wo die Unschuld weint,
Ewigkeit geschwornen Eiden,
Wahrheit gegen Freund und Feind,
Männerstolz vor Königsthronen –
Brüder, gält'es Gut und Blut, –
Dem Verdienste seine Kronen,
Untergang der Lügenbrut!

Chor.
 Slutom Cirkeln, Skalder, sjungen
 Ljusets seger, jordens ro!
 Svärjom mänskligheten tro,
 Svärjom den, – vid Stjerne-Kungen!

8. Våldets kedja rättvist bruten;
 Sanning, trygg bland dödlige;
 Ostördt lugn i döds-minuten;
 Nåd, hos verldens Dommare!
 Nåd, – jemväl för de fördömda,
 Om hans högsta godhet vill!
 Alla synder vare glömda,
 Och en evig hämnd, – ej til!!!

Chor.
 Vandrarns staf en gång skall fällas: –
 Bröder, – fridsam afskeds-stund!
 Och et mildt ord, från HANS mund,
 För hvars dom de döda ställas!

Chor
 Schließt den heiligen Zirkel dichter,
 schwört bei diesem goldnen Wein:
 Dem Gelübde treu zu sein,
 schwört es bei dem Sternenrichter!

9. Rettung von Tirannenketten,
 Großmut auch dem Bösewicht,
 Hoffnung auf den Sterbebetten,
 Gnade auf dem Hochgericht!
 Auch die Todten sollen leben!
 Brüder trinkt und stimmet ein,
 Allen Sündern soll vergeben,
 und die Hölle nicht mehr sein.

Chor
 Eine heitre Abschiedsstunde!
 süßen Schlaf im Leichentuch!
 Brüder – einen sanften Spruch
 aus des Todtenrichters Munde!

Originalets retoriska grundkaraktär präglas, som Henning Falkenstein påpekar, av

kurzen, knappen Sätze, die immer wieder von Ausrufen oder Anrufen unterbrochen werden oder gar nur aus mitreißenden Aufforderungen bestehen. Dies lässt sich bis in die Zeichensetzung hinein verfolgen, die zahlreichen Ausrufezeichen oder Gedankenstriche. Deutlicher wird dieses Merkmal jedoch an den blockartig nebeneinander stehenden Worten oder Satzteilen, an dem Fehlen von glatten syntaktischen Bindungen.¹²¹

Mäter man översättningens kvalitet enligt Falkensteins synpunkt, så ligger diktens kärna mindre i dess filosofiska värde än i dess retoriska suggestionskraft, och Leopold förefaller då ha förstått denna kärna och lyckats med sin översättning. Han har använt fler tankstreck och utropstecken och på så sätt förstärkt diktens redan starkt exklamatoriska uttryck. I stort sett har Leopold hållit sig nära originalets formella drag, vilket syns extra tydligt i rimschemat och versmåttet (strofernas rimschema är *ababcdcd*; körnerna *effe*, versmåttet är fyrfotade trokéer).

Ragnar Oldberg har i sin bok om svenskt rim, *En bok om rim*, påpekat att man under 1700-talet inte tagit så stor hänsyn till språkets klangverkan, och konstaterar att den franskinspirerade ”svenska pseudoklassicismen innebar en tillbakagång i fråga om rimmets utveckling. Rimmet blev ett visserligen väluppfostrat barn, men utan karaktär, utan temperament och liv.”¹²² 1700-talets rim framstår som en blek och torr parentes i jämförelse med 1600-talets vågade och romantikens formfulländade rim. De så gott som obligatoriska alexandrinversernas tunga monotoni präglar enligt Old-

bergs uppfattning dikterna från Dalins, Creutz och Gyllenborgs generation, men sätter också sin prägel på de egentliga gustavianerna, Kellgren och Leopold.

En blick på rimmen bekräftar Oldbergs anförda påstående att rimmen vid denna tid inte var särskilt fantasifulla. Detta blir än tydligare vid en jämförelse med Schillers original, och dess mestadels originella och nyskapande rim. Ett exempel är den andra strofen där Leopold översätter originalets "Seele" / "stehle" med "hjerter" / "smärta". Medan Schiller låter två ord från olika ordklasser rima – substantiv och verb – använder Leopold två verb eller två substantiv.¹²³ Med romantikens frammarsch mot slutet av 1700-talet och i och med att den franska smaken var på reträtt märks en minskning av verben i slutrimmen till förmån för andra ordklasser, i synnerhet substantiv. Oldberg har i sin forskning pekat på att assonanser, allitterationer och inrim saknas helt och hållet i 1700-talets litteratur. Det finns emellertid hos Schiller flera kraftfulla exempel ("Freund und Feind", strof 8 / "Gut und Blut", strof 8), men däremot inga hos Leopold. Leopold använder däremot i sin översättning mycket ofta den retoriska stilfiguren anafor, som motsvarade det av den klassiska retoriken präglade stiledalet.¹²⁴

En jämförelse mellan den stilistiska nivån i den tyska och svenska texten möjliggör intressanta slutsatser vad beträffar de språkliga och kulturella villkoren och skillnaderna. Leopold har helt utelämnat särskilt extrema, expressiva eller makabra uttryck.¹²⁵ Här skulle vi kunna tala om en kollision mellan den fransk-klassiska kulturmiljön och Schillers provokativa Sturm-und Drang diktning, men man kan också peka på skillnaden i ålder mellan översättaren Leopold (47 år 1793) och poeten Schiller som vid tidpunkten för diktens författande (1786) var 25. Andra uttryck som Leopold översatt direkt, är komposita som "Sternenzelt" (strof 1, 3, 5, 6, 7); "Erdenrund" (strof 2); "Rosenspur" (strof 3); "Weltenuhr" (strof 4); "Feuerspiegel" (strof 5) och "Sonnenberge" (strof 5). Utan tvekan bidrar sådana komposita till det "originella" i Schillers lyrik, men eftersom det svenska språket har mer begränsade möjligheter att bilda komposita än tyskan kan man knappast klandra Leopold (som Herbert Salu gjorde) för att utelämna en rad av dessa i sin översättning. En annan tendens i Leopolds översättning är en för pseudoklassicismen typisk användning av bombastiska och stelade genitivfraser som "Glömskans haf" i strof 5 och "Wandrarns staf" i kören strof 8 som inte har något med originalet att göra.

"ALLEN SÜNDERN SOLL VERGEBEN,
UND DIE HÖLLE NICHT MEHR SEIN"

I forskningen talar man om en "radikal ändring" i och med att strof 3 samt kören utelämnats: Leopold har, enligt Salu, "die Ganzheit des Gedichtes dadurch zerstört, dass er die Verse 27–38 ausließ."¹²⁶ Men förändringen är i själva verket vare sig särskilt radikal, eller förstör diktens helhet, eftersom dikten inte har någon narrativ eller argumentativ

struktur, utan syftar till en suggestiv verkan. Innehållet konstitueras efter motiv, som går genom hela dikten, och därför märks knappast att en strof fattas. Till detta kan vidare anföras att man i bedömningen av Schillers dikt kritiserat tankegången och funnit ”den Fortschritt der Ideen für unmotiviert und rein zufällig”,¹²⁷ och till och med ansett strof 2 till 5 för överflödiga. Även om denna åsikt verkar vara överdriven, så visar den i alla fall hur litet dikten är beroende av de enskilda stroferna. Frågan om hurvida förändringarna är att betrakta som större eller mindre, kan inte besvaras genom att hänvisa till utelämnandet av en enda strof, utan bara genom en jämförelse av motivflätningen.

Schillers dikt ser först ut att vara en dryckesvisa: dryckesmotivet slås an i strof 3, strof 7, i den åttonde och nionde strofens kör. Leopold har inte eliminerat denna aspekt av dikten, men av de fyra ställen i Schillers dikt, som hänvisar till den muntra kontexten, översätter han enbart en enda (strof 7, hos Leopold strof 6); de rader som tydligast anknyter till dryckesmotivet har han dessutom utelämnat: dryckesmotivet var alltså mindre viktigt för honom. Detta konstaterande är på intet sätt ovidkommande, eftersom dryckesmotivet skulle kunna vara en strategi för att dölja det politiskt och religiöst provokativa innehållet. För övrigt är också det tyska originalet ett gränsfall inom ”Trinklieddichtung”,¹²⁸ och ”das Weinthema nur noch eine Umschreibung für das Thema Freude”, som en forskare konstaterat.¹²⁹

Glädjetemat har hos Schiller både en politisk och en religiös dimension, som Leopold i de två sista stroferna oberoende av den tyska förlagan förstärkte genom formella markeringar på två ställen som innehållsmässigt är höjdpunkter. Sålunda slutar han strof 7 med raden ”Ingen trældom – ordning blott!!!” och den sista strofen ”Och evig hämd, – ej til!!!” Genom att betona den dubbla befrielsen från samhällets och religionens tvång med en tredubbelt imperativ uppmaning ger Leopold dikten en semantisk tydlighet, som fattas hos Schiller.

Ett karakteristiskt drag i Schillers ode är det ”schwankende Perspektive”, utifrån vilket ledmotivet med glädjen beskrivs, ett faktum som Jean Paul kritiserade som brist.¹³⁰ Just detta ”heftige Changieren der Vergleiche” – glädjen som ”Götterfunke”, ”Tochter aus Elisium”, ”Rosenspur”, ”Feuerspiegel” etc. – verkar också Leopold ha uppmärksammat som störande – han har åtminstone gjort ett radikalt försök att rensa bland jämförelserna.¹³¹ Leopold har även eliminerat t.ex. Schillers ”Changieren” mellan de kristliga konnotationerna å den ena sidan (t.ex. ”Droben überm Sternenzelt / Wird ein großer Gott belohnen”, kören strof 5) och de mytologiska konnotationerna av grekiskt ursprung å den andra (”Tochter aus Elisium”, strof 1). Han har undvikit denna ”Widerspruch”,¹³² dels genom att utelägna ordet ”Elisium”, dels genom att förstärka den kristliga konnotationen genom översättningen av ”Himmlische, dein Heiligtum” (strof 1) till ”Kring ditt Altar samloms wi” (V. 4). Inte bara substantivet ”Altar” utan

även den föråldrade bibliska böjningsformen av verbet ”samloms” förstärker det kristliga på bekostnad av den hedniska motivflätningen. En annan tydlig motsägelse ligger i meningar som ”Allen Sündern soll vergeben / Und die Hölle nicht mehr sein” (strof 9); ”Großmut auch dem Bösewicht” (strof 9); ”Groll und Rache sei vergessen” (strof 6) å ena sidan, och ”Untergang der Lügenbrut” (strof 8) å den andra.

Här uttalas särskilt i den sista strofen ett problem som diskuterades mycket i uppslysningen: *apokatastasis*, vilket innebär läran om alla synders förlåtelse och förnekandet av de eviga straffen i helvetet, en lära som ansågs farlig i den ortodoxa kristendomen.¹³³ Leopold jämnade ut motsatsen genom att utelämnat raderna ”Untergang des Lügenbrut” för att i stället än en gång betona nåden: ”Ingen Gud, som blixten slungar”. Man har anklagat Schiller för att tankegången i ”An die Freude” är motsägelsefull – och det med rätta, Schiller själv beskrev dikten (Brev från Schiller till Körner, 21. Oktober 1800) som ”durchaus fehlerhaft”.¹³⁴ Desto mer anmärkningsvärt är att Leopold i sin översättning har försökt att ta bort de grövsta motsägelserna och semantiska variationerna. Detta visar för övrigt inte bara på hur riktigt han har uppfattat textens tankegoods, utan också på att han inte tvekade inför provocativa yttranden som i fallet med *apokatastasis*-problemet.

Schiller har slagit an ännu ett explosivt teologiskt problem i den sjunde strofen där det heter: ”Freude sprudelt in Pocalen, / In der Traube goldnem Blut / Trinken Sanftmut Kannibalen, / Die Verzweiflung Heldenmut –”. En strof som bara verkar slå an lustighet och samvaro i ett gemensamt dryckeslag, men genom att man anmodas att dricka bål med ”Kannibaler” talas det i verkligheten om striden om hedningarnas salighet.¹³⁵ Att frågan om apokatastasis och hedningarnas möjlighet att även belönas i himlen hänger ihop visar inte minst Marmotels *Belisaire* (1767) som Gustav III läste och försvarade.

”BETTLER WERDEN FÜRSTENBRÜDER”

I forskningen har åsikterna varit delade om och i vilken grad Schillers dikt haft en revolutionär eller jakobinsk intention. Gerd Ueding menade t.ex.:

Das überschwengliche Sich-Einbilden, Sich-Einreihen in eine brüderliche Menschheit hat nichts mehr von Flucht und bloßer Selbstberauschung an sich, sondern antizipierte jenen herrliche[n] Sonnenaufgang, den selbst der sonst so nüchterne Hegel, auf 1789 rückblickend, pries.¹³⁶

Christoph Bruckmann däremot anser att en tolkning av dikten som kvasirevolutionär enbart vara möjlig om ”einzelne Verszeilen isoliert” betraktas och identifieras med textens betydelse.

Nicht die Beseitigung gesellschaftlich festgeschriebener Ungleichheit soll einen nicht-entfremdeten, brüderlichen Umgang zwischen den Menschen möglich machen, sondern die Freude als eine kosmologische Kraft, die allem Lebendigen innewohnt und alles Lebendige miteinander verbindet.¹³⁷

I enlighet därmed finns redan i vänskapen, i kärleken, i sökandet efter sanningen, i tron eller i samvaron med vänner det som ännu inte förverkligats i samhället: en jämlik broderlig gemenskap av likaberättigade.¹³⁸ Det kan diskuteras om dikten, som skrevs tre år före den Franska Revolutionen, där ”fraternité” blev en verbal symbol för ”revolutionär[e] Grenzüberschreitung”,¹³⁹ har en intention att spränga den småstatliga despotiska ordningen och utjämna gränserna mellan samhällsklasserna. Men hur har då Leopold uppfattat Schillers dikt?

Leopold har översatt tilltalet ”bröder” 6 gånger i stället för Schillers 8, något som visar på vikten av detta ords betydelse. I sina egna dikter har Leopold däremot knappast använt ordet ”broder”. Denna känsla av förbrödring hos Schiller tilltalade inte den svenska diktaren som alltid bemödade sig om måttlighet. Beteckningen ”broder” torde knappast i sig ha varit politiskt problematisk; den är ju återkommande i religiösa sammanhang, och används dessutom bland frimurarna, där ju såväl Reuterholm som hertig Karl var medlemmar. Som provokativ kunde däremot raden ”Bettler werden Fürstenbrüder” tolkas, vilket också framgår av att Schiller själv gjorde några ändringar i sin utgåva av *Gedichte. Zweiter Teil*. 1805, och då just denna mening (”Alle Menschen werden Brüder”). Även Leopold ändrar just här sin översättning till ”Kung och Bonde äro bröder” – och det alltså innan Schiller gjorde sin ändring. Vore det tänkbart, som Salu antar, att de båda diktarna – då i synnerhet den forne hovgunstlingen Leopold – anser kontrasten vara för stor mellan ”tiggare” och ”furste”?¹⁴⁰ Det är mycket möjligt – även för Schillers vidkommande förklarades ändringen åtminstone delvis på samma sätt:

Diese Veränderung hat zwei Seiten. Die erste Fassung ist eine krasse Gegenüberstellung, sie scheint polemischer, ist aber zugleich unrealistischer. Denn Bettler werden nicht Brüder der Fürsten, Fürsten nicht Brüder der Bettler. Die zweite Fassung ist objektiviert und verallgemeinert. Sie hat eine direkte Beziehung zum Menschenrecht der ”Freiheit, Gleichheit, Brüderlichkeit”, und sie bezieht unausgesprochen auch Fürsten in das Heiligtum der Freude ein, insofern sie nicht Fürsten, sondern Menschen sein wollen.¹⁴¹

Detta var säkert även ett skäl för Leopolds ändring, och dessutom är ”kung och tiggare” en rytmisk omöjlighet på grund av de båda ordens antal stavelser. Att Leopold annars gärna sammanställde kontrasterande och polemiska motsatser framgår bl.a. av uttrycket ”Drott och Slaf” i dikten *Lyckan. Moralisk Sång*.¹⁴²

Medan begreppen ”frihet” och ”jämlighet” kunde anses vara farliga, har slagordet ”broderskap” inte uppfattats som problematiskt ens i konservativa kretsar.¹⁴³ Vad beträffar detta slagord verkar gustavianernas och rabulisternas åsikter inte skilja sig. I artikeln ”Människosläktets broderskap” i *Medborgaren* görs det tydligt att ett sådant broderskap inte åstadkoms genom att gränserna mellan styrande och styrda suddas ut, utan tvärtom i att samhället erbjuder ett skydd för alla under samma villkor, där den allmänna välfärden och den individuella välfärden sammanfaller och där alla siktar på allas lycksalighet.¹⁴⁴

I *Extra Posten*, där man ofta betonade de negativa sidorna hos ”raseriet med jämlikheten och friheten”, skiljer man mellan den falska jämlikheten, som betraktas som hatets och avundsjukans dotter, och den rätta jämlikheten, som kan liknas vid ett allmänt broderskap.¹⁴⁵ Undantagsvis diskuterades visserligen också faran med broderskapet som pöbel i hela världen.¹⁴⁶

En annan förändring som båda diktarna gjorde gäller strof 9 i originaltexten (hos Leopold strof 8). Medan Schiller i den senare versionen utelämnar strofen helt och hållet i den andra utgåvan, nu nedkortad till 8 strofer precis som Leopold gjort, översätts i den svenska versionen rad 2 ”Rettung von Tirannenketten” med ”Wäldets kedja rättwist bruten”. Ordet ”Tyrann” är egentligen inte provokativt, tvärtom är det tillsammans med orden ”Dygd” och ”Sällhet” några av de mest använda uttrycken hos Leopold som var influerad av Voltaire och Pope. Även Gustav III har ansett sig vara en upplyst monark och säkerligen inte tagit anstöt av att Leopold använt ordet ”Tyrann” i sin diktning, eftersom kungen knappast kunde tänka sig att det syftade på honom. Direkt efter mordet på kungen skulle emellertid raderna ”Rettung von Tirannenketten” ha kunnat vara en retroaktiv legitimation för mordet.

Hur kan nu Leopolds tillspetsade politiska innehåll i uttrycket ”Ingen trälldom – ordning blott!!!” tolkas? Detta är en fråga som i sin tur beror på hur man tolkar ordet ”ordning”. Kellgren hade i en artikel i *Stockholms Posten* från 1791 framhållit nyttan av en inflytelserik adel och skrev: ”En lagstiftare vet, at en fullkomlig jämlikhet är et tankefoster; at Staters bestånd hvilar på ordning; ordningen på lydriad; at lydriaden blir motvillig der alla sträfva til befälet”.¹⁴⁷ I dessa få meningar – vilka också senare skulle bli en anledning till rabulisternas polemik – visar sig Kellgren snarare som en företrädare för *status quo* än som en förespråkare för snabba förändringar. Det är inte osannolikt att Leopold gör sig till talesman för ett liknande synsätt. Man kan av betoningen av ordningen utläsa en fruktan för följderna av en revolution och ett förespråkande av en stabil upplyst monarki och ett ståndssamhälle, där borgerskapet visserligen skall skyddas från statliga övergrepp, men där det inte har något inflytande.

Leopold har i flera av sina dikter från 1792–1793 använt och varierat motiven (Broder, Glädje, Kung/Tiggare) från ”An die Freude”. I ”Ode til Sällheten”,¹⁴⁸ den enda dikt

av Leopold som med säkerhet kan sägas vara inspirerad av "An die Freude", märks dock skeptiska och resignerade tvivel i den ton som anpassats till Schillers dikt.¹⁴⁹ Sålunda är sällheten skildrad som mål för alla ("Mål för allt, vad känsla har") och som hopp, som ständigt brinner och samtidigt ständigt bedrar oss. Och när Leopold slutar sitt ode med raderna "Hundra folk af skilda namn, / Alla sträcka dig sin famn, / Alla sträcka den förgäfvnes", är avståndstagandet tydligt från Schillers glädje- och broderskapssextas och skiljelinjen mellan den alltid skeptiske och försiktige Leopold och den till idealism uppmanande Schiller påfallande. I Leopolds dikt som i sin huvuddel domineras av frågetecken som tydligt visar på Leopolds egen försiktighet, är sällheten den eviga taggen som tränger sig på och påminner om ett löfte som aldrig uppfylls.

Dikten "Lyckan. Moralisk sång" från den 21 november 1792 skiljer sig formellt från "An die Freude", men uppvisar förutom huvudtemat fler av Schillers motiv från samma dikt.¹⁵⁰ Schillers "Alle-Menschen-werden-Brüder"-patos och den därmed förbundna jämlikhetssträvan återfinns här i mer resignerad form i föreställningen om jämlikhet i lidandet och i döden. I en av Leopolds mest kända dikter, "Försynen. Moralisk sång" (25 juni, 1793),¹⁵¹ försöker han i strof 4 anknyta till "An die Freude": "Den tiger-blida Lyckan leker / Med dem hon snärjt i sina spår. / Hon ler, hon höjer dem, hon smeker, / Och dricker blod ur deras sår! / Gå, vis din Vän hur djupt du blöder: / Hvad har han sett? Ett skådespel, / Som vämjelse och glömska föder. I nöjet äro alla bröder, / I Plågans arf tar ingen del."

Om hela dikten visar en skeptisk inställning till livet, så tycks denna strof nästan vara en parodi på "An die Freude". "Och dricker blod" skulle kunna hänvisa till raderna "Nu, – i gyllne drufwors blod, Dricken mildhet, Kannibaler" ("Sång till Glädjen", strof 6). Raderna "I nöjet äro alla bröder" är nästan en omvändning av Schillers "Alle-Menschen-werden-Brüder". Andra ord och uttryck som pekar på ett samband med Schiller är: "Den mask med känsla du föraktar" (strof 17), "Hvad kraft det första hjulet drifwer" (strof 18), att jämföra med "Sång till Glädjen": "Glädjen, glädjen hjulen drifwer" (strof 3).

ÖVERSÄTTNINGEN AV "RESIGNATION" (21.01.1794)

Den av Ehrenheim önskade översättningen av dikten "Resignation" lät däremot vänta på sig. I stället finns den 3 juni (1793) uppsatsen "Öfwer den moderna Storheten", en översättning från samma *Thalia*-häfte av den uppsats, "Über moderne Größe" av Ludwig Ferdinand Huber, som behandlats ovan. Den 21 januari 1794 publicerades till slut i *Extra Posten* översättningen av Schillers "Resignation" fast nu med titeln "Försakelsen. Melankolisk Phantasie. Öfversättning". Som så ofta utan uppgifter om författaren och översättaren.¹⁵²

1. Jag, – äfven jag – var i Arkadien född.
Mig också, svor den leende Naturen,
En lefnadsväg, med glädjens rosor strödd.
Jag, äfven jag, var i Arkadien buren,
Som flämtar här vid denna krycka stödd.

2. Du blomstrar, Ungdom! en gång och ej mer.
Ren mina knän på trötta senor vackla.
Den Stilla Guden, Bröder, doppar ner
I Naturens flod min bleka lefnads-fackla.
Naturens Syn mitt öga öfverger.

3. Ren, – Andars moder, djupa Evighet! –
Din bonings förlåt rysligt sakta rämnar.
Mitt Löftesbref uppå Lycksalighet
Jag, ouppbrutit, nu dig öfverlämnar;
Mitt hjerta än af ingen glädje vet.

4. Upp till din Thron lyfts min försagda blick,
För verlden gömda, sista Domarinna!
På min Planet den glada Sagan gick,
Man med din vigtskål här dig skulle finna,
Och att, af dig, sin rätta lön man fick.

5. Här, – här på Lasten Straffet väntade:
Här skulle Dygden en gång lycklig vara.
Djupt skulle du i hjertats vinklar se,
Försynens vägar skulle du förklara,
Och hålla räkning med den Lidande.

6. Den flygtige fann här sitt hem igen,
Här tog Bekymrets törneban sin ände.
Et Gudabarn, som hette *Sanningen*,
Som mängden skydde, minsta delen kände,
Min lefnads tyglar grep, och styrde den.

7. Skänk mig din Ungdom, Lyckans frögd och pragt,
”I andra Lifvet skall jag gåfvan gälda.
”Här, äger jag blott löften i min magt.
Jag tog dem an, på andra Lifvet stälda,
Och gaf min Ungdom, Lyckans frögd och pragt.

8. ”Skänk mig din *Laura*, som du älska så,
”Der bortom grafven gäldar jag din smärta,
”Der skall ditt qval på högsta ränta stå.
Jag slet min *Laura* dödsblek från mitt hjerta;
Gret högt, sönk ner af sorg, – men gaf ändå.

9. ”Se tiden fly, med aldrig hämmadt lopp,
”Naturen strecks der, – skördad af des Glafven, –
”För Härjarns fjät, en liflös, vissnad kropp.
”När alt förvandlats, Jorden, Himlen, Hafven,
”Då skall min ed bli uppfylld, och ditt hopp.

1. Auch ich war in Arkadien geboren,
auch mir hat die Natur
an meiner Wiege Freude zugeschworen,
auch ich war in Arkadien geboren,
doch Tränen gab der kurze Lenz mir nur.

2. Des Lebens Mai blüht einmal und nicht wieder,
Mir hat er abgeblüht.
Der stille Gott – o weinet, meine Brüder –
der stille Gott taucht meine Fackel nieder,
und die Erscheinung flieht.

3. Da steh ich schon auf deiner Schauerbrücke,
Erwürdige Geistermutter – Ewigkeit.
Empfange meinen Vollmachtbrief zum Glücke,
ich bring ihn unerbrochen dir zurücke,
mein Lauf ist aus. Ich weiß von keiner Seligkeit.

4. Vor deinem Thron erhebe' ich meine Klage,
verhüllte Richterin.
Auf jenem Stern ging eine frohe Sage,
Du thronest hier mit des Gerichtes Waage
und nennest dich Vergelterin.

5. Hier – spricht man – warten Schrecken auf den Bösen,
und Freuden auf den Redlichen.
Des Herzens Krümmen werdest du entblößen,
Der Vorsicht Rätsel werdest du mir lösen
und Rechnung halten mit dem Leidenden.

6. Hier öfne sich die Heimat dem Verbannten,
hier endige des Dulders Dornenbahn.
Ein Götterkind, das sie mir *Wahrheit* nannten,
Die meisten flohen, wenige nur kannten
hielt meines Lebens raschen Zügel an.

7. „Ich zahle dir in einem andern Leben,
gib deine Jugend mir!
Nichts kann ich dir als diese Weisung geben.“
Ich nahm die Weisung auf das andre Leben,
und meiner Jugend Freuden gab ich ihr.

8. „Gib mir das Weib, so teuer deinem Herzen,
gib deine Laura mir.
Jenseits der Gräber wuchern deine Schmerzen.“
Ich riß sie blutend aus dem wunden Herzen
und weinte laut und gab sie ihr.

9. „Du siehst die Zeit nach jenen Ufern fliegen,
die blühende Natur
bleibt hinter ihr – ein Leichnam – liegen.
Wenn Erd und Himmel trümmernd auseinanderfliegen,
daran erkenne den erfüllten Schwur.“

10. ”På grafven ställdt, du hennes skuldbref tar?
Bedragerskan, besoldad af Despoter,
(Så med ett hänskrat Verldens utrop var:)
Ger, för ditt guld, en tom förskrifning åter.
Du är ej til, när den förfallit har.

11. Hvad är en *Sällhet i de dödas land?*
En Skugg-dikt, speld på grafvens andra sida,
Hvars bilder, förda af Bedragarns hand,
Dig vinka tröst, och bjuda dig at lida
Med tålmod, förtryck och nöd och band!

12. Och denna blick, med ständig bäfvan, dröjd I svartat
djup, der plågoandar rasa,
Hvad den? En skräckeld, tänd på tornens höjd
At fylla Svärmarns phantasi med fasa,
När Lagens facklas duglöshet är röjd.

13. En Himmel, börjad med förrutnelse,
Odödlighet, som vinnes genom döden,
Och desse Gudar, Dygdens hämnare,
Som mänsko-klokhet lånar mänsko-nöden,
Besinna dig, och säg, hvad äro de?

14. Emot en Lön, som *tros*; – ej *pröfvas* vill,
Du byter nöjen budne dig at smaka!
Sextusen år har Döden legat still:
Kom någon än ur Grafvens mull tillbaka,
Som sade dig at någon lön var til?

15. Så talte hon: – Med avsky och förakt
Jag flög at mig från dess förföring rycka.
Men alltid såg jag, hvart ut jag gaf akt,
Den fräcka Lasten, skimrande i lycka,
Och dygdens gråt, förtrampad af dess magt.

16. Jag Tiden såg försvinna i sitt lopp.
Naturen låg der, – skördad af dess glafven.
För härjarns fjät, en liflös, visnad kropp;
Men ingen död kom stigandes ur grafven,
Och lika fast, förblef likväl mitt hopp.

17. Inför din Thron jag frambar nu min bön.
All lifvets glädje jag åt dig har slaktat.
Min tro på dig, har vägrat inga rön,
Mit nit för dig, har mängden spott föraktat.
Belönerska! Nu fordrar jag min lön.

18. ”En lika vårdnad mina foster få,
(Så var den röst, som sig från thronen sträkte)
”Två Blommor, – menskor akten deruppå!
”Två Blommor blomstra för Ert slägte,
”Och *Hopp* och *Njutning* heta dessa två.

10. „Die Schuldverschreibung lautet an die Toten“
hohnlächelte die Welt,
„Die Lügnerin, gedungen von Despoten,
hat für die Wahrheit Schatten dir geboten,
du bist nicht mehr, wenn dieser Schein verfällt.“

11. Frech witzelte das Schlangenheer der Spötter:
„Vor einem Wahn, den nur Verjährung weicht,
erzitterst du? Was sollen deine Götter,
des kranken Weltplans schlaue erdachte Retter,
die Menschenwitz des Menschen Nothdurft leiht?“

12. „Ein Gaukelspiel, ohnmächtigen Gewürmen
vom Mächtigen gegönnt
Schreckfeuer, angesteckt auf hohen Türmen,
Die Phantasi des Träumers zu bestürmen,
wo des Gesetzes Fackel dunkel brennt.“

13. „Was heißt die Zukunft, die uns Gräber deken!
Die Ewigkeit, mit der du eitel prangst?
Ehrwürdig nur, weil schlaue Hüllen sie verstecken,
Der Riesenschatten unsrer eignen Schrecken
Im hohlen Spiegel der Gewissensangst;“

14. „Ein Lügenbild lebendiger Gestalten,
die Mumie der Zeit,
vom Balsameist der Hoffnung in den kalten
Behausungen des Grabes hingehalten,
das nennt dein Fieberwahn – Unsterblichkeit?“

15. Für Hoffnungen – Verwesung straft sie Lügen –
gabst du gewisse *Güter* hin?
Sechstausend Jahre hat der Tod geschwiegen,
Kam je ein Leichnam aus der Gruft gestiegen,
der Meldung that von der Vergelterin?“

16. Ich sah die Zeit nach deinen Ufern fliegen,
die blühende Natur
lieb hinter ihr, ein weicher Leichnam, liegen,
Kein Toter kam aus seiner Gruft gestiegen,
und fest vertraut ich auf den Götterschwur.

17. All meine Freuden hab ich dir geschlachtet,
jetzt werf ich mich vor deinen Richterthron.
Der Menge Spott hab ich beherzt verachtet,
nur *deine* Güter hab ich groß geachtet,
Vergelterin, ich fordre meinen Lohn.

18. „Mit gleicher Liebe lieb ich meine Kinder!“
rief unsichtbar ein Genius.
„Zwei Blumen, rief er – hört es Menschenkinder –
„Zwei Blumen blühen für den weisen Finder,
sie heißen *Hoffnung* und *Genuß*.“

19. ”Af dessa blommor, ho den ena fann,
”Må System ej uppå sin lott begära.
”Den njuta må, som intet hoppas kan!
Den som kan tro han sakne! – Denna lära
Gör allas öden lika med hvaran.

20. ”Du hoppades. Det var din lön, min vän,
”Du är betald, och räkningen är sluten –
Förtviflad skrek jag: gif mig då igen
Min blinda tro, til yttersta minuten. . . .
Du var då (svartes) lycklig genom den?

19. Wer dieser Blumen *eine* brach, begehre
die andre Schwester nicht.
Genieße, wer nicht glauben kann. Die Lehre
ist ewig wie die Welt. Wer glauben kann, entbehre.
Die Weltgeschichte ist das Weltgericht.

20. Du hast *gehofft*, dein Lohn ist abgetragen,
sein *Glaube* war dein zugewognes Glück.
Du konntest deine Weisen fragen,
was man von der Minute ausgeschlagen,
gibt keine Ewigkeit zurück.“

Leopold har i denna översättning gjort flera väsentliga ändringar än i den tidigare översättningen av ”An die Freude”. Visserligen består översättningen liksom det tyska originalet av tjugofemradiga jambiska rimmade strofer. Men rimschemat ändrades (i originalet abaab med kvinnligt radslut i a-rimmen / i översättningen ababa som växlar mellan manlig och kvinnlig utgång i a-rimmen); originalets växlingar mellan 5- och 3-fotade rader med flexibel rytm fick nu ett jämnt 5-fotat versmått; antalet stavelser ändrades (i originalet: 11 stavelser i rad 1, 3, och 4 och rad 4: rad 2 och 5 6–12 stavelser / i översättningen 11–12). Ofta betonar Schiller rad 2 som är kortare än rad 1 och 3 och därmed mer lämpad för att framhålla det utsagda i koncentrerad form. Denna koncentration saknas i Leopolds dikt, hans rader är alla lika långa. Detta har till följd att dikten i den svenska översättningen gör ett regelbundet och monotont intryck.

Wolfgang Riedel har hänvisat till den dubbla betydelsen av begreppet *Resignation* på Schillers tid. I sin tolkning har han utgått från *Historisches Wörterbuch der Philosophie* och pekat på att det har såväl en juridisk (kyrkorättslig) betydelse, som en teologisk. ”Im juristischen Sinn meinte er die Aufgabe eines Amtes (Pfarrei) oder einer Pfründe, im theologischen die Übergabe an Gott, die gänzliche Aufgabe des Selbst.”¹⁵³ Den svenska översättningen av titeln, ”Försakelse. Melankolisk Phantasi”, understryker däremot diktens fantastiska och subjektiva karaktär: detta betyder att dikten från första början inte riktigt har samma provokativa tendens.

Leopold har delat in dikten genom streck i tydliga avsnitt och på så sätt betonat originalets rollkaraktär. I stroferna 1 till 9 vänder sig det lyriska jaget till evigheten, dels för att fordra sin himmelska lön, dels för att beskriva de förhoppningar, som jaget i sitt jordiska liv projicerar på evigheten. Stroferna 10 till 14 (i originalet 10–15) innehåller de hänfulla talen i världen. Det förändrade perspektivet markeras av Leopold i strof 10 rad 3, medan han satt hänvisningen till att världen talar inom parenteser. ”(Så med et hänskratt Verldens utrop var)”. I detta avsnitt gjorde Leopold stora ändringar, men inte av innebörden. Dessutom reducerade han de sex originalstroferna till fem, vilket innebär att det andra avsnittet med ny betydelse infaller efter strof 14 hos Leopold medan däremot i strof 15 hos Schiller.

Med en helt ny strof har Leopold däremot börjat sin tredje del (strof 15–17). Till en början ändras perspektivet från talet om världen till jaget, som redan markeras med ett streck, och detta understryks med ett infogat ”Så talte hon”. Hos Schiller finns emellertid ingen motsvarighet till strof 15. Det lyriska jaget, vars reaktion på världens tal (hos Schiller också de hänfulla) inleder den tredje delen, reagerar nämligen ”med avsky och förakt” på världens förförelseförsök, som man väl får föreställa sig i en barock tradition som ”Hure Welt”. Med denna förändring understryker Leopold på ett helt annat sätt än Schiller, att världen är skeptisk, men inte det lyriska jaget, som i stället upprörs av världens laster.

Början av den ”unsichtbare[r] Genius” tal i den fjärde delen (strof 18–30) markerar Leopold tydligt än en gång genom ett streck och en upplysning i parentes ”(Så var den röst, som sig från thronen sträkte)”. Framför allt skiljer sig den sista strofen markant från originalet genom att jaget med ett förtvivlat skrik i strof 20 kräver tillbaka den blinda tron, och det ”till yttersta minuten...” (”bis zur letzten Minute”). De punkter som Leopold tillagt markerar en öppenhet, att vara ovetande om det som kommer att ske efter döden. Därmed hålls också möjligheten öppen att tron skall kunna uppfyllas. På detta skrik från det lyriska jaget svarar rösten: ”Du var då (svartes) lycklig genom den?” Därmed förstärker Leopold den tendens som redan finns hos Schiller: svaret som ”Genius” i den svenska översättningen ger är ”salomonisch”.¹⁵⁴

Vad beträffar den allmänna stilnivån märks än en gång att Leopold undvikit särskilt extrema eller expressiva uttryck.¹⁵⁵ Däremot översatte Leopold ordagrant: ”Rechnung halten” (strof 5) med ”hålla räkning”, ”bezahlen” med ”gälda” (strof 7), ”Schuldbrief” och ”verfällt” med ”skuldbrev” och ”förfallit” (strof 10) och ”Lohn” med ”lön” (strof 17). Men viktigare är det faktum att Leopold inte bara tar hänsyn till de metaforerna hos Schiller utan även förstärker dessa.¹⁵⁶ Utan motsvarighet i det tyska originalet använder Leopold således uttrycket ”den rätta lön” (strof 4), ”gälda” och ”högsta ränta” (strof 8), två gånger ”lön” (strof 14, som motsvarar strof 15 hos Schiller) och till slut i den sista strofen: ”Det var din lön, min vän, du är betald, och räkningen är slut”. Leopold har således övertagit och vidgat Schillers avsiktliga metaforiska avslöjande av tron eller den falska tron som egoistiskt byte.

Leopold lade flera gånger till ordet ”dygd” i sin översättning. Exempel på detta är: strof 5 rad 1 och 2, där Schillers rad lyder: ”Hier – spricht man – warten Schrecken auf den Bösen / Und Freuden auf den Redlichen”, medan Leopold översätter: ”Här, – här på Lasten Straffet väntade; / Här skulle Dygden en gång lycklig vara”. I kontexten av denna betoning av dygden måste förstås översättningen av originalraden ”Schrecken auf den Bösen” med ”på Lasten Straffet väntade”. När dygden på nära nog allegoriserande vis emfatiskt betonas (stor bokstav vid vissa ord pekar på en personifiering eller allegorisering), så uppträder oftast en vacker ung dam kallad Lasten. Bilden blir full-

ständig genom användningen av ordet ”straff” i översättningen, varmed Leopold hänvisar till en instans, vars auktoritet Schillers dikt skulle polemisera emot. I detta sammanhang bör också nämnas att Leopold utelämnat Schillers tillägg: ”spricht man”, som tillintetgör hela föreställningen om helvete och straff, medan Leopold bejakar denna värld. Leopold har dessutom använt ordet ”dygd” i strof 13 och 15 utan någon motsvarighet i det tyska originalet.

”DIE WELTGESCHICHTE IST DAS WELTGERICHT”

Liknelsen ”die Weltgeschichte ist das Weltgericht” uppfattas i allmänhet som kvintessensen av dikten ”Resignation”, ett omiskännligt uttryck för en värld utan allt hopp om någon transcendens, ett logiskt resultat av upplysningen och dess rehabilitering av sinnligheten och naturen.¹⁵⁷ Leopold översatte raden ”Die Weltgeschichte ist das Weltgericht” med ”Denna lära gör allas öden lika med hvarann”:¹⁵⁸ Leopold uttalar alltså inte explicit den radikala immanenstanken och mildrade därmed den provokativa innebörden. Det finns en rad till som visar ännu tydligare att Leopold försökte mildra originaltextens innebörd: ”Ein Lügenbild lebendiger Gestalten” (strof 14) översätter han: ”Emot en Lön, som tros; – ej pröfvas vill.” Detta pekar ännu en gång på att Leopold förstärkte det ”Salomonische” (se ovan): det är ett uttryck för *agnosis*, att vara ovetande om vad som händer efter döden, och samtidigt ett uttryck för en negativ inställning till en affärsmässig syn på religionen där tron belönas med ett liv efter döden. Att Leopold inte var beredd på att gå så långt som Schiller visar också det faktum att han inte tog med den tredje dikten i denna utgåva av *Thalia*: ”Die Freigeisterei der Leidenschaft”, där Schiller attackerar en av den kristna moralens huvudprincip: ”Du skall inte ha begärelse till din nästas hustru”.

Att Schiller var helt medveten om dikternas provokation kan man utläsa av brevväxlingen med Göschen: Schiller var uppenbarligen beredd på eventuella problem på grund av censuren men också med publiken.¹⁵⁹ Schillers farhågor visade sig helt berättigade, vilket reaktionen från censorn i Leipzig Friedrich August Wilhelm Wenck visar. Denne gav sitt tillstånd att publicera de båda dikterna ”Freigeisterei der Leidenschaft” och ”Resignation”, men uppmanade samtidigt diktaren att tillfoga en kort text som visade att det inte handlade om någon kritik av religionen. Schiller fogade sig i detta och formulerade följande rader, som han bifogade vid publiceringen i *Thalia*.

Ich habe um so weniger Anstand genommen, die zwei folgenden Gedichte hier aufzunehmen, da ich von jedem Leser erwarten kann, er werde so billig sein, eine Aufwallung der Leidenschaft nicht ein philosophisches System und die Verzweiflung eines *erdichteten* Liebhabers nicht für das Glaubensbekenntnis eines Dichters anzusehen. Widrigensfalls möchte es übel um den dramatischen Dichter aussehen, dessen Intrige selten ohne einen Bösewicht fortgeführt werden kann: und Milton und Klopstock müßten um so schlechtere Menschen sein, je besser ihnen ihre Teufel glückten.¹⁶⁰

Schillers strategi var den enklast tänkbara: han kapade bandet mellan författaren och diktjaget, mellan känslösvallet i en uppdiktad passion och ett filosofiskt system. Också Leopold hade med undertiteln ”Melankolisk Phantasi” lagt grunden till samma ”strategi”, men han argumenterade i sin egen kommentar till dikten vid den första publiceringen i *Extra Posten* 1794 på följande sätt:

Man röjer tydligen i det mästa af detta Poëme en öm och dygdig människas hopp til försynen, under alla smärtor, och alla offer af lifvets fördelar. De sista stropherne kunna endast vid hastig genomläsning, lämna hos mindre tänkande, någon tvekan om Autors framhårdande i dessa tänkesätt. Hade Öfversättaren, som är en god, renlärig Christen, funnit någon verkelig grund til denna tvekan, hade han visserligen ej nedlagt sin möda på detta arbete. Han är öfvertygad, at Autor genom dessa Strofer endast velat visa, huru detta tröstande hopp äfven utan någon påföljande verklighet, likväl vore en så stor och tillräcklig välgärning af naturen, at det kunde sägas redan här i lifvet, jämna hela den öfverklagande olikheten af människors öden, och således hämna – i detta afseende, Försynens rättvisa. Hvad Autor bestrider (ifall detta ord kan brukas om en politisk dikt) är således ingalunda hvarken möjligheten af et sällare tilkommande, eller Försynens kända föresats, at dermed begåfva de rättroende, utan endast vissa moralisters vana, at anse odödligheten, såsom en fordran, grundas på bristande välgärningar här i lifvet. En Tanke, icke allenast rakt stridande emot den antagna Lutherska bekännelsen, at ingen mänsklig förtjenst berättigar til den eviga sällheten. Här är ej frågan om detta Poëme, blir dygden evigt lycklig? Denna fråga behöfver Poesien ej besvare, den är genom et högre ljus, satt utom all tvist. Utan frågan är här blott och endast: måste dygden ofelbart blifva det, NB genom förtjensten af uppoffrad sällhet här i lifvet? Och dertil svarar Poeten med största skäl, nej. Skulle detta Poëme således betraktas i något slags Theologiskt afseende, kunde det på en sådan grund förtjena at anses såsom et godt Lutherskt Poëme, stäldt emot Papisterne. Öfversättaren tors ej påstå, at Autors afsigt med sitt arbete varit egentligen denna: han inskränker sig til at anmärka dess enlighet med våra nödvändiga grundsatser af Moral och Religion. De Stropher som sluta Poëmet, vilja således endast säga: at då den i utvärtes måtto olyckliga, likväl genom hoppets tröst njutit en annan och lika stor sällhet, som de bättre lottade, så är naturens räkning med honom, i så måtto, för detta lifvet, afslutad, at han icke såsom en fordran för saknad rätt, kan påstå ännu en evighet af frögd. At Poeten icke derefter tillagt det hopp derom, som likväl med full visshet kan byggas på försynens blotta godhet, äger förmodeligen sin grund i den kända regeln, at et Poëme icke bör vara en afhandling, bör derföre icke utreda alt, icke ängsligt uptaga alla möjliga inkast, icke för at mota dem uttänja sin plan öfver den enda idé, hvaraf Poeten upeldas, utan lämna åt förståndiga Läsares eftertanka, hvad derutöfver kunde tåla, at såsom förklaring, tilläggas.¹⁶¹

Leopold använde sig i sin kommentar av två argument: för det första underströk han att hoppet i sig är välgörande, även utan att det förverkligas; och för det andra pekade han på att hoppet på en belöning efter döden egentligen är okristen. Ehrenheim ytt-

rade sig förvånad över den ursäktande noten och frågade i ett brev till Leopold, om sådana verkligen behövdes i Sverige.¹⁶² Utan tvekan visste Leopold vad han gjorde och det faktum, att *Extra Posten* två år senare tvingades dra in tidningen på grund av en anonym artikel av Leopold, visar det prekära läge som rådde när det gällde pressfriheten sedan läget skärpts hösten 1792. Artikeln handlade märkligt nog till största delen om översättningen av en Luthertext, men censuren fastställde tydliga smädelse mot den Lutherska kyrkan.¹⁶³ När han publicerade sina *Samlade skrifter* 1802 inkluderade han översättningen av dikten och skrev i en ny kommentar:

Rubriken af *Melankolisk Phantasi*, gifven åt detta Stycke, hänvisar tillräckligt på rätta förståndet deraf. Långt ifrån att böra förklaras såsom en verklig mening, en sats, en öfvertygelse, innehåller det, som hvar och en lätt finner, ingen ting annat än de ömsande föreställningarne af en melankolisk Inbillning, alltid böjd att fästa sig vid den sorgligaste. För öfrigt saknar det ej en viss filosofisk sida. Ingen ting är vanligare, än att höra klagas öfver den olika lottning af lycksalighet, som här i lifvet träffar människor, utan förhållande till deras moraliska förtjenst. Genom den tänkvärda jämförelsen mellan *Hoppets* sällhet och njutningens, besvaras måhända, till någon del, detta inkast emot Försynens rättvisa.¹⁶⁴

Referensen till Schillers kommentar är tydlig, men Leopold kunde peka på den ”filosofiska” sidan av dikten – något som Schiller just förnekade –, eftersom i hans tolkning av dikten väger ”Hoppets sällhet” något tyngre än ”njutningens sällhet”. Just i sådana detaljer – d.v.s. i korrelationen mellan förändringen i dikten och förändringen i den bifogade texten – ser man tydligt hur medvetet Leopold har ändrat på texten. Han har inte missförstått dikten, som Albert Nilsson vill göra gällande, när han gav den undertiteln ”Melankolisk Phantasi” – detta framgår just av Schillers kommentar. I total motsats till vad Schiller och Leopold skriver understryker Nilsson att det tyska originalet inte är någon fantasiprodukt, som Leopold inbillat sig, utan tvärtom Schillers verkliga mening och övertygelse,¹⁶⁵ eftersom dikten återspeglar stämningar från Schillers tid i Mannheim, då han svärmade för den unga och spirituella fru Kalb.

Forskningen är idag enig om att det lyriska jaget i ”Resignation” ingalunda får förväxlas med författaren, och det är inte fråga om ett bearbetande av självbiografiska stämningar. I stället betonar man mer den ”Rollenspielcharakter jenseits von autobiographischen Bezügen”, som gäller för alla tre dikterna som publicerats i *Thalia*.¹⁶⁶ I själva verket vore en samtida tillkomst av de båda dikterna ”An die Freude” och ”Resignation” inte tänkbar annat än just som ”Denkmodell”, som ”intellektuelles Experiment” i gränsområdet ”zwischen Spekulation und Beweisanspruch”.¹⁶⁷ I den första dikten besjungs Guds nåd och i den andra förnekas hoppet på just nåden. Schiller hänvisar i kommentaren just till rollkaraktären, vilket även antyds i Leopolds undertitel ”Melankolisk Phantasi”.

Aspelin ansåg att denna kommentar, med vilken Leopold hade förvandlat diktens protest till en banal predikan om underkastelse, snarare bör ses som en taktisk, inte utan ironi genomförd, manöver mot den reuterholmska censuren.¹⁶⁸ Några år tidigare den 13 april och den 5 juni 1787 hade Leopold publicerat två artiklar i *Stockholms Posten*, som båda handlade om Guds existens.¹⁶⁹ I religiösa frågor, skriver författaren i den första artikeln, handlar det inte om sanning utan om sannolikhet: det är högst sannolikt att Gud existerar. Betydelsen av tron tjänar i första hand lycksaligheten och befästandet av dygderna. Denna artikel den 8 maj 1787 kommenterades av en anonym insändare som så: ”Jag wil då säga er, at de flästa af edra yttrade meningar äro idel wilfarelser, och så farliga, at om de antoges skulle all sanning försvinna ur werlden, och den således som snarast undergå sin förstöring”.¹⁷⁰ Utan att bekymra sig om protester har Leopold i sin nästa artikel tagit upp tråden i sin argumentation, som här har sin utgångspunkt i teodicéproblemet. Som för att föregripa översättningen av Schillers dikt, pekar han på lycksaligheten, som finns i dygden och belönar sig själv:

Åtskillige hafwa skrifwit, och ibland dem äfwen den wältalige Rousseau, at alla lifwets eländen tilräckeligen betala sig igenom sjelfwa lifwet, igenom blotta känslan af warel-sen, så wida erfarenheten tyckes bewisa at äfwen den olyckligaste icke afhänger sig den, utan i yrslan af passionernas raseri. Låtom oss här åsidosätta de skäl af Religion, fördom eller fysisk ömtålighet, som kunna afhålla en olycklig ifrån det förtwiflade beslutet at med egen hand sluta sina dagar: låtom oss blott filosofiskt fråga honom hwarföre han ännu älskar lifwet, eller åtminstone fördrager det? Han skal swara, om han äger nog förstånd at utveckla sina egna begrepp, sina hemliga sinnesrörelser, han skal då swara, säger jag: derföre at jag ännu hoppas på en blidare framtid: derföre at förändringar kunna inträffa, som torde inträffa, som torde förbättra mitt tillstånd. Utom detta hopp, utom denna owetenhet af en framtids skickelse, hvem skulle uthärda lifwet? Jag äberoper mig i detta fall Pope sjelf, som jag, efter lagarne af det nödwändiga onda, slätt öfwersätter: Du blindhet för en framtids lott, / Af en barmhertig Himmel gifwen! / Förutan dig, hwem hade nått / Den gräns, som hwarje dödlig fått / Af skaparns hand sig föreskrifwen? [...] Den slutsats jag drager härav är lätt och naturlig: hwad wore Lifwet då för en usel gáfwa af en alsmächtig Skapare, i fall det för ewigt slutade sig i grafwens mörker?¹⁷¹

Tron på livet efter döden betraktas av Leopold ingalunda som en historisk sanning, d.v.s. som en uppenbarelse, men måste krävas av ”moraliska skäl” – som Leopold till-lägger. Även dikten handlar i den svagare varianten av Leopold inte längre om en be-löning eller ett straff efter döden, om dumheten, att räkna med en belöning eller ett straff efter döden. Tvärtom betonas i de mycket förändrade slutraderna betydelsen av hoppet som existensvillkor och på så sätt tillerkänns gudstron ett existensberättigande. Holmbergs påstående att Leopold skulle ha förkastat tanken på odödlighet och stund-tals följt en deistisk linje som Voltaire, men också yttrat nästan rent kristna tankar, ver-

kar inte stämma. Snarare befinner sig Leopolds förändringar i översättningen, de båda uppsatserna samt dikten ”Et Tilkommande”, helt i linje med en typ av upplyst deistisk argumentationsflykt. Linjen som Leopold följer är uppenbarligen den som förespråkades av Voltaire i dikten ”Épître à l’auteur du livre des trois imposteurs”, varifrån han citerar några rader som motto i ”Et Tilkommande”: ”Ce Système Sublime à l’homme est nécessaire. / C’est le Sacré lien de la Societé, / Le premier fondement de la Sainte Equité, / Le frein du Scelerat, l’Esperance du juste.”¹⁷² Det är rationalismens och deismens gud, och just denna syn på religionen är motsatsen till rabulisternas syn på den – detta gäller åtminstone för Ekmanson som i religiösa frågor uppenbarligen följer Lavater, som ovan har påpekats.

V. Sammanfattning och slutsatser

De första inhemska spåren av Schillerreceptionen i Sverige skedde högst sannolikt i form av de översättningar av texter och citat som publicerades i Pehr af Lunds och Ekmanssons rabulisttidningar under hösten 1792. Denna försiktiga formulering bör användas med tanke på det faktum att svensk litteraturvetenskap alltid har utgått ifrån att Leopold var den förste Schillerrecipienten, och här skulle förstås ännu ett misstag kunna vara möjligt och nya fynd alltid tänkbara. Plattformen för Schillerreceptionen erbjöd däremot rabulisternas tidskrifter, som rörde sig mellan politisk kritik och litterära anspråk och vilka hittills knappast blivit undersökta. Egentligen ändras den tidigare bilden av Schillerreceptionens början endast mycket litet rent tidsmässigt (sex månader!) genom fyndet hos Ekmansson. Det uppseendeväckande i detta fynd är inte att Schillerreceptionen skulle kunna förläggas tidigare utan ställas i en annan, d.v.s. icke-romantisk kontext och att den förlöpte nedifrån och upp: från de populära lånbiblioteken, över rabulisterna till gustavianerna. Schiller recipierades inom ramarna för en radikal upplysning; delvis definierad i motsats till den fransk-inspirerade och aristokratiska variant som Kellgren och Leopold representerade.

Just i Schillers fall kan det vidare konstateras, att den svenska receptionen följer tätt efter den tyska publikationen. Schiller har betraktats som en samtida författare: han lästes i Sverige nästan samtidigt som han publicerades i Tyskland. Att påpeka detta är ingalunda ovidkommande, eftersom den svenska receptionen av tysk (men också andra länders) litteratur annars ofta skedde med en viss fördröjning. Schiller var alltså uppenbarligen en oerhört populär författare.

Rabulisterna positionerade sig i tydlig opposition till gustavianerna: polemiken som pågick mellan dessa båda läger rörde de politiska föreställningarna, estetiken, etiken och religionen. Det är säkert befogat att tala om en kamp mellan en etablerad författargrupp och en icke etablerad författargrupp, om åsikts och problemformule-

ringshegemoni. Men samtidigt är skillnaderna mellan de båda lägren i kultur- och litteraturhistoriskt hänseende alltför betydande för att eliminera den innehållsmässiga dimensionen av konflikten på ett vulgärbourdieusk sätt. Kärnan i skillnaden mellan gustavianerna och rabulisterna är enligt min uppfattning nämligen inte endast den politiska polemiken mellan dessa båda läger, utan också rabulisternas kritik av gustavianernas ”halva” upplysning, så som det uttrycks tydligast i Ekmansons översättning av Schillers *Philosophische Briefe*.

Johan Samuel Ekmanson är en av de – kanske den – viktigaste översättarna och förmedlarna av den nya ”borgerliga” sentimentala litteraturen med sina översättningar av Restif de la Brétonnes *La famille verteuuse*, Laurence Sternes *Sentimental Journey* och Schillers *Philosophische Briefe*. Denna kult av ”känslomheten” – ett ord som Ekmanson skapade när han översatte Sternes *Sentimental Journey* – presenterad av nya sociala samhällsgrupper knöt rabulisterna till Thorild, den svenske ”Stürmer und Dränger”, och ådrog sig följdriktigt kritik av den tydligaste företrädaren för den svenska upplysningen – nämligen Kellgren. Schillers *Philosophische Briefe* problematiserar en upplysning som spårat ur i en materialism, som visserligen berövat oss tron men ändå inte ger någon frid. Detta är ett uttryck för en djupt upplevd känsla av kris till följd av en ”halv” upplysning, som även markerar ett avstånd mellan Schiller och Leopold, vilken senare står som representant för just denna ”halva” upplysning, den nationalistiska, materialistiska, rationalistiska och franska, från vilken rabulisterna avgränsade sig.

Det är emellertid viktigt att betona, att denna kritik av den ”falska” upplysningen sker utifrån den ”sanna” upplysningens position. Såväl Thorild som rabulisterna kan ses som representanter för en mer radikal variant av upplysningen, där dessa försöker att komplettera förnuftet med känslan genom kritik av både materialismen och rationalismen och genom att ta parti för upplysta former av gudstro. Rabulisterna hämtade sin inspiration för en sådan kritik av den falska och halva upplysningen i Tyskland, men däremot inte i Frankrike. Om man bortser från Stellan Arvidssons Thorild-forskning, så är denna brytning mellan den ”sanna” och den ”falska”, den tyskinspirerade och den franskinspirerade upplysningen ännu outforskad inom svensk litteraturvetenskap.

Efter att Schillers verk hade funnits tre år i Cleves lånbibliotek och efter att rabulisterna hade publicerat flera texter av Schiller 1792 var det alltså Leopolds tur 1793, att också ägna sin tid åt översättningen av några av Schillers dikter. Schiller upplevdes 1793 i Sverige förmodligen som den mest betydande samtida tyska författaren – en ny meteor på den litterära himlen. Och uppenbarligen såg man fram emot hans nya publikationer. Leopold hade ingalunda ”missförstått” dessa dikter: tvärtom visar hans ändringar en suverän kontroll av materialet och dess idéinnehåll. Leopolds översättning är på intet sätt ”egendomlig” – ”Resignation” och ”An die Freude” är skrivna i upplysningsanda och behandlar teologiska problem, som hade diskuterats under upplys-

ningstiden, skrivna av en författare, som själv är fast förankrad i upplysningens tankevärld.

NOTER

- 1 Albert Nilsson, ”Schillers inflytande på Tegnér och hans samtida”, i: *Schiller och Sverige: En minnesskrift på hundraårsdagen af Skaldens död*, utg. af Litteraturhistoriska seminariet i Lund, Lund 1905, s. 20. – I synnerhet Fredrik Böök, Albert Nilsson och Algot Werin knöt ihop sina romantikstudier med de svenska romantikernas Schillerreception. Se t.ex. Fredrik Böök, *Den romantiska tidsåldern i svensk litteratur*, i: *Svenska litteraturens historia*, bd 2, red. Otto Sylwan, Stockholm 1912; Albert Nilsson, *Esaias Tegnér. Filosofiska och estetiska skrifter*, Stockholm 1913; Algot Werin, *Esaias Tegnér. Från det Eviga till Mjältsjukan*, Lund 1934.
- 2 Kurt Aspelin, ”Schiller i Sverige. Några Randanteckningar till 150-Årsmminnet av Schillers död”, *Clarté*, nr 3, 1955, s. 12–18. Den svenska Schillerrecensionen behandlas förutom i Aspelins nämnda arbete, även i tre uppsatser i *Schiller och Sverige: En minnesskrift på hundraårsdagen af Skaldens död*, utg. af Litteraturhistoriska seminariet i Lund, Lund 1905; Albert Nilsson, ”Schillers inflytande på Tegnér och hans samtida”; Hilma Borelius, ”Geijer och Schiller”; Evert Wrangel, ”Schiller och Sverige”. På tyska finns Herbert Salu, *Seid umschlungen, Millionen! Die frühesten Übersetzungen von Schillers Liedern und Balladen in Skandinavien und im Baltikum*, Stockholm 1968, s. 84–114; Heinz Moenkemeyer, ”Lorenzo Hammarskölds Schiller-Kritik”, *Jahrbuch der deutschen Schillergesellschaft*, 6, 1962; Rainer Koskimies, ”Schiller in Finnland”, *Jahrbuch der deutschen Schillergesellschaft*, 3, 1959. Mindre känd både inom svensk och tysk forskning är Hermann A. Müllers *Die Hauptvertreter des deutschen Geisteslebens von der Mitte des 18. bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts im Spiegel der schwedischen Presse*, Leipzig 1936, där Müller undersöker de tyska författarna mellan Gottsched och bröderna Schlegel och deras inflytande på den svenska pressen.
- 3 Tore Frängsmyr har i *Sökandet efter upplysningen*, Stockholm 2006 [1993], företrätt den tesen att det inte funnits någon upplysning i Sverige. Frängsmyrs essä ledde till en rad ställningstaganden och avgränsningar, så t.ex. av Magnus Nyman, *Upplysningens spegel: Göteborgs Allehanda om Frankrike och världen 1774–1789*, Stockholm 1994; Arne Jarrick, *Mot det moderna förnuftet. Johan Hjerpe och andra småborgare i upplysningstidens Stockholm*, Stockholm 1992; Jakob Christensson, *Lyckoriket. Studier i svensk upplysning*, (diss. Lund) Stockholm 1996. I min dissertation, som beräknas publiceras 2011 med titeln: ”*Den Flug des Denkers hemme ferner keine Schranke*”. *Schiller in Schweden zwischen Aufklärung und Romantik (1790–1809)*, Universität Freiburg im Breisgau, tar jag ställning till Frängsmyrs tes och försöker visa, att 1790-talet, åtminstone vad gäller protagonisterna inom Schillerreceptionen, snarare har en prägel av upplysningens anda.
- 4 För att styrka detta påstående om en särskild omvälvande utveckling under dessa år kan hänvisas till avhandlingar som också fokuserade just på denna period i samband med vissa

- sociala, ekonomiska och kulturella förändringar, d.v.s. förändringar som rör det litterära systemet: Margareta Björkman, *Läsarnas nöje: Kommersiella lånbibliotek i Stockholm 1783–1809*, diss. Uppsala 1992; Gunnar Sahlin, *Författarrollens förändring och det litterära systemet 1770–1795*, diss. Stockholm 1989; Magnus Nyman, *Press mot friheten: Opinionbildning i de svenska tidningarna och åsiktsbrytningar om minoriteter 1772–1786*, diss. Uppsala 1988; Hanna Östholm, *Litteraturens uppodling: Läsesällskap och litteraturkritik som politisk strategi vid sekelskiftet 1800*, (diss. Uppsala) Hedemora 2000.
- 5 Björkman 1992, s. 426. – Det var Björkmans bok *Läsarnas nöje* som gav mig idén att själv genomsöka lånbibliotekslistor, vilket resulterade i för mig överraskande fynd när det gäller Schillerreceptionen i Sverige. Vidare har jag övertagit de flesta fakta och siffror från Björkman vad beträffar lånbiblioteken och Friedrich August Cleve.
  - 6 Björkman 1992, s. 420.
  - 7 Björkman 1992, s. 424.
  - 8 Björkman 1992, s. 406, s. 424.
  - 9 Björkman 1992, s. 409.
  - 10 Ett annat skäl för att Cleves bibliotek överträffade just 1787 Swederus bibliotek kan också vara, att Cleve just detta år utvidgade sitt sortiment med franska, svenska och danska böcker. Det tyska sortimentet var dock helt dominerande.
  - 11 Se Cleves lånbibliotekskataloger som finns att tillgå i Kungliga Biblioteket i Stockholm ”Okat., Bibliografi, Lånbibliotek, Stockholm, Cleve”. – Titeln för lånbibliotekskatalogen varierar – 1784 erbjöd Cleve endast tyska böcker, titeln lyder därför: *Verzeichnis Deutscher Lesebücher, welche von Unterschriebenen, für eine geringe Abgabe ausgeliehen werden*.
  - 12 Björkman 1992, s. 256. En jämförelse mellan fördelningen av språken i de tre bokbestånden i biblioteket hos Swederus 1784–1785 (tyska 29 %, franska 41 %, svenska 12 %), Cleve 1797–1792 (tyska 57 %, franska 33 %, svenska 3 %, engelska 6 %) och Behn 1801–1802 (tyska 40 %, franska 23 %, svenska 32 %, engelska 4 %) med andelen nyanskaffade böcker (Swederus 23 %, Cleve 61 %, Behn 37 %) samt andelen underhållningslitteratur (Swederus 30 %, Cleve 60 %, Behn 70 %) visar tydligt att de franska böckerna sjunkit i popularitet och tillhörde det förgångna medan den tyska samtidslitteraturen tilltagit i popularitet. Björkman 1992, s. 208 ff., 246 ff., 279 ff.
  - 13 Björkman 1992, s. 264.
  - 14 Carl Haase, *Leihbücherei und Lesegesellschaften im Elbe-Weser-Winkel zu Ausgang des 18. Jahrhunderts*, Stader Jahrbuch 1977, Stade 1977 (Stader Archiv – Neue Folge Heft 67), s. 20. Citerat efter Björkman 1992, s. 265.
  - 15 Björkman 1992, s. 341. – Det verkar också vara skälet till att Björkman just har fokuserat på romanlitteraturen som kan sägas utvecklades parallellt till lånbiblioteken.
  - 16 Christoph Martin Wieland var sedan 1770-talet en i Sverige känd och populär författare. Detta framgår ur en artikel som publicerades 1774 i Gjörwells *Nya Lärda tidningar*, ”Bref, Innehållande en kort Historia om Tyska Witterheten, til Kgl. Bibliothecarien C. C. Gjörwell; dat. Frankfurt den 12 Mart. 1774.”, nr 21 ff., 1774, s. 172–260.
  - 17 Cleve, katalog nr 12, titel nr 3200, Stockholm 1790. – Schiller hade publicerat delar av *Don Carlos* 1785–1787 i *Thalia*; 1787 utgav han *Dom Karlos* för första gången som bok.

- 18 Detta antyds av tryckort och tryckår: Carlsruhe 1788. Om Schmieders piratverksamhet, se t.ex. Friedmann Kawohl, ”Commentary on the copyright provisions in the Baden Statute Book (1809)”, i *Primary Sources on Copyright (1450–1900)*, eds. L. Bently & M. Kretschmer, 2008, www.copyrighthistory.org (20101208), där också piratupplagan av *Don Carlos* omnämns (n. 5).
- 19 Cleve, katalog nr 16, titel nr 4381, 1791.
- 20 *Schillers Werke: Nationalausgabe*, 17, Historische Schriften 1, Hrsg. Karl-Heinz Hahn, Weimar 1970, s. 7, s. 12.
- 21 Cleve, katalog nr 18, titel nr 4823, 1791.
- 22 Cleve, katalog nr 18, titel nr 4824, 1791.
- 23 Jfr Björkman 1992, s. 271. Björkman nämner dock 20 tidskrifter, varav 1 svensk, 1 fransk, 3 engelska och 16 tyska – någonstans finns här ett fel. Jag själv räknade inte tidskrifterna i sin helhet, försäkrade mig endast om det som finns av Schiller.
- 24 Cleve, katalog nr 1, titel nr 55–66, 1793.
- 25 Det är förmodligen också anledningen till att publikationen hittills inte upptäckts: mediaforskare är vanligtvis inte några Schillerexperter, vilka i sin tur inte brukar bläddra i svenska tidningar från 1700-talet. Inte heller Hermann A. Müller (Müller 1936), från vilken den grundligaste undersökningen av receptionen av det tyska kulturlivet i den svenska pressen c:a 1750–1800 föreligger, har undersökt de berörda tidskrifterna.
- 26 Christensson 1996 har i viss mån med rätta beklagat den okunskap och det ointresse som litteraturvetenskapare, historiker och statsvetare visat för denna egendomliga och heterogena grupp med radikala upplysningsmän. De vanliga litteraturhistoriska handböckerna tar inte upp rabulisterna: I *Illustrerad Svensk Litteratur Historia* (Henrik Schück, Karl Warburg, tredje fullständigt överarbetade upplagan utgiven av Henrik Schück, bd 4–5, Stockholm 1928–1929) och *Ny Illustrerad svensk Litteratur Historia* (Utg. Eugène Napoleon Tigerstedt, bd 2, Stockholm 1956) behandlas denna period i den svenska litteraturhistorien mycket knapphändigt. Märkligt nog är denna vanliga fokusering på Gustav III:s parnass mest i ögonfallande i *Den svenska litteraturen* (Utg. Lars Lönnroth, Sven Delblanc, bd 2, Stockholm 1988), som trots en viss litteratur-sociologisk prägel inte ens nämner rabulisterna och deras tidskrifter. I kapitlet ”Känslans och tankens revoltörer” tar Horace Engdahl bara upp Thorild, Lidner och Höijer. Gustaf Ljunggren är den som i *Svenska Vitterhetens Häfder efter Gustaf III:s död*, Lund 1877, mest utförligt beskrivit det litterära 1790-talet, och även ägnat en hel del utrymme också åt de smärre författarna mellan gustavianerna och phosphoristerna. Men inte heller han ägnar särskilt mycket utrymme åt den brokiga skara journalister det här är fråga om; trots att han utförligt beskriver de gustavianska författarnas journalistiska verksamhet, med fokus framför allt på Kellgrens medverkan i *Stockholms Posten* och på Leopolds i *Extra Posten*. I forskningen om presscensuren har däremot rabulisterna uppmärksamats mera ingående (se Elmar Nyman, *Indragningsmakt och tryckfrihet 1785–1810*, Stockholm 1963; Thomas von Vegesack, *Smak för frihet: Opinionsbildningen i Sverige 1755–1830*, Stockholm 1995; Bengt Åhlén, *Ord mot ordningen: Earliga skrifter, bokbål och kättarprocesser i svensk censurhistoria*, Stockholm 1986; Hilding Eek, *Om tryckfriheten*, Stockholm 1992; Magnus Nyman,

- Press mot friheten: opinionsbildningen i de svenska tidningarna och åsiktsbrytningarna om minoriteter 1772–1786*, diss. Uppsala 1988), men också där riktades intresset mot Nordenskiöld, vilken fick mest uppmärksamhet i synnerhet på grund av polemiken mellan honom och Kellgren. Per-Adolf Lange skrev en artikel om tidskriften *Patrioten*, vars utgivare L. M. Philipsson tillsammans med Nordenskiöld har räknats som den mest intressanta företrädaren för den här skaran av unga arga män på grund av att han var verksam i kretsen runt Thorild. Gunnar Sahlin har i sitt arbete om författarrollens förändring 1770–1795 i kapitlet ”Litteraterna – de svenska ”Grub-street-författarna” inte ens nämnt rabulisterna. Mest omfattande är Alma Söderhjems genomgång av de nya tidningarna i: *Sverige och den Franska Revolutionen*, bd 2, Förmyndarregeringens tid 1792–1796, Stockholm 1920–1924, s. 127–171, där hon försöker att lyfta fram den franska revolutionens inflytande på just dessa tidningar. Jakob Christensson var dock den första som 1996 i sin avhandling *Lyckoriket. Studier angående den svenska upplysningen*, använde begreppet ”rabulisterna” för att identifiera denna skara av pressradikaler under hösten 1792. Mikael Alm (*Kungors ord i elfte timmen. Språk och självbild i det gustavianska enväldets legitimitetskamp 1772–1809*, (diss. Uppsala) Stockholm 2002) har även han en hel del att säga om polemiken mellan parnasisterna och rabulisterna och använder sig då systematiskt av uttrycket ”rabulisterna” – och detta gör han explicit genom att hänvisa till Christensson.
- 27 För biografiska uppgifter om Pehr af Lund, se Magnus von Platen, ”Af Lund, Pehr”, i *Svenskt Biografiskt Lexikon*, Del XXIV, Stockholm, 1982–1984, s. 175, samt Nyman, s. 55–60, s. 66–70.
- 28 Nyman 1988, s. 55, nämner dessutom Simon Stadenberg, Johan Niclas Zetherström, Johan Georg Ehrenmalm, Arvid Adrian Stiernecrantz. Även flera av de officerare som var delaktiga i mordet på Gustav III kom sedan att ägna sig åt författarskap.
- 29 von Platen 1982–1984, s. 174.
- 30 Jag stöder mig här på Jakob Christenssons information (Christensson 1996, s. 119) i kombination med den allmänt vedertagna åsikten inom pressforskningen, att varje tidning lästes av c:a tre personer. Jag själv är dock något tveksam när det gäller denna *Dagbladet Väl-signade Tryckfrihetens* höga upplaga, Christensson nämner nämligen ingen källa till den. Jag förmodar att denna höga upplaga utan tvekan stämmer för den tidiga versionen av Lunds tidning under 1780-talet. Men 1792 fanns det många konkurrenter och tidningen hade inte samma kvalitet som tidigare. Skälen till att Lunds tidning 1792 inte längre hade samma bitska djärvhet, förklaras av von Platen dels med att Lund hade tagit emot pengar av kungen, dels att han, som så många andra, förfärats av skräckväldet i Frankrike. Dessutom kan det även pekas på ett uttalande av Alma Söderhjelms, 1920–1924, bd 2, s. 127, där hon hävdar att Lunds tidning redan i oktober ”begannte föra en tynande existens”.
- 31 Carl Gustaf af Leopold, *Samlade skrifter av Carl Gustaf af Leopold* (Svenska Författare utgivna av Svenska Vitterhetssamfundet 2), Förre Avdelningen, Andra Delen, Dikter 1785–1829 utgivna av Torkel Stålmärck, 1. Text, Stockholm 2002, s. 60.
- 32 Christensson 1996, s. 109.
- 33 Och saken blir inte klarare genom att man påpekar att också Ekmanson citerade Leopold flera gånger, varav en gång i artikeln ”Om samhällets fördärf”, som behandlas i nästa kapi-

tel. När han där talar om lärda ”nidingar”, som hjälper till att undertrycka folk, citerar han följande rader ur Leopolds ”Et Tilkommande”: ”På det at I, *som bättre veten*, / Må hemligt njuta rättigheten / At Folkslagens Tyranner bli”. (*Samlade skrifter av Carl Gustaf af Leopold*, Förra Avdelningen, Andra Delen, 2002, s. 60), och Ekmanson tillägger: ”Men vårt hat emot Eder, I nedrige Fäderneslandets förrädare och Mänsklighetens Nidingar, är gränslöst och kraftigt”. Christensson 1796, s. 146, anser att citatet är ironiskt och drar slutsatsen, att Ekmanson pekar ut Leopold som ”lörd niding”. En viss ironisk udd mot Leopold är åtminstone vid det här citatet tänkbar, men frågan är om man kan gå så långt och hävda att Ekmanson på detta sätt pekar ut Leopold som en forsterlandsförrädare och mänsklighetens niding.

- 34 Christoph Martin Wieland som var en tämligen populär författare i Sverige sedan 1770-talet, och Johann Wolfgang von Goethe som var mer eller mindre endast känd genom *Die Leiden des jungen Werther* som 1774 hade publicerats i Tyskland, alltså 20 år tidigare, kunde vid det här laget ingalunda uppfattas som samtida författare i samma mån som Schiller, vilken var jämnårig med den svenska generation som nu började läsa hans verk. Också en genomgång av ”Juntans” (d.v.s. Gustaf Abraham Silverstolpes) tidskrifter mellan 1795–1800 (*Litteratur-Tidning* 1795–1797; *Journal för svensk litteratur* 1797–1808) visar t.ex. att Schiller recenserades tämligen ofta, men inte Goethe. Samma sak gäller hos Ekmanson: han citerar visserligen två gånger Goethe i form av ett motto – ett faktum som i och för sig är anmärkningsvärt, eftersom Goethe under den tiden överhuvudtaget inte nämnts i gustavianernas tidningar *Extra Posten* och *Stockholms Posten* – men det finns inga översättningar av Goethes verk.
- 35 Så konstaterade Schillerforskaren Norbert Oellers i *Schiller: Elend der Geschichte, Glanz der Kunst*, Stuttgart 2006, [2005] s. 416 f.: ”Bei der Beschreibung der Inquisition ist Schiller (wie im Don Karlos) ganz in seinem Element; er brandmarkt sie als menschenverachtende Institution und zeichnet mit erkennbarer Lust am Zeichnen das Grauen der Urteilsvollstreckung und die grässlichen Ereignisse, die vorangehen.”
- 36 *Dagbladet Välsignade Tryckfriheten och Tryckfriheten den Välsignade*, 6.09.1792.
- 37 Jfr Helmut Koopmann, ”Don Carlos”, i: *Interpretationen. Schillers Dramen*, Stuttgart 1992, Hrsg. Walter Hinderer, s. 198, där även Koopman pekar just på detta radikala motsatsförhållande mellan upplysning och inkvisition.
- 38 Även om Margareta Björkman i sin bok *Original och översättning: Om två romaner av Restif de la Bretonne*, Uppsala 1996, där hon undersökte två av Johan S. Ekmanson översatta romaner, har kunnat visa på ny information om dennes liv.
- 39 Bo Bennich-Björkman, *Författaren i ämbetet. Studier i funktion och organsiation av författarämbeten vid svenska hovet och kansliet 1550–1850* (Studia Literarum Upsaliensia 5), (diss. Uppsala) Stockholm 1970, s. 25.
- 40 Åhlén 1986, s. 170 ff.
- 41 Björkman 1996, s. 34.
- 42 Citerat efter Manfred Rieder, ”Bürger, Staatsbürger, Bürgertum”, i *Geschichtliche Grundbegriffe*, Hrsg. Otto Brunner, Werner Conze, Reinhart Koselleck, Bd. 1, Stuttgart 1972, s. 686. Jfr Ursula Wertheim, ”Über den Begriff des ”Weltbürgers” und die Vorstellung

- vom "Weltbürgertum" bei Schiller", i *Studien zur Deutschen Klassik*, Hrsg. Edith Braemer, Ursula Wertheim, Berlin 1960. Entusiasmen för världsborgarskapet delar Ekmanson och Schiller. Wertheim 1960, s. 115, citerar följande uttalande av Schiller (Brev till Körner 13.10.1789): "Es ist ein armseliges kleinliches Ideal, für eine Nation zu schreiben; einem philosophischen Geiste ist diese Grenze durchaus unerträglich." Ekmanson avtryckte den 13.08.1792 i *Werlds-Borgaren* en artikel som handlar just om "Werldsborgaren", där han skrev: "Då man vill bidra till Allmän Uplysning, är det nödvändigt att ej välja sina ämnen utur en inskränkt synkrets; ty själf förvillad, skall man då lätteligen förvillla andra. [...] Det är Werldborgarens karaktär, att antingen icke bry sig om dagens Nyheter, eller ock att se dem från en högre synpunkt". Han citerar dessutom den 22.08.1792 i en artikel om "Cosmopolitismen" Goethes *Torquato Tasso* som motto: "Ein edler Mensch kann einem engen Kreise / Nicht seine Bildung danken; – Vaterland / und Welt muss auf ihn wirken."
- 43 Olle Holmberg, *Den unge Leopold, 1756–1785*, Stockholm 1953, s. 251 ff. – Däremot kände Ekmanson inte till Schillers kritik mot Lavater i avhandlingen *Ueber den Zusammenhang der thierischen Natur des Menschen mit seiner geistigen* och i dikten "Grabschrift eines gewissen – Physiognomen", där också Schiller distanserade sig mycket tydligt från Lavater.
- 44 Gerhard Kaiser, *Aufklärung, Empfindsamkeit, Sturm und Drang*, 6. erweiterte Auflage, Tübingen 2007 [1976], s. 37.
- 45 *Werlds-Borgaren*, "Om Samhällets Fördärf; och om Uplysningen, första medlet till deras räddning", 29.09.1792. I det följande "Om samhällets fördärf".
- 46 *Schillers Werke: Nationalausgabe*, Bd. 6, Hrsg. Paul Böckmann, Gerhard Kluge, Weimar 1973, s. 193.
- 47 Raderna finns inte i *Don Carlos* som publicerades som fragment i *Thalia*; och själva bokutgåvan hade Cleve inte än i sitt sortiment. Ekmanson måste alltså ha skaffat boken på något annat sätt.
- 48 Gérard Genette, *Seuils*, Paris 1987, s. 7.
- 49 Genette 1987, s. 135.
- 50 Jfr Wolfgang Martens, *Die Botschaft der Tugend: Die Aufklärung im Spiegel der deutschen Moralischen Wochenschriften*, Stuttgart 1968. Moraliska veckotidskrifter i Sverige är ett område som knappast behandlats inom vetenskapen. Se dock: Walter W. Gustafson, "The influence of the Tatler and Spectator in Sweden", *Scandinavian Studies and Notes*, vol. XII, No. 8, 1932–33, s. 65 ff.; Henrik Knif, "Spectatorgenren på främmande botten", *Historiska och litteraturhistoriska studier. Svenska litteratursällskapet i Finland*, 62, 1987. Några hänvisningar finns också i: *Den svenska pressens historia*, bd 1: *I begynnelsen* (tiden före 1830), Claes-Göran Holmberg, Ingemar Oscarsson, Jarl Torbacke, utg. Stockholm 2000.
- 51 Enligt Genette den vanligaste gruppen. Jfr Genette 1987, s. 146.
- 52 *Werlds-Borgaren*, 29.09.1792.
- 53 *Schillers Werke: Nationalausgabe*, Bd. 17, Erster Teil, Hrsg. Karl-Heinz Hahn, Weimar 1970, s. 51.
- 54 *Schillers Werke: Nationalausgabe*, Bd. 17, 1970, s. 52–53.
- 55 *Schillers Werke: Nationalausgabe*, Bd. 17, 1970, s. 58, s. 62. – Ekmansons sätt att beskriva monarkin som despoti är naturligtvis ingalunda originellt, och det är inte heller Schillers

i alla stycken. Monarkins och despotismens sätt att fungera hade nämligen redan Montesquieu behandlat i *De l'esprit des lois*, upplysningens bibel, som Ekmanson säkert känt till lika väl som Schiller. Här beskrivs t.ex. äran som en fundamental drivfjäder för en fungerande monarki (Bok 3, Kapitel 6), samtidigt som Montesquieu pekar på dygdens förfall i monarkin och i synnerhet inom en despoti. Montesquieu använder metaforer som ”maskinen” och ”giftet” (Bok 3, Kapitel 6), vilka även Schiller betjänar sig av. Men medan Montesquieu uttryckligen skiljer mellan monarkins funktionssätt (ära) och despotismen (terror), blandar Schiller dessa i skildringen av Filips system både i *Abfall der Niederlande* och *Don Carlos*, något som även Ekmanson gör i ”Om samhällets fördärf”.

- 56 Också Pehr af Lund hade ju fastnat just för det här stycket.
- 57 För Sveriges vidkommande har Sven Delblanc behandlat ”de litterära reflexerna av 1700-talets diskussion om ärans och äregirighetens betydelse för individ och samhälle”. (Sven Delblanc, *Ära och Minne. Studier kring ett motivkomplex i 1700-talets Litteratur*, (diss. Uppsala) Stockholm 1965, s. 7) Delblanc pekar på stoicismen och epikureismen som vedersakare för den ”stora äregirigheten”, men ”Under 1700-talets senare hälft uppträder nya betydelsefulla moment i diskussionen om äran. De moraliska och intellektuella invändningarna träder alltmera i bakgrunden.” (Ibd. s. 60): det är Gustav III:s tidevarv som begynner. Jfr också Christensson 1996, s. 129–133.
- 58 Detta och de följande citaten är tagna ur: *Werlds-Borgaren*, 29.09.1792.
- 59 Reinhart Koselleck, *Kritik und Krise: Eine Studie zur Pathogenese der bürgerlichen Welt*, (diss. Heidelberg 1954) Frankfurt 1973 [1959]. – Enligt Koselleck är själva absolutismen just genom att den betraktar det privata och det offentliga som åtskilda sfärer det första steget för upplysningen: i det skyddade ”Innenraum” växer det fram en borgerlig självkänsla, moral, smak och slutligen kritisk förmåga, som så småningom söker sig även till det offentliga rummet. Enligt denna syn är alltså ”Empfindsamkeit” ett viktigt steg inom upplysningens utveckling. Kosellecks tes om absolutismen som nödvändig förutsättning för upplysningen är självfallet inte oomstridd. Jfr Günter Barudio, *Das Zeitalter des Absolutismus und der Aufklärung 1648–1779*, Frankfurt 1981, s. 78–79. Intressant nog framför Barudio sin kritik av Koselleck just i samband med Gustav III, som enligt Barudio av alla monarker bäst visar hur lite upplysning och absolutismen har med varandra att göra.
- 60 Alm 2002, s. 132.
- 61 Karl S. Guthke påpekar just detta när han skriver: ”Mein Ideal von Glück zieht sich genügsamer in mich selbst zurück. In meinem Herzen liegen alle meine Wünsche begraben’ [Guthke citerar här inledningsvis Ferdinand i *Kabale und Liebe*, akt 1/scen 7, och kommenterar detta på följande sätt] Gewiss wird damit die elegante Verderbtheit der Hofwelt ins Unrecht gesetzt, die mit ihrem Verkuppelungsmanöver unter die moralische Norm des ”Menschen” gesunken ist. Zugleich aber gelingt es Schiller auch wieder, die tiefe Fragwürdigkeit des unbedingten Idealisten durchscheinen zu lassen: wer seine Autonomie (die des Herzens, der Liebe) derart rigoros nicht nur, wie vorher, gegen Gott, sondern auch gegen die Wirklichkeit seiner Lebenswelt behauptet, ist tatsächlich nicht ”genügsam”, sondern vermessen in der arroganten Illusion seiner Unerreichbarkeit und Unverständlichkeit und daher ironischerweise überaus anfällig für die Anschläge dieser Wirk-

- lichkeit, die sich nicht einfach die Tür weisen lässt.” (Karl S. Guthke, ”Kabale und Liebe. Tragödie der Säkularisation”, i *Interpretationen. Schillers Dramen*, Hrsg. Walter Hinderer, Stuttgart 1992, s. 129) Ekmanson identifierar sig uppenbarligen med sådana idealistiska Schiller-figurer som lyssnar enbart på ”die Sprache des Herzens”, dock utan att förstå att Schiller kritiserar även dessa idealister samtidigt som de har hans sympati.
- 62 Koselleck 1973, s. 86. Koselleck citerar här Schillers *Schaubühnen-Aufsatz* (*Was kann eine gute stehende Schaubühne eigentlich wirken?*, i: *Thalia*, häfte nr 1, 1785) som för första gången översattes i Juntans krets.
- 63 Koopmann 1992, s. 197.
- 64 Jfr Christensson 1996, s. 139 ff.
- 65 *Werlds-Borgaren*, 1.09.1792. Jfr Harald Elovsson, *Amerika i svensk litteratur 1750–1820*, diss. Lund 1930.
- 66 Jfr Christensson 1996, s. 140–143.
- 67 Jfr Christensson 1996, s. 126 ff.; se även: Alm 2002, s. 247 ff.
- 68 Så tolkar åtminstone jag Christensson 1796, s. 126 ff.
- 69 Christensson 1996, s. 143–144.
- 70 Christensson 1996, s. 144. – Att också parnassisterna använde sig av lösenorden ”människokärlek”, ”medlidande” och ”medmänsklighet” anser Christensson sig inte behöva ta hänsyn till, eftersom radikalerna inte heller gjorde det.
- 71 Christensson 1996, s. 144 ff. – För att styrka sitt påstående om den ”fleråriga undertryckning av allt antikt” hänvisar Christensson till en artikel av Kellgren i *Stockholms Posten* den 17.01.1793 och en den 5.10.1792 i *Extra-Posten* publicerade artikel om ”Romerska minnesmärken”, där Leopold gör gällande att den romerska historien var full av ”våld”, ”grymhet” och ”despotism”. (Christensson 1996, s. 144–145)
- 72 *Thalia*, häfte nr 2, 1786. – *Thalia* publicerades oregelbundet varför det inte finns något exakt datum. Ludwig Ferdinand Huber (Jfr Alt 2000, Bd.1, s. 396–402, s. 498) var på 1780-talet under flera år Schillers vän och den mest aktiva medarbetare när det gäller publikationer i Schillers *Thalia*. Huber var översättare, men i Schillers *Thalia* publicerade han även egna alster: två pjäser, essäer (bl.a. just ”Ueber moderne Größe”), satirer, komedier och dramatiserande kolportägelitteratur. Han återspeglade den ”zeigenössischen Geschmack”, som Schiller inte utan sarkasm hade beskrivit i ett brev till Körner i juni 1786. (Alt 2000, Bd. 1, s. 498) Alt skriver vidare om Hubers bidrag i *Thalia*: ”Der moderate Kurs, den das Journal mit solchen Texten steuert, bildet jedoch nicht nur die Folge der Anpassung an verbreitete Unterhaltungsbedürfnisse, sondern dürfte auch der in Leipzig höchst unduldsamen Zensur geschuldet sein”. Samtliga *Thalia*-häften (fr.o.m. 1786) finns att tillgå över följande sida av Universität Bielefeld: <http://www.ub.uni-bielefeld.de/diglib/aufkl/thalia/thalia.htm>.
- 73 *Extra-Posten*, 3.6.1793.
- 74 Christensson 1996, s. 145.
- 75 Christensson 1996, s. 145, påstår, att denna text dömde ”allt detta lösa prat i tidningarna” [underförstått rabulist-tidningarna], men varken det tyska originalet eller översättningen tar ställning till några tidningar; det handlar här om en helt fristående essä. Vidare är det

som yttras i denna essä ingalunda en ”fräckhet”; snarare är det litterära schabloner som dåtidens publik var vana vid att höra. Huber var en bekännande beundrare av Schiller, därför förmodar jag att han här kalkerade Karls Monolog i *Die Räuber* (akt 1/scen 1): ”Karl Moor stellt sich dem Leser und Publikum mit der Polemik gegen sein ’Tintenkleckendes Sekulum’ schwungvoll vor. Schwungvoll und unüberlegt, ist er doch selbst Angehöriger und Nutznießer dieses Säkulums und bei seinen Gelehrten in die Schule gegangen, wie seine zündende Rhetorik verrät, die dem Redestil des Bruders ähnelt. Wie der Student Moor die Antithetik zwischen antiken Helden und modernen Bücherwürmern, zwischen heroischer Vorzeit und bürgerlicher Gelehrsamkeit durchspielt, verrät rhetorische Schulung und wenig Originalität.” (Gert Sautermeister, ”Die Räuber. Ein Schauspiel (1781)” i *Schiller. Handbuch. Leben – Werk – Wirkung*, Hrsg. Matthias Luserke-Jaqui, Stuttgart 2005, s. 30) Det som Sautermeister säger om Karl gäller även för Hubers framställning av vissa tendenser i samtidens antikreception, även om Hubers text inte har exakt samma innebörd. Eftersom Hubers text saknar all originalitet (något som påpekas även av Alt, se anmärkning ovan) kan den inte heller betecknas som en ”fräckhet”, som Christensson gjorde. Och slutligen uttrycker texten i sin helhet både i originalet och i översättningen ingalunda det som Christensson ville demonstrera, nämligen att parnassissterna ville ”döda antiken”.

- 76 Schillers förhållningssätt till antiken var ambivalent, d.v.s det finns uppskattande uttalanden om antiken på den nya tidens bekostnad och tvärtom. Schillers mest kända kritiska uttalanden om sin samtid är dikten ”Die Götter Griechenlands” och det femte brevet i *Über die ästhetische Erziehung des Menschen in einer Reihe von Briefen*. Samtidigt betraktar Schiller sig själv som sentimental diktartyp (Jfr *Über naive und sentimentale Dichtung*), d.v.s. Schiller ser sig själv explicit som en modern diktare, så som Schiller även teoretiskt förespråkade och rekommenderade de samtida författarna att skriva moderna dikter (Jfr *Über Bürgers Gedichte*). I *Was heißt und zu welchem Ende studiert man Universalgeschichte? Eine akademische Antrittsrede* varnar han rentav för en överdriven beundran av antiken: ”Sie [Die Universalgeschichte] heilt uns von der übertriebenen Bewunderung des Altertums und von der kindischen Sehnsucht nach vergangenen Zeiten; und indem sie uns auf unsre eigenen Besitzungen aufmerksam macht, lässt sie uns die gepriesenen goldnen Zeiten Alexanders und Augustus nicht zurück wünschen.” (*Schillers Werke: Nationalausgabe*, bd 17, 1970, s. 375. Samma ambivalens är att konstatera när det gäller Schillers förhållningssätt till ”stora män”. Jfr Walter Müller-Seidel, *Friedrich Schiller und die Politik, ”Nicht das Große, nur das Menschliche geschehe”*, München 2009, s. 301–325.
- 77 Och Leopold översätter här helt oklanderligt: ”Spetsfundigheten har gjort hjertat urmodigt.” *Extra-Posten*, 3.6.1793.
- 78 *Werlds-Borgaren*, 10.10.1792. Ekmanson väljer här som motto åter igen några rader av Leopolds ”Et Tilkommande”.
- 79 *Schillers Werke: Nationalausgabe*, Bd. 17, Historische Schriften, Erster Teil, Hrsg. Karl-Heinz Hahn, Weimar 1970, s. 10–11.
- 80 *Schillers Werke: Nationalausgabe*, Bd. 17, 1970, s. 68. För att styrka påståendet att Schiller har i motsats till sina egna föresatser en benägenhet att jämföra med antika stora män kan

det anföras ett exempel till: ”Wilhelm, der Stille, weihte sich, ein zweiter Brutus, dem Anliegen der Freiheit.” (Ibd. S. 13)

- 81 Delvis företräder Christensson en sociologisk-psykologisk förklaringsmodell, som beskriver konflikten mellan parnassisterna och rabulisterna utifrån det faktum, att de första var etablerade, och de andra ville bli det. Mera systematiskt och metodiskt medvetet beskriver Dag Hedman i samma anda ”Kampen på det gustavianska litterära fältet. Om Kellgrens problematiska förhållande till Bellman och Thorild” (*Samlaren* 1997, s. 14), där Bourdieus teorier ger ledtråden till det som sker på fältet. Till skillnad från sådana framställningar som försöker visa att det inte var ett ”estetiskt-teoretiskt glaspärlespel” som var polemikens ursprung utan ”något avsevärt viktigare: kampen om en position i det gustavianska mittfältet, vilket i praktiken betyder i konungens närhet” anser jag, trots det intressanta i sådana påpekanden, snarare att det finns en viktig kulturhistorisk skillnad mellan Kellgren/Leopold och Thorild/Rabulisterna.
- 82 Jfr Koopmann 1992, s. 197.
- 83 *Thalia*, häfte nr 3, 1786.
- 84 Att det alltjämnt har funnits en stark underströmning av en mera känslöbetonad diskurs parallellt med den officiella upplysningsdiskursen har redan Martin Lamm visat i sin *Upplysningstidens romantik: Den mystiskt sentimentala strömningen i svensk litteratur*, Förra delen, Lund 1963 [1918], s. 3. Men ändå har denna ”skematiserade bild” av en ”ensidig förståndskultur”, som Lamm vänder sig mot, fortsatt att existera: medan Lamm hänvisade till, att upplysningen och de mystiska sektrörelserna stod i ”intimt samband med borgarklassens framträngande i samhället”, fortsatte t.ex. Tore Frängsmyr på just denna linje, som Lamm ville lämna bakom sig. Frängsmyr ”renodlade” upplysningsbegreppet till en grad som gjorde, att luften i upplysningens sfärer blev väldigt tunn. Enligt Frängsmyr finns det nämligen enbart plats för Kellgren, Rosenstein och eventuellt Leopold i upplysningens hemisfärer. I synnerhet i den tyska litteraturhistorien är det sedan decennier en allmänplats att betrakta *Aufklärung, Empfindsamkeit, Sturm und Drang* (så lyder titeln till ett av germanistikens standardverk av Gerhard Kaiser) som delar av en ”relative Einheit der Epoche” (s. 13).
- 85 *Geschichte der deutschen Literatur. Vom 18. Jahrhundert bis zur Gegenwart*, Bd. I/1, Hrsg. Viktor Žmegač, 4. unveränderte Auflage, Weinheim 1996 [1979].
- 86 Lamm 1963, s. 587.
- 87 Den första svenska romanen i genren har betecknande nog titeln *Den ensamme eller Hjerstats filosofie*, Stockholm 1795.
- 88 *Stockholms Posten*, 26.06.1791, 28.06.1791; jfr Sverker Ek, *Kellgren: Skalden och kulturkampen*, bd 2, *Hans utveckling efter segern med Gustaf Wasa 1786*, Stockholm 1980, s. 406; Fredrik Böök, *Romanens och prosaberättelsens historia i Sverige*, (diss. Lund) Stockholm 1907, s. 432–433.
- 89 Citerat efter: Böök 1907, s. 439.
- 90 Thomas Thorild, *Samlade skrifter av Thomas Thorild* (Svenska Författare utgivna av Svenska Vitterhetssamfundet 15), Utg. Stellan Arvidson, Casimir Fontaine, bd 3, *Prosaskrifter 1791–1793*, Odaterade prosaskrifter på svenska, Stockholm 1936–1944, s. 75–76.
- 91 Stellan Arvidson, *Harmens diktare: Thorild*, bd 2, Stockholm 1993, s. 315.

- 92 Som ovan påpekats (”Om samhällets fördärf”) framställer Ekmanson sig själv som ett av dessa rena, kärleksfulla hjärtan, vilka endast de skulle vara i stånd att sätta sig över despotismens förespeglingar och bedrägerier. I företalet till *Yoricks känslosamma resa* framställer Ekmanson sig även där – och i direkt motsats till den gustavianska nomenklaturen – som ”känslfull” och ”god själ” (se citat ovan). Man lägger också märke till ordet ”helig” (se citat ovan) som Thorild använder sig i *En kritik öfver critiker*, även det ett signalord för ”Empfindsamkeit”: ”Zum Beispiel breitet sich das Wort ’heilig,’ früher auf religiöse Gegenstände beschränkt, über das ganze Feld des Profanen aus und verfällt einer wahren Inflation [...] Kein Wunder deshalb, dass schon den kritischen Zeitgenossen der Zusammenhang zwischen Pietismus und Empfindsamkeit klar geworden ist. (Kaiser 2007, s. 37)
- 93 Hur antropologin blev central när det gäller tidens viktigaste fråga om ”människans bestämelse”, förklaras enligt mitt tycke mest djuptgående av Panajotis Kondylis i *Die Aufklärung im Rahmen des neuzeitlichen Rationalismus*, Hamburg 1981, som jag anser vara den främsta analysen av upplysningen. Kondylis definierar upplysningen inte som en uppsättning av trossatser, utan snarare som ett förhållningssätt till den tilltagande uppvärderingen av den empiriska världen under upplysningens tidevarv. Upplysningen kunde alltså ta sig olika uttryck, beroende på hur man ställde sig till den empiriska dimensionen av världen: såväl materialismen som idealismen, optimismen som pessimismen, var möjliga och i någon mån systemimmanent logiska förhållningssätt. I och med att materialismen gradvis ökade, hotade upplysningen att övergå i nihilism. När upplysningsmännen identifierat denna fara, så började många bekämpa den radikala materialismen och hedonismen.
- Grovt kan man väl säga att det är det som skedde i Sverige, när fokus kom att flyttas från den franska till den tyska upplysningen, eller från encyklopedismen till rousseauismen, som Arvidson uttrycker sig (Jfr *Passionernas diktare. Thorild*, bd 1, Stockholm 1992, s. 506). Schillerreceptionen i Sverige har i denna ram en mycket naturlig plats: Schiller föraktar och bekämpar, som få andra, såväl materialismen som rationalismen – och är samtidigt en företrädare för ”Empfindsamkeit” (här finns självfallet några kontradiktioner som är väl kända inom Schillerforskningen). Inom den ram som Kondylis erbjuder kan man kanske också förklara varför det inte finns det minsta tecken på att Thorild läste eller influerades av Schiller: Thorild var monist, medan Schiller var dualist. Även detta enligt Kondylis möjliga förhållningssätt till frågan om människans bestämelse.
- 94 *Werlds-Borgaren*, 1.12.1792; 8.12.1792.
- 95 Wolfgang Riedel, *Die Anthropologie des jungen Schiller. Zur Ideengeschichte der medizinischen Schriften und der Philosophischen Briefe*, Würzburg 1985.
- 96 Alexander Košenina, ”Philosophische Briefe (1786)”, i *Schiller Handbuch. Leben – Werk – Wirkung*, 2005 Stuttgart, s. 359.
- 97 *Werlds-Borgaren*, 1.12.1792. – Originaltexten jfr *Schillers Werke: Nationalausgabe*, Bd. 20, Philosophische Schriften, Bd. 1, Hrsg. Benno von Wiese, Weimar 2001, s. 107.
- 98 *Werlds-Borgaren*, 1.12.1792. – *Schillers Werke: Nationalausgabe*, Bd. 20, s. 112. I det följande nämns sidorna av denna utgåva i brödtexen i parentes.
- 99 *Geschichte der deutschen Literatur*, Bd. I/1, s. 162.
- 100 Rudolf Freiburg, ”Laurence Sterne, ’Yoricks empfindsame Reise’”, efterord i: *Laurence*

- Sterne, Yoricks empfindsame Reise durch Frankreich und Italien, nebst einer Fortsetzung von Freundeshand*, aus dem Englischen von Johann Joachim Christoph Bode, Frankfurt 2008, s. 380.
- 101 Freiburg 2008, s. 381.
- 102 Mest utförligt har Leopolds översättning beskrivits av Salu 1968.
- 103 Olle Holmberg, *Den unge Leopold, 1756–1785*, Stockholm 1953, s. 204.
- 104 Det tysk-svenska universitetet i Greifswald hade på den tiden ett rykte om sig att hjälpa studenterna att snabbt avsluta sina studier, se *Illustrerad Svensk Litteraturhistoria*, Fjärde Delen, Gustavianska Tiden, tredje fullständigt överarbetade upplagan utgiven av Henrik Schück, Stockholm 1928, s. 527.
- 105 *Illustrerad Svensk Litteraturhistoria*, Fjärde Delen, 1928, s. 527.
- 106 Carl Gustaf af Leopold, *Samlade skrifter af C. Gustaf af Leopold utgifna af Knut Fredlund*, bd 2:1, Bref (1774–1789), Stockholm 1913–1915, s. 169.
- 107 *Samlade skrifter af C. Gustaf af Leopold*, bd 2:1, 1913–1915, s. 180.
- 108 Brevet publicerades i *Handlingar ur von Brinkmanska arkivet på Trolle-Ljungby*, Utg. Gustaf Andersson, bd 2, Örebro 1865. Med ”H.K.S. (Hans Kongl. Sekreterare) menades här Leopold. Däremot publicerades brevet inte i *Samlade skrifter af C. Gustaf af Leopold utgifna af Knut Fredlund och Olle Holmberg*, bd 2:2, Bref (1790–1796), Stockholm 1915.
- 109 Så vitt jag själv känner till är Herbert Salu (1968) den ende som hänvisat till just detta brev, dock utan att ta upp Ehrenheims intressanta kommentar.
- 110 *Handlingar ur det Brinkmanska arkivet på Trolle-Ljungby*, bd 2, 1865, s. 338.
- 111 Salu 1968, s. 94.
- 112 Jfr Olle Holmberg, *Leopold och reuterholmska tiden, 1792–1796*, Stockholm 1957, s. 310.
- 113 *Samlade skrifter af C. Gustaf af Leopold*, bd 2:2, 1915–1958. Se t.ex. Brev 62, Till Lindblom, 22.05.1793, s. 131.
- 114 *Samlade skrifter af C. Gustaf af Leopold*, bd. 2:2, 1915–1958, s. 139. I själva verket innehöll förteckningen 41 böcker, som han tog med sig från det Kungliga Biblioteket i Stockholm till Linköping, jämte Rousseau, Montesquieu och Voltaire framför allt latinska och grekiska klassiker – däribland Platon, Homeros, Horatius, Cicero, Ovidius, Vergilius och Lukianos – men även historiska och filosofiska skrifter, i synnerhet de om antiken.
- 115 J. Viktor Johansson, *Extra Posten, 1792–1795. Studier i 1790-talets svenska press- och litteraturhistoria*, Göteborg 1936, s. 166; Olle Holmberg, *Leopold och Gustaf III*, Stockholm 1954, s. 221.
- 116 Torkel Stålmarch, *Medelmättan: Ett porträtt av Carl Gustaf af Leopold*, Stockholm 2005, s. 123.
- 117 Holmberg 1954, s. 300.
- 118 Alla tre i *Thalia* avtryckta dikterna ”An die Freude”, ”Freigeisterei der Leidenschaft” och ”Resignation” behandlas i kapitlet ”Enthusiasmus und Skepsis. Weltanschauungen in der Lyrik der mittleren 80er Jahre” i Peter-André Alt, *Schiller*, Bd. I, München 2000, s. 247–255. När det gäller ”An die Freude” och ”Resignation” så erbjuder den tämligen nya *Schiller. Handbuch. Leben – Werk – Wirkung*, 2005, s. 259–261, en god orientering. Arbetet saknar dock gedigna bibliografiska hänvisningar.

- 119 Jfr den motivhistoriska översikten av Franz Schultz, ”Die Göttin Freude. Zur Geistes- und Stilgeschichte des 18. Jahrhunderts”, *Jahrbuch des Freien Deutschen Hochstifts*, 1926, s. 3–38, och den begreppshistoriska framställningen av Günter Schulz, ”Furcht, Freude, Entusiasmus. Zwei unbekannte philosophische Entwürfe Schillers”, *Jahrbuch der deutschen Schillergesellschaft*, 1957, 1, s. 103–141.
- 120 Den här avtryckta texten följer *Samlade skrifter av Carl Gustaf af Leopold*, Förra Avdelningen, Andra Delen, Dikter 1785–1829, Utgivna av Torkel Stålmärck, 1. Text, Stockholm 2002, s. 219. Leopold själv har gett ut översättningen i *Carl Gustaf Leopolds Samlade skrifter*, Andra Bandet, Stockholm 1801, s. 80, och: *Carl Gustaf Leopolds Samlade skrifter* 1814–1833, Andra Bandet, Stockholm 1815, s. 86. Den tyska texten följer *Schillers Werke: Nationalausgabe*, Bd. 1, Gedichte 1776–1799, Hrsg. Julius Petersen, Friedrich Beißner, Weimar 1992, s. 169.
- 121 Henning Falkenstein, *Das Problem der Gedankenlyrik und Schillers lyrische Dichtung*, diss. Marburg 1963, s. 39 ff.
- 122 Ragnar Oldberg, *En bok om rim*, Lund 1945, s. 126.
- 123 Oldberg 1945, s. 126–128.
- 124 Till exempel i strof 5 rad 3 och 4 (anafor ”må”); i den sjunde strofen rad 7/8 (Ingen Gud / Ingen tråldom); i kören strof 7 (Swärjom / Swärjom); i den sista strofen (Nåd) i rad 4 och 5.
- 125 Exempel på detta är ”Wollust ward dem Wurm gegeben” (strof 3 som visserligen utelämnats helt av Leopold); ”Durch den Riss gesprengter Särge” (strof 5); ”Untergang der Lügenbrüt” (strof 8); ”Großmut auch dem Bösewicht” (strof 9), ”Hoffnung auf den Sterbebetten” (strof 9), ”Auch die Toten sollen leben!” (strof 9); ”Und die Hölle nicht mehr sein” (strof 9), ”Süßen Schlaf im Leichentuch” (strof 9); ”Aus den Totenrichters Munde” (strof 9).
- 126 Salu 1968, s. 98. Den fria översättningen på detta ställe gör det svårt att identifiera de rader som utelämnats – likväl råder det inget tvivel om att Leopold inte utelämnat raderna 27–38, utan strof tre och kören som hör dit, d.v.s. raderna 25–37.
- 127 Heinrich Viehoff, *Schiller's Gedichte*, Erster Band, Stuttgart 1872, s. 183.
- 128 Hans Ritte, *Das Trinklied in Deutschland und Schweden. Vergleichende Typologie der Motive*, München 1973, s. 80.
- 129 Heinz Linnerz, *Das Trinklied in der deutschen Dichtung von Johann Hermann Schein bis Viktor Scheffel*, diss. Köln 1952, s. 99.
- 130 Jfr här och i fortsättningen Alt 2000, Bd. I, s. 253.
- 131 Av jämförelserna som Alt (ibid.) tar upp, blev följande strukna: ”Götterfunken” (rad 1), ”Tochter aus Elisium” (rad 2), ”Freude trinken alle Wesen” (rad 25), ”Rosenspur” (rad 28), ”Freude heißt die starke Feder” (rad 37), ”Feuerspiegel” (rad 49). Bara jämförelsen ”Freude sprudelt in Pokalen / In der Traube goldnem Blut” finns kvar hos Leopold, men i något svagare form genom ordet ”hjärtan”: ”Fröjd i hjärtan och Pocaler!”
- 132 Georg-Michael Schulz, ”An die Freude (1786/1806)”, i *Schiller-Handbuch*, Hrsg. Matthias Luserke-Jaqui, 2005, s. 260.
- 133 Jfr Karl Aner, *Die Theologie der Lessingzeit*, Halle/Saale 1929, s. 276.

- 134 *Schillers Werke: Nationalausgabe*, Bd. 30, s. 206.
- 135 Jfr Aner 1929, s. 270 ff.
- 136 Gerd Ueding, *Friedrich Schiller*, München 1990, s. 70.
- 137 Christoph Bruckmann, "Freude! Sangen wir in Thränen, / Freude! In dem tiefsten Leid." Zur Interpretation und Rezeption des Gedichts "An die Freude" von Friedrich Schiller, *Jahrbuch der deutschen Schillergesellschaft*, 35, 1991, s. 97.
- 138 Bruckmann 1991, s. 97.
- 139 Wolfgang Schiede, "Brüderlichkeit", i *Geschichtliche Grundbegriffe*, 1972, s. 552 ff.
- 140 Salu 1968, s. 99.
- 141 Jfr Wertheim 1960, s. 133 f.
- 142 *Samlade skrifter af C. Gustaf af Leopold*, 2002, s. 188.
- 143 Enligt Alm 2002, s. 132, var frihetsbegreppet inte bara framträdande i det sena 1700-talet utan redan under frihetstiden ett politiskt paradbegrepp, och "begrettets starka ställning bestod under gustaviansk tid", även om det förändrats mycket. Gustav III som gärna ville framstå som en upplysningens vän ställdes – enligt Alm – efter statskuppen inför ett dilemma: riksdagen hade under frihetstiden varit garant för medborgarnas frihet. När Gustav III nu stärkte kungamakten och samtidigt inskränkte riksdagens befogenheter, inskränker han *de facto* också friheten. För att "rädda" friheten för sitt eget regeringssystem var han därför tvungen, att "bryta kopplingen mellan riksdagen och friheten, och att övertyga om frihetens rådande under kunglig spira." (Alm 2002, s. 133–134) Men inte minst rabulisterna hade förstått vad det hela gick ut på och kallade denna gustavianska retorik vid sitt rätta namn: "förespeglinger" och "bedrägerier" (se ovan rabulist-kapitlet). När det gäller rabulisternas användning av dessa begrepp skriver Alm: "Medborgarbegreppet hade en framträdande ställning i rabulisternas retorik, där det formulerades som en frihetens och jämlikhetens medborgerlighet. Dessa tre i sig laddade begrepp vävdes alltså ihop till en revolutionär helhet. Medborgaren var en fri, jämlik och politiskt medveten varelse. I detta fanns en skarp udd mot Gustaf III:s medborgarbegrepp." (Alm 2002, s. 247)
- 144 *Medborgaren*, 15.12.1792.
- 145 *Extra Posten*, 9.04.1793.
- 146 *Stockholms Posten*, 8.07.1793.
- 147 *Stockholms Posten*, 29.08.1791.
- 148 *Extra Posten*, 19.12.1792.
- 149 Leopold använder fyrfotade trokéer i sitt lilla ode, ett versmått som han annars ytterst sällan använder. Strofernas uppbyggnad är samma som i Schillers dikt. I synnerhet i den första strofen följer Leopold också Schillers retoriska mönster med ett anrop till Sällheten och den exklamatoriska gesten, markerad genom en hopning av utropstecken. I den här dikten tar Leopold upp uttrycket "helgedom", vilket han har utelämnat i översättningen av "An die Freude".
- 150 *Samlade skrifter af C. Gustaf af Leopold*, 2002, s. 188.
- 151 *Samlade skrifter af C. Gustaf af Leopold*, 2002, s. 226.
- 152 Den här avtryckta texten följer *Samlade skrifter av Carl Gustaf af Leopold*, 2002, s. 244. Leopold själv har gett ut översättningen i *Carl Gustaf Leopold Samlade skrifter*, Andra

- Bandet, 1801, s. 208, och: *Carl Gustaf Leopolds Samlade skrifter* 1814–1833, Andra Bandet, 1815, s. 164. Den tyska texten följer: *Schillers Werke: Nationalausgabe*, Bd. 1, 1992, s. 166.
- 153 Wolfgang Riedel, *Abschied von der Ewigkeit*, i Norbert Oellers, *Interpretationen. Gedichte von Friedrich Schiller*, Stuttgart 1996, s. 58.
- 154 Riedel konstaterade när det gäller den tyska texten: ”Ihr Ton ist irenisch, die Assoziationsmöglichkeit der Lessingschen Ringparabel [i *Nathan der Weise*] wohl einkalkuliert: ’Mit gleicher Liebe lieb ich meine Kinder’ – nämlich die beiden Weltanschauungen, zwischen die das Ich sich gestellt sah. Freilich, nicht mehr, wie noch bei Lessing, um eine Gleichberichtigung der konkurrierenden historischen Theismen im Namen einer vernünftig-toleranten, deistischen Religiosität geht es in diesem Gedicht, sondern – und darin bestand sein Skandal – um die Gleichberechtigung von Religion und Nicht-Religion, von Theismus und Atheismus.” Riedel 1996, s. 54–55. Det ”Salomonische” är i Leopolds översättning visserligen mycket tydligare än i originaltexten, eftersom i den sistnämnda är det mycket tydligt att det inte finns något bortom själva hoppet.
- 155 Ordet ”lik”/”Leichnam” undviker Leopold tre gånger (till skillnad från Tegnér i ”Religionen” 1801): i strof 9 översätts ”Ein welcher Leichnam” med ”en liflös vissnad kropp”; på rad 4 i strof 14, översätter Leopold ordet ”Leichnam” med ”någon”; i strof 16 använder han än en gång ”vissnad kropp”. Andra uttryck och komposita som Leopold undviker eller inte kan översätta är: ”des Menschen Notdurft” (strof 11); ”Gaukelspiel” (strof 12); ”Gewürm” (strof 12); ”Lügenbild” (strof 14); ”Mumie der Zeit” (strof 14); ”Balsamgeist” (strof 14); ”Behausungen des Grabes” (strof 14) ”Fieberwahn” (strof 14).
- 156 Om ekonomins metaforer och ”Metaphorik des Warenverkehrs und Tausches”, se Alt 2000, Bd. 1, s. 247–251; Riedel 1996, s. 59.
- 157 Panajotis Kondylis, *Die Aufklärung im Rahmen des neuzeitlichen Rationalismus*, Hamburg 2002, s. 490.
- 158 Att alla öden är lika med varandra var en relativ vanlig tanke, som Leopold hade formulerat t.ex. redan i ”Et Tilkommande”: ”Förtryckaren, Slafven, Medborgsmannen, / Den gode Fursten och Tyrannen, / Där straffas, där belönas de.” (*Samlade skrifter af C. Gustaf af Leopold*, 2002, s. 64)
- 159 *Schillers Werke: Nationalausgabe*, Bd. 24, s. 31 ff.
- 160 *Thalia*, häfte 2, 1786.
- 161 *Samlade skrifter av Carl Gustaf af Leopold*, 2002, s. 244.
- 162 Jfr Holmberg 1957, s. 310.
- 163 Ljunggren 1877, bd 2, s. 310.
- 164 *Carl Gustaf af Leopolds Samlade skrifter*, 1801, s. 164.
- 165 Nilsson 1905, s. 13.
- 166 Alt 2000, Bd. 1, s. 259.
- 167 Alt 2000, Bd. 1, s. 259.
- 168 Aspelin 1955, s. 12.
- 169 *Stockholms Posten*, 13.04.1787, 05.06.1787. Författaren till artiklarna kan inte identifieras med absolut säkerhet, i forskningen har man dock ”avgörande visat” (*Ny Illustrerad Svensk*

Litteraturhistoria, bd 2, Stockholm 1956, s. 446) att författaren är Leopold. Jfr Holmberg 1954, s. 257.

170 *Stockholms Posten*, 08.05.1787.

171 *Stockholms Posten*, 05.06.1787.

172 *Samlade skrifter af C. Gustaf af Leopold*, 2002, s. 60. Just det faktum att Leopold inte har ändrat sin uppfattning i religiösa frågor under denna tid styrker också mitt antagande att Leopold på intet sätt missuppfattat dikten, som Nilsson ville göra gällande. Det visar inte minst hans förändring av raden "Die Weltgeschichte ist das Weltgericht". I Schillers sista strof utalas entydigt tanken om det försummade livet: den som hoppas på ett liv bortom livet, får inte tillbaka jordelivet, livet är försummat. Leopold däremot betonar i sin översättning religionens saliggörande roll och dess inneboende hopp. Denna ändring passar exakt in på Leopolds ovan beskrivna deism och visar, att han inte misstolkat Schiller utan genomfört ändringen i enlighet med sin egen världsåskådning. Leopolds "iver att läsa in en moral i dikten" har inte vilselett honom, som Nilsson skriver, utan ändringarna är helt medvetna och i enlighet med den av Voltaire påverkade uppfattning, som kan spåras även i andra av Leopolds texter.

ABSTRACT

Harald Graf, "*Kung och bonde äro bröder*". *Schillers tidigaste reception i Sverige (1790–1794)* ("*King and peasant are brothers*". *The earliest reception of Schiller in Sweden (1790–1794)*)

According to the common view of the Swedish reception of Schiller his greatest influence was on Swedish Romanticism and thus he has often been portrayed as a predecessor of the Swedish Romantics: Schiller's influence on this literary period, especially after 1809, has therefore been examined quite thoroughly. However, very little interest has been taken in the beginning of the reception of Schiller in Sweden. It has been considered very strange that Carl Gustaf af Leopold, this Enlightenment-writer and "royal secretary" as he has been called very condescendingly, was the first Swedish recipient of Schiller, regarded as the forerunner of Romanticism.

This essay deals with the very first beginning of Schiller's reception during the years 1790–1794, which essentially has been neglected in the Swedish literary history. New research shows that the main emphasis of the Swedish reception of Schiller is on the 1790's and not on the period after 1809. The main focus is thereby not on the Romantic era but on the Enlightenment. The Swedish Enlightenment has, if its existence has not been totally denied, usually been connected with French models. This view needs to be modified, and this essay will hopefully contribute to such a modification.

As a matter of fact, the reception of Schiller in Sweden does not start with Leopold at all but with the ordinary readers of that period. Schiller titles can be found from the beginning of the 1790's in the commercial circulating libraries, where Schiller appears to have been a popular writer. The very first title by Schiller, *Don Carlos*, had already been catalogued in Friedrich August Cleve's circulating library in Stockholm in 1790. Cleve increased his collection every

year, which means that his library 1793 could offer almost all Schiller's works published up to that year.

Only a few months after the murder of King Gustav III the first translations and publications of Schiller's works in Swedish started in Sweden. After the King's death there was a liberalisation of the press and censorship and several newspapers appeared with a Jacobin freedom of speech, something totally new in Sweden. The "Rabulists", as I chose to call these "grub street writers", were opposed to the so called Gustavians Kellgren and Leopold. The controversy between these two groups was about politics, religion, aesthetics and ethics. The main difference between the Rabulists (as far as it affects the Schiller-reception) and the Gustavians was not just that the latter were established, something the former strived to become, but the fact, that the rabulists regarded themselves as the true representatives of the Enlightenment. The Gustavian form of Enlightenment was considered a materialistic and hedonistic semi-enlightenment, neglecting the "heart", one of Schiller's key-words. In two of these newspapers several translations of Schiller's works were printed, mostly without reference to Schiller.

The most remarkable is not that the reception of Schiller's works could be put in a much earlier context but into another non-romantic context and that it took place first amongst the middle classes and then amongst the upper echelons of society: from the popular commercial circulating libraries to the Rabulists, and from them to the Gustavians. Schiller was received within a radical Enlightenment; which was partly defined in opposition to the French-inspired and materialistic ideals represented by Kellgren and Leopold. It was thus only after Schiller's works had been in Cleve's catalogue in his circulating library, and after the Rabulists had published several of Schiller's texts that in 1793 Leopold started to devote himself to the translation of some of Schiller's poems.

In Sweden in 1793 Schiller was probably considered to be the most prominent contemporary German writer; a new star on the literary sky. And apparently many looked forward to his new publications. Leopold had by no means "misinterpreted" these poems in his translations: on the contrary his changes presented a brilliant control of both the form and the content of the poems. Leopold's translation is not at all "strange": *An die Freude* and *Resignation* are written in the Spirit of the Enlightenment and deal with theological problems being discussed during this period, and are written by a poet who himself had his roots in the ideas of the Enlightenment.